

**T.C.
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

1990-2010 ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE-İSRAİL İTTİFAK İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aylin KOCA

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı

MAYIS 2025

**T.C.
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

1990-2010 ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE-İSRAİL İTTİFAK İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aylin KOCA

21435037041

ORCID: 0000-0002-9564-2676

**Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı**

Danışman: Doç. Dr. İsmail AKDOĞAN

ORCID: 0000-000-0098-4121

MAYIS 2025

BTÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün 21435037041 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi Aylin KOCA, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “1990-2010 ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE-İSRAİL İTTİFAK İLİŞKİLERİ” başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı :	Doç. Dr. Adı SOYADI Bursa Teknik Üniversitesi	İsmail AKDOĞAN
Jüri Üyeleri :	Dr. Öğr. Üyesi Adı SOYADI Bursa Teknik Üniversitesi	Furkan POLAT
	Doç.Dr. Adı SOYADI Sakarya Üniversitesi	Rıdvan KALAYCI

Teslim Tarihi :
Savunma Tarihi : 02/05/2025

20.04.2016 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 9/2 ve 22/2 maddeleri gereğince; Bu Lisansüstü teze, Bursa Teknik Üniversitesi’nin abonesi olduğu intihal yazılım programı kullanılarak Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlemiş olduğu ölçütlere uygun rapor alınmıştır.

İNTİHAL BEYANI

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belgelediğimi, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim.

Öğrencinin Adı Soyadı: Aylin KOCA

İmzası:

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, 1990-2010 Arası Dönemde Türkiye-İsrail İttifak İlişkileri, ele alınmıştır. Çalışmanın her aşamasında bilgi ve yönlendirmeleri ile desteğini esirgemeyen şahsıma büyük katkıda bulunan değerli hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. İsmail AKDOĞAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Mayıs 2025

Aylin KOCA
Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	ix
1990-2010 ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE-İSRAİL İTTİFAK İLİŞKİLERİ ..	xii
TURKEY-ISRAEL ALLIANCE RELATIONS BETWEEN 1990-2000	xiii
1.GİRİŞ	14
1.1.Kavramsal Çerçeve.....	19
1.2. İttifak Tanımı.....	21
1.3. İttifak Türleri.....	22
1.4. İttifaklar Nasıl Kurulur?.....	26
1.5. İttifaklar Nasıl Yıkılır?.....	37
2. 1990-2000 ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE VE İSRAİL İLİŞKİLERİ.....	45
3. TÜRKİYE VE İSRAİL'İN TEHDİT ALGILARI	54
3.1. Irak'taki Tehdit Algıları	58
3.1.1. Irak'taki teröre ilişkin tehdit algıları	60
3.1.2. Irak'taki su paylaşımına ilişkin tehdit algıları	68
3.2. Suriye'deki Tehdit Algıları.....	70
3.2.1. Suriye'deki teröre ilişkin tehdit algıları.....	70
3.2.2. Suriye'deki su paylaşımına ilişkin tehdit algıları	73
3.2.3. Suriye'deki jeopolitiğe ilişkin tehdit algıları	77
3.3. İran'daki Tehdit Algıları	78
4.TÜRKİYE-İSRAİL İTTİFAK İLİŞKİSİNİN KURULMASI.....	85
4.1. Askeri İş Birlikleri	86
4.2. Ekonomik İş Birlikleri	89
4.3. Siyasi İş Birlikleri.....	90
5. 2000-2010 ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE VE İSRAİL İLİŞKİLERİ.....	96
6. TÜRKİYE VE İSRAİL'İN TEHDİT ALGILARININ DEĞİŞMESİ	111
6.1. Irak'tan Algılanan Tehditlerin Değişmesi.....	118
6.2. Suriye'den Algılanan Tehditlerin Değişmesi.....	123
6.3. İran'dan Algılanan Tehditlerin Değişmesi.....	134
7. TÜRKİYE-İSRAİL İTTİFAK İLİŞKİSİNİN YIKILMASI.....	143
7.1. Davos Krizi	145
7.2. Alçak Koltuk Krizi	147
7.3. Mavi Marmara Krizi	148
8. SONUÇ.....	157
KAYNAKLAR.....	163
ÖZGEÇMİŞ	169

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADL	: İftira ve Karalama ile Mücadele Birliği
AID	: Uluslararası Kalkınma Teşkilatı
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
ARROW	: İsrail Anti Balistik Füze Sistemi
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BM	: Birleşmiş Milletler
BOP	: Büyük Orta Doğu Projesi
CENTO	: Merkezi Antlaşma Teşkilatı
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	: ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı
DELİLAH	: İsrail Seyir Füzesi
DSP	: Demokratik Sol Parti
DYÇ	: Düşük Yoğunluklu Çatışma
ECO	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
ECOTA	: Ekonomik İşbirliği Örgütü Ticaret Anlaşması
EIB	: Avrupa Yatırım Bankası
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GLO	: Güney Lübnan Ordusu
IAEA	: Uluslararası Enerji Ajansı
IDA	: Uluslararası Kalkınma Birliği
İHA	: İnsansız Hava Aracı
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
KDP	: Kürdistan Demokrat Birliği
KEK	: Karma Ekonomik Komisyon
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

KYP	: Kürdistan Yurtseverler Partisi
LİKUD	: İsrail Ulusal Liberal Hareket Partisi
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	: Türk Millî İstihbarat Teşkilâtı
MOSSAD	: İsrail İstihbarat ve Özel Harekatlar Enstitüsü
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı
NPT	: Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
OTK	: Ortak Teknik Komite
PATRIOT	: Hedef Yakalayan Aşamalı Takip Radarı
PHALCON	: İsrail Havadan Erken Uyarı Radar Sistemi
PHANTOM	: Uzun Menzilli Süpersonik Bombardıman Uçağı
POPEYE	: İsrail Kısa Menzilli Havadan Karaya Ateşlenen Füze Sistemi
SCUD	: Sıvı Yakıtlı Balistik Füze
SEATO	: Güneydoğu Asya Antlaşma Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STA	: Serbest Ticaret Antlaşması
STB	: Serbest Ticaret Bölgesi
TAV	: Tepe Akfen Girişimi
TBBM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜRSAB	: Türkiye Seyahat Acentaları Birliği
TÜRPAŞ	: Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi
UAEK	: Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
UNICOM	: BM Irak-Kuveyt Askeri Gözlemci Grubu
UNRWA	: Birleşmiş Milletler Filistin Mültecileri Yardım ve Çalışma Ajansı
UNSCOM	: Silah Denetleme Komisyonu
UNIFIL	: Lübnan Geçici Görev Gücü
ANZUS	: Avustralya-Yeni Zelanda-Amerika Birleşik Devletleri Anlaşması
USA	: Amerika Birleşik Devletleri
WEF	: Dünya Ekonomik Forumu

1990-2010 ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE-İSRAİL İTTİFAK İLİŞKİLERİ

ÖZET

Tez çalışmasının konusunda Türkiye ve İsrail'in 1990-2000 arası dönemde 'stratejik ittifak' düzeyindeki gayri resmi ortaklıklarının nasıl başladığı ele alınmıştır. Daha sonra ise 2000-2010 yılları arasındaki ikinci on yıllık dönemde bu 'stratejik ittifak' ilişkisinin nasıl sona erdiği işlenmiştir.

Tez çalışmasının kapsamı içinde iki devlet arasındaki resmi olmayan ittifak ilişkisinde özellikle değişmeyen dinamik olan 'tehdit algısı' üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda 'Realist Teori'den yararlanılmış, çalışmanın bilimsel temeli oluşturulmuştur.

Çalışmada ele alınan Türkiye ile İsrail arasındaki ittifak ilişkisinde ABD'nin kolaylaştırıcı aktör rolünden de bahsedilmiştir. ABD'nin Türkiye ile NATO üzerinden kurduğu resmi ittifak ilişkisi mevcuttur. İsrail ise ABD'nin bölgedeki müttefiki olan devlettir. ABD her iki devletle olan bu bağlantılarını kullanmıştır. ABD, kendi çıkarları doğrultusunda iki ülkeye de çeşitli müdahalelerde bulunmuştur. Böylelikle Türkiye ve İsrail'in ortak hareket ederek, ABD'nin bölgedeki çıkarlarını korumalarını sağlamak istemiştir. Bu yüzden de Türkiye ve İsrail'in stratejik ittifak kurmalarında ABD'nin teşvik edici etkisi olmuştur.

Tez çalışmasının amacı Türkiye ve İsrail arasındaki ittifak ilişkisini ispatlayan unsurları analiz etmektir. Zira Realist Teori'ye göre devletler arasında iki türlü ittifak ilişkisi mevcuttur. Bunlardan ilki gayet açık olan yazıya dökülmüş ve tarafların imzalı onayları ile resmileştirilmiş 'Formal (Resmi) İttifak' ilişkisidir. İkinci tip ittifak ilişkisi ise resmi anlamda belgelendirilmemiş olsa da devletlerin arasındaki sözlü taahhütlere dayanarak, bazen kamuoyuna açık bazen de kapalı şekilde yapılan 'İnformal (Gayri Resmi) İttifak' ilişkisidir. Birinci tip ittifak ilişkisinin sarıh olmasından ötürü tez çalışmasının asıl odağa aldığı veyahut bir adım öteye götürmek istediği ikinci tip ittifak ilişkisi olmuştur.

Tez çalışmasının önemi ise çalışmada ikinci tip ittifak ilişkisinin seçilme nedeni ile açıklanabilir. Çünkü bu tür ittifaklar incelenmeye ve ispatlanmaya daha çok muhtaç durumdadır. Ayrıca gayri resmi ittifaklar diplomasinin daha zorlu taraflarını oluşturmaktadır. Bu tip ittifak biçimleri uluslararası hukukta gerektiğinde resmi bir dayanak bulmakta zorluk çıkarabilirler. Bu nedenden dolayı detaylıca araştırılıp idrak edilmeleri daha zaruridir. Böylece olası bir çatışma veya anlaşmazlıkta karşılıklı atılmış adımlar, verilen imtiyaz yahut tavizler iyi bilindiği ve ortaya döküldüğü takdirde ittifak ilişkisi sonlansa bile devletlerin dış politikalarında ve karar alma süreçlerinde yol gösterici olabilir.

Anahtar kelimeler: Formal ittifak, İnformal ittifak, ABD, İsrail, Türkiye.

TURKEY-ISRAEL ALLIANCE RELATIONS BETWEEN 1990-2010

SUMMARY

The topic of this thesis is how Turkey and Israel began their informal partnership at the level of a 'strategic alliance' in the period between 1990 and 2000. Then, how this 'strategic alliance' relationship came to an end in the second decade between 2000 and 2010.

Within the scope of this thesis, the unchanging dynamic of the unofficial alliance relationship between the two states, 'threat perception', is emphasized. In this context, 'Realist Theory' has been utilized and the scientific basis of the study has been established.

The role of the US as a facilitating actor in the alliance relationship between Turkey and Israel is also mentioned in the study. The US has an official alliance relationship with Turkey through NATO. Israel, on the other hand, is the ally of the US in the region. The US has utilized these connections with both states. The US has intervened in both countries in line with its own interests. In this way, it wanted to ensure that Turkey and Israel act jointly to protect US interests in the region. Therefore, the US had an encouraging effect on Turkey and Israel to form a strategic alliance.

The aim of this thesis is to analyze the elements that prove the alliance relationship between Turkey and Israel. According to the Realist Theory, there are two types of alliance relations between states. The first one is the 'Formal (Official) Alliance' relationship, which is clearly written down and formalized with the signed approvals of the parties. The second type of alliance relationship is the 'Informal Alliance', which, although not formally documented, is based on verbal commitments between states, sometimes open to the public and sometimes closed. Since the first type of alliance relationship is explicit, it is the second type of alliance relationship that the thesis focuses on or wants to take one step further.

The importance of this thesis can be explained by the reason for choosing the second type of alliance relationship. This is because such alliances are more in need of scrutiny and proof. In addition, informal alliances constitute a more challenging aspect of diplomacy. These forms of alliances may cause difficulties in finding an official basis in international law when necessary. For this reason, it is more imperative that they are thoroughly researched and understood. Thus, in the event of a possible conflict or dispute, if the mutual steps taken, concessions or concessions made are well known and revealed, they can guide the foreign policies and decision-making processes of states even if the alliance relationship ends.

Keywords: Alliance, Alignment, USA, Israel, Turkey.

1.GİRİŞ

İttifaklar, uluslararası ilişkilerin önemli parçalarıdır ve tarih boyunca pek çok farklı şekilde ortaya çıkmıştır. Bu zamana kadar ittifakların oluşumu ve dağılması çeşitli nedenlere dayandırılmıştır. Çalışma bu nedenleri tespit ederek, kavramsal çerçeve içinde açıklamış ve irdlemiştir. Bunun için ittifakın tanımı, türü, nasıl kurulduğu ve nasıl yıkıldığı farklı alt başlıklar altında incelenmiş, tarihsel örneklere başvurularak somutlaştırılmıştır.

Çalışmada devletler ‘Hangi hallerde ittifak kurar?’ ve ‘Hangi hallerde ittifakı yıkar?’ sorularına kavramsal çerçeve içerisinde yanıt bulmak istenmiştir. Vaka incelemesine geçildiğinde ise bu sorulara ‘Türkiye-İsrail ittifak ilişkisi’ özelinde cevap aranmıştır. Diğer bir deyişle çalışmanın araştırma sorusu olarak ‘Türkiye-İsrail ittifakı nasıl kuruldu ve nasıl yıkıldı?’ sorusu seçilmiştir. Bu sorunun cevabı farklı kaynaklardan yararlanarak literatürdeki bilgiler ışığında araştırılmıştır.

Literatüre bakıldığında çalışmayla ilgili olabilecek Türkiye ile İsrail ilişkisi üzerinde duran başka birçok çalışma daha fark edilmiştir. Fakat bu ilişkinin ‘alignment’ denilen informal ittifak türünde incelenmesi ile bu çalışmanın literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılması planlanmıştır. Bu yönüyle de literatüre farklı açılardan katkı sunabileceği düşünülmüştür. Ayrıca Türkiye ve İsrail ittifak ilişkisinin kurulmasını sağlayan Stephan Walt’un ‘Tehdit Dengesi Teorisi’ndeki ‘tehdit algısı’nın rolü üzerinde durulmuştur. Hem Türkiye hem de İsrail için ‘tehdit algısı’ oluşturan üç devlet olan Irak, Suriye ve İran’dan bahsedilmesi dolayısıyla çalışma, literatürdeki benzer çalışmalardan ayrılmaktadır. Türkiye ve İsrail’in 1990-2010 arası dönemde üç devletle olan ilişkilerine değinilmiştir. 1990-2000 arasındaki on yıllık dönemde tehdit algılarıyla başa çıkmak için Türkiye ve İsrail’in askeri, ekonomik ve siyasi iş birlikleriyle nasıl ittifak kurduğu anlatılmıştır. 2000-2010 arası dönemde ise iki devletin tehdit algılarının değişmesi ve aralarında çıkan krizler üzerine ittifakı nasıl yıktıkları anlatılmıştır.

İttifaklar, devletlerin güvenlik ihtiyaçları doğrultusunda askeri, ekonomik ve politik alanlarda ortaklığa gitmek amacıyla kurulabilir. Devletler ittifak kurmaya

giriştikleri devletlerle iletişim ve iş birliğini sağlayan ilişkiler geliştirirler. Böylece birlikte hareket etmenin gücünü avantajlarına çevirmek isterler.

İttifakların oluşumu ve dağılması birçok faktör tarafından etkilenebilir. Güç dengesi ve tehdit dengesi gibi dinamikler ittifakları şekillendirebilir. İttifaklar kimi zaman savaşın çıkmasına yol açarken, kimi zaman da barış ortamının korunmasına vesile olabilir. Benzer bir biçimde savaş ortamının varlığı devletleri ittifak kurmaya veya mevcuttaki ittifakı yıkmaya zorlayabilir. Dolayısıyla çatışma hali ile ittifak kurmak arasında dönemsel ve toplumsal ortama bağlı olarak değişen durumlar söz konusu olabilir. Bu nedenle ittifakların analizi sırasında uluslararası ortamdaki bileşenleri göz ardı etmemek oldukça önemlidir.

İttifakları inceleyen teorisyenlerden Kenneth Waltz ‘üstün güç’ kavramı ve ‘Güç Dengesi Teorisi’ ile uluslararası ilişkilere yeni bir perspektif sunmuştur. Waltz’a göre; milli değerler, rejim yapısı veya ideolojiler devletlerin manevi unsurlarını oluşturmaktadır. Fakat devletlerin güvenlik ihtiyaçlarına cevap veren askeri kapasiteleri, ekonomik durumları ve nüfus yapıları gibi maddi unsurları sistemdeki ‘üstün güç’ olma yarışında ön plana çıkacaktır. İşte bu maddi unsurlar uluslararası sistemdeki ‘üstün güç’ olma mücadelesinde devletlerin öncelikli sırada gelen ihtiyaçlarını oluşturacaktır. Devletler ittifak kurarken bu öncelik sıralamasını göz önünde bulundurmalıdır. Bakıldığı zaman nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan Türkiye ile nüfusunun çoğunluğu Yahudi olan İsrail arasında dini veya manevi açıdan bir ortaklık olduğunu söylemek oldukça zordur. Buna rağmen Türkiye ve İsrail sistemdeki güç dengesini sağlamak ve askeri kapasitelerini artırmak amacıyla ittifak kurmuşlardır. Bu yönüyle Türkiye ile İsrail’in kurmuş oldukları ittifak askeri, ekonomik ve siyasi iş birlikleri üzerinden maddi unsurlar taşıdığından Waltz’un ‘Güç Dengesi Teorisi’ içinde değerlendirilebilir.

Fakat Türkiye ile İsrail’in kurmuş olduğu ittifak halini en iyi şekilde açıklayacak olan teori Kenneth Waltz’un ‘Güç Dengesi Teorisi’ni bir adım öteye taşıyan Stephan Walt’un ‘Tehdit Dengesi Teorisi’dir. Çünkü iki ülkeyi ittifak kurmaya iten en önemli etken Irak, Suriye ve İran üzerinden algıladıkları tehditler olmuştur. Stephan Walt, Waltz’un ‘üstün güç’ kavramı yerine ‘göreceli üstünlük’ kavramını ve ‘Güç Dengesi Teorisi’nin yerine de ‘Tehdit Dengesi Teorisi’ni koymuştur. Stephan Walt ‘göreceli üstünlük’ kavramıyla devletlerin; toplam güç, coğrafi yakınlık, saldırı kabiliyetleri ve saldırgan niyetlerin varlığı şeklindeki faktörlerini gözeteceklerini ifade etmiştir. Walt’a

göre bu faktörlerden her biri her devlet için değişkenlik göstereceğinden ötürü sistemdeki devletler tek bir üstün güç olarak değil göreceli üstünlüklere sahip devletler olarak birbirlerinden ayrılacaklardır. Bu durum devletleri olası bir tehdide karşı sahip oldukları göreceli üstünlükleri birbirleriyle ikame etmeye teşvik edecek ve ittifak kurmaya mecbur bırakacaktır.

Stephan Walt ittifakları incelerken ‘Tehdit Dengesi Teorisi’ içinde ‘dengeleme (balancing)’ ve ‘peşine takılma (bandwagon)’ kavramlarını da ortaya koymuştur. Walt, sistemdeki devletlerin birbirlerinden algıladıkları tehditlerle mücadele ederken ‘dengeleme’ veya ‘peşine takılma’ yöntemiyle savunma geliştirdiklerini açıklamıştır. Bu savunma yöntemleri kimi zaman sistemdeki hegemon devlete karşı ‘dengeleme’ üzerine ittifak kurmakla olurken kimi zaman da hegemon devletin yanında yer alarak, yani ‘peşine takılarak’ gerçekleştirilir. Türkiye ve İsrail tehdit algıladıkları Irak, Suriye ve İran devletlerine karşı güçlerini birleştirme ihtiyacı duymuşlardır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde Türkiye ile İsrail arasındaki ittifak şeklinin ‘dengeleme’ stratejisi izlenerek kurulduğu çıkarımı yapılabilir.

İttifakı kuran nitelikleri Glenn H. Snyder da ifade etmiştir. Snyder devletlerin arasında ittifak kurulması için öncelikle bir ihtiyacın doğmasını şart koşmuştur. İkinci olarak, bu ihtiyaca cevap verebilecek devletlerin sistemde var olması şartını aramıştır. Üçüncü olarak da stratejik hedeflerin bir sözleşme ile ortaya konulduktan sonra imzacı devletler için uygun ve kabul edilebilir olması niteliğini aramıştır.

Glenn Snyder ittifakları; yazılı bir anlaşma metnine dayanıp dayanmadığına göre ikiye ayırmıştır. Eğer bir ittifak yazılı bir sözleşme ile resmiyete kavuştuysa bu ittifak hali formal ittifak (alliance) olarak adlandırılacaktır. Tam tersine şayet bir ittifak yazılı olarak belgelendirilemiyorsa o zaman da bu ittifak hali informal ittifak (alignment) adını alacaktır. Türkiye ile İsrail İttifak ilişkisi herhangi bir yazılı belgeye dayanmadığı için Snyder’ın bu ayrımındaki informal ittifak (alignment) türüne denk gelmektedir.

İttifak yapan devletler dış politikalarında revizyonist bir hedef güdüp gütmemelerine göre de ikiye ayrılmıştır. İttifak üyesi devletler revizyonist emeller taşıyorsa saldırgan ittifak grubunda olacaktır. Yine tersi bir biçimde statükocu amaçlar taşıyorlarsa o durumda da savunmacı ittifak grubunda yer alacaklardır. Türkiye ile İsrail İttifak ilişkisi bu gruptaki ayrımlardan savunmacı türünde yer almaktadır. Çünkü Türkiye ve İsrail toprak bütünlüğü ve sınır güvenliklerine ilişkin Irak, Suriye ve İran’dan gelen

tehditleri önlemek amacıyla ittifak kurmuşlardır. Bu ülkelerle savaşmak veya mevcut sınırları değiştirmek gibi hedeflere sahip olmamışlardır.

İttifaklar ayrıca devletlerin sayılarına göre de ‘ikili ittifaklar’ ve ‘çoklu ittifaklar’ olarak ayrılmıştır. Bu kategorideki ayrım gözetildiğinde Türkiye ve İsrail arasındaki ittifak türü ‘ikili’ ittifak türüne karşılık gelecektir.

İttifakların oluşmasını bazı gerekçeler çerçevesinde inceleyen çalışmalar da mevcuttur. İttifakın oluşması için; devletlerin dış politikada ortak söylemlere, ortak eylemlere ve ortak eylemler konusunda birbirlerine desteklerine ihtiyaç olduğu öne sürülmüştür. Türkiye ve İsrail arasındaki ittifak; askeri, ekonomik ve siyasi ortaklıkları ile söylem dışındaki eyleme ilişkin iki kriteri de karşılar nitelikte olmuştur. Ortak eylemler noktasında Türkiye ve İsrail arasındaki ‘Güvenilir Denizkızı Tatbikatı’ kanıtlayıcı bir birliktelik oluşturmuştur.

İttifakları kuran faktörlerden başka yıkılmasına yol açan faktörler de olmuştur. Glenn Snyder bu faktörleri ‘terk edilme’ ve ‘tuzağa düşürülme’ olarak iki grupta incelemiştir. İttifak üye veya üyeleri mevcuttaki ittifakı ya ‘terk ederek’ daha cazip başka bir ittifaka katılır ya da diğer üyelerin katılmak istemeyeceği bir savaşa katılarak onları ‘tuzağa düşürerek’ ittifak halini sonlandırmaya zorlayabilir.

İttifakı kuran şartlar sürekli sabit kalamayacağı için devletler kimi zaman çıkarlarını gözeterek, ittifakın hukuki boşluklarından istifade edebilirler. Bu gibi durumlarda devletlerin ‘fırsatçı fesih’ yoluyla da ittifakları bozabildiği fark edilmiştir. Fırsatçı fesihler; dış tehdit düzeyi, askeri kapasite, ortak politika hedeflerinin paylaşımı ve yeni ortak bulma gibi faktörlere bağlı olarak gerçekleştirilebilir.

Türkiye ve İsrail arasındaki ittifakı yıkan faktörler ise esas olarak ittifakı kuran faktörlerin ortadan kalkmasıyla gerçekleşmiştir. Stephan Walt’un ‘Tehdit Dengesi Teorisi’nde değindiği üzere Türkiye ve İsrail’in 1990’larda Irak, Suriye ve İran’dan algıladıkları tehditler, 2000’li yıllara gelindiğinde Türkiye açısından yok olmaya başlamıştır. İsrail açınsındansa devam etmiştir. Bu çelişkili durum ittifak kurmaya olan ihtiyacın Türkiye için artık gereksiz olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca 1990’lardan 2000’li yıllara kadar geçen sürede Türkiye İsrail’le yaptığı iş birlikleri sayesinde askeri kapasitesini de artırmıştır. Yani Türkiye açısından ittifakı sonlandıran etmenler içinde tehdit algısından başka askeri kapasitesinin de değişmiş olması sayılabilir. Bunların yanı sıra Türkiye ve İsrail 1990’larda güvenlik tehdidi ve teröre karşı ortak hedefler

güderken 2000'lerde bu hedefler de değişim göstermiştir. Hatta Türkiye 1990'larda tehdit algılamış olduğu Irak, Suriye ve İran ile 2000'lerde çeşitli ortaklıklar geliştirecek kadar iyi ilişkiler kurmuştur. Tüm bu değişkenler esas alındığında Türkiye-İsrail ittifak ilişkisinin bozulmasında 'fırsatçı fesih' faktörlerinin tümünün rol oynadığı söylenebilir.

Her ne kadar çalışmanın teori kısmında ittifaklar hakkında genel bilgiler verilmek istense de vaka çalışmasına geçildiğinde '1990-2000 Arası Dönemde Türkiye-İsrail İttifak İlişkileri' konu başlığında daha özele indirgenen bilgiler de verilecektir. Bunu yaparken Türkiye ve İsrail'i ittifak kurmaya iten 'tehdit algısı' üzerinde durulacaktır. Bu algı Türkiye ve İsrail için üç devlet üzerinden gerçekleşecektir. Bu üç devlet; Irak, Suriye ve İran'dır. Türkiye ve İsrail için üç devletten algıladıkları tehditler aynı olsa bile tehdidin nedenleri iki devlet için de aynı olmamıştır. Esasında hem Türkiye hem de İsrail sınır güvenliği ve toprak bütünlüğü üzerinden tehditler algılamıştır. Fakat buna sebep olan faktörler Türkiye için; PKK, su, rejim yapısı, Hatay gibi tehditlerden oluşurken; İsrail için, FKÖ, Hamas, Hizbullah, füze saldırıları ve diplomatik tanımama gibi tehditlerden meydana gelmiştir.

En nihayetinde Türkiye ve İsrail bu tehditler karşısında ittifak ilişkisi kurarak askeri, ekonomik ve siyasi alanlarda ortaklıklar geliştirmiştir. Geliştirilen ortaklıklarla taraflar için bölgede güç birliği sağlansa da bu güç birliği bölgesel çatışmalar dışında topyekün bir savaş için kullanılmamıştır. Fakat tehdit algılanan devletlerden biri olan Irak için aynı şeyi söylemek pek de mümkün değildir. Hatta Irak'ta olup bitenler o dönem için bölgenin tamamını etkilemiştir. Her ne kadar ABD'nin Irak'la olan savaşına Türkiye-İsrail ittifak birlikteliği üzerinden katılım sağlanmamış olursa da Türkiye bu savaşa dolaylı da olsa destek vermiştir. Bu duruma Türkiye ve İsrail'in ABD ile olan müttefik ilişkisi içinde açıklama getirilebilir. O nedenle de Körfez Savaşı'na tez çalışması içerisinde daha kapsamlı yer verilmeye çalışılmıştır.

Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgaliyle başlayan süreç ABD öncülüğündeki BM koalisyon devletlerinin müdahalesiyle Irak'ın parçalanmasına kadar gitmiştir. Irak'ta Körfez Savaşı'yla ortaya çıkan güç mücadeleleri ve otorite boşluğu PKK, FKÖ, Hizbullah ve Hamas gibi örgütlerin yapılanmasını kolaylaştırmıştır. Türkiye PKK üzerinden terör faaliyetlerine maruz kalırken İsrail de FKÖ, Hizbullah ve Hamas gibi örgütler üzerinden terörize edilmiştir. Bu örgütler ve faaliyetleri Türkiye ve İsrail arasındaki ittifak ilişkisinin kurulmasında en etkili tehditlerin başında gelmiştir.

Körfez Savaşı'na Türkiye tam anlamıyla dahil olmasa da İncirlik Üssü'nü koalisyon devletlerine açmış, Yumurtalık-Kerkük petrol hattını kapatarak Irak'a yapılan ekonomik ambargoya destek vermiştir. Bu yaptırımlara katılmanın Türkiye için ekonomik ve siyasi sonuçları olmuştur. Bunların üstesinden gelmeye çalışırken diğer bölge devleti İsrail ile ittifak kurmak faydasına olacağından İsrail'le önce stratejik ortak sonra da stratejik ittifak noktasına gelecek çeşitli askeri ve ekonomik anlaşmalar imzalamıştır. Ayrıca siyasi olarak da farklı müzakereler yapılmış iki devletin üst düzey diplomatik ziyaretleri olmuştur.

1.1.Kavramsal Çerçeve

İttifakların başlangıcı, tarihsel olayların başlangıcına kadar uzanır. İlk ittifak örneklerinden biri, antik Yunan şehir devletleri arasında yapılan 'Delos İttifakı'dır. Bu ittifak, Pers İmparatorluğu'na karşı birlikte hareket etmeyi amaçlayan şehir devletlerini kapsamaktadır. Tarihte pek çok benzer ittifak örneği bulunsa da modern anlamda ittifaklar genellikle 19. yüzyılda ve sonrasında ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıldan sonra da ittifakların uluslararası ilişkilerdeki rolü ve önemi devam etmiştir. Ancak, sürdürülebilir dünya düzeni, küresel güç dengeleri, ittifakların yapısında değişiklikler yaratmıştır. İttifaklar, uluslararası ticarete de önemli bir rol oynamaktadır. Tarihte bugüne değin birçok önemli ittifak örneği daha mevcuttur. Bugün de ittifaklar, uluslararası iş birliği ve güvenlik için vazgeçilmez birer unsurdur. Gelecekte ise ittifakların yapısı ve amacı değişebilir, ancak ittifakların uluslararası ilişkilerdeki önemi devam edecektir (Fedder, 1968).

İttifaklar, uluslararası örgüt ve yapılanmaların parçalarını oluşturması bakımından yapı taşlarına benzetilebilir. Farklı devlet ve oluşumlardan meydana gelerek ülkeleri birleştiren bağlayıcı bir etki oluşturur. George Liska, literatüre katkısı bakımından önemli bir yeri olan 'İttifak Halindeki Milletler' isimli kitabının daha girişinde bunu şöyle ifade etmiştir "İttifaklara atıfta bulunmadan uluslararası ilişkilerden bahsetmek mümkün değildir" (Snyder, 1991, s.121-123).

İttifak kavramı esasında devletlerin güvenlik kaygılarıyla oldukça ilişkilidir. Devletler ittifak kurarken en çok da bu kaygılarını gidermek amacı taşırlar. Soğuk Savaş'a kadar olan dönemde güvenlik kavramı muğlak bir kavramken 1990'lı yıllarda yeni Dünya düzeninin kurulmasıyla birlikte daha görünür hale gelmiştir. Barry Buzan güvenliği bütünsel bir açıdan değerlendirerek "Ülkelerin veya halkların birbirlerine karşı

mücadele içindeyken kendi bütünlüklerini ve özlerini koruyabilme yetenekleri” şeklinde tanımlamıştır. Stephan Walt ise Kenneth Waltz’un ‘Güç Dengesi Teorisi’ni bir adım öteye taşıyarak güvenlikle devlet ilişkisini ittifaklar üzerinden açıklamaya çalışmıştır. (Kandemir, 2011, s.18-20).

Kenneth Waltz’un ‘Güç Dengesi Teorisi’ne göre devletler rejim yapılarından veya milli değerlerinden bağımsız olarak birlikte hareket edebilir. Yani devletler ortak değerlerinden ziyade, ortak çıkarlarını gözetecektir. Devletler askeri ve savunmaya yönelik iş birlikleri ile mevcuttaki güçlerini artırarak güvenlik kaygılarını giderebilecektir (Erkomaishvili, 2019).

Uluslararası sistem yapısı itibarıyla güvenilmez olduğu için devletler karar alırken diğer devletlere karşı şüphe ve kaygıyla hareket ederler. Uluslararası sistemin aktörleri olan devletler sistemin anarşik yapısı nedeniyle güçlerini artırma ihtiyacı duyarlar. Çünkü uluslararası sisteme kural koyan veya onu yöneten daha üstün bir otoritenin olmayışı sistemdeki devletleri belirsiz ve güvensiz bir ortamla yüzleştirmektedir. Devletler böylesi bir ortamda hangi devletin dost hangisinin düşman olduğunu diğer bir deyişle saldırgan niyetlerinin olup olmadığını ön görmekte zorlanmaktadır. Bu koşullar altındaki rasyonel devlet davranışı sistemdeki olası tehditleri savuşturabilmek için askeri kapasitesini artırma yoluna gitmektir. Yapısal-gerçekçilere göre devletlerin rasyonel aktörler olarak askeri kapasitelerini artırmak dışında ittifak kurarak da güvenlik kaygılarını gidermeleri mümkün olacaktır. Stephen M. Walt, devletlerin savunmacı ittifak türüne dahil olarak sistemdeki tehdit hiyerarşisine göre ittifak kurabileceklerinden bahseder (Polat, 2017).

Stephen Walt, devletlerin sadece ‘Güç Dengesi Teorisi’nin argümanı olan ‘üstün güç’ ile hareket etmediklerini söylemiştir. ‘Tehdit Dengesi Teorisi’ndeki ‘göreceli üstünlükler’ de devletlerin birbirleriyle ittifak kurmasında etkilidir. Şayet devletler sadece ‘Güç Dengesi Teorisi’ ile hareket etseydi ABD ile ittifak olan devletlerin Sovyetler Birliğiyle de ittifak olması beklenebilirdi. İşte buradaki çelişki Walt’un ‘Tehdit Dengesi Teorisi’ni daha açıklayıcı kılmaktadır. Tehdit ve Güç kavramları mukayese edildiğinde tehdidin gücü de içine alarak; hedefleri, saldırı kapasitesini ve tasarlanan gizli niyetleri de barındırması onu daha derinlikli bir anlama sokmaktadır. Walt, ‘Tehdit Dengesi Teorisi’ni 1955-1979 arası dönemi ele alarak, Orta Doğu’da görülen ittifaklar üzerinden hipotezlerle sınamış ve son derece güçlü cevaplar almıştır (Keohane, 1988).

İttifaklarla ilgili araştırmalar, genellikle askeri kapasiteyi açıklayan nicel veriler ve olasılıklar üzerinden ilerleyen çalışmalardan oluşmaktadır. Fakat uluslararası örgütlerin odaklandığı oy kullanma, gümrük, sınırlar ve evre gibi daha küresel başlıklar üzerine olan ortaklıklar, ittifak ilişkisinin dışında kalan konulardır. İttifak ilişkisini diğerk iş birliğı hallerinden ayıran en temel unsur ise resmiyete dökülmüş olmasıdır. Bu resmiyet kimi zaman açıkça ilan edilmiş dost ve düşmanlardan oluşabileceğı gibi kimi zaman da üstü örtük bir biçimde taraflar arasında gerçekleşebilir. İttifak ortakları askeri gücü odağına alabileceğı gibi almamayı da seçebilir (Snyder, 1990).

İttifak diyemeyeceğimiz ama ondan çok da uzakta olmayan bir diğerk ortaklık türü de ‘alignment’ yani Türkçe karşılık olarak ‘informal ittifak’ şeklinde çevirebileceğimiz kavram konusunda ise literatürde kafa karışıklıkları hakimdir. Realizmden doğan ‘İttifak Teorisi’ni ilk ortaya atan teorisyen Hans Morgenthau, 1960’larda teorisinin temellerini oluştururken Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu ortamındaki informal ittifak ilişkisinden de bahsederek alana katkı sağlamıştır (Erkomaishvili, 2019).

Bu tez çalışmasındaki Türkiye-İsrail arasındaki ittifak ilişkisi de ‘informal ittifak’ tipinde olacaktır. Bu sebeple ittifak kelimesiyle kastedilen ve atıfta bulunulan ‘alignment’ yani ‘gayri resmi ittifak’ ilişkisi olacaktır. Bu ayırım çalışmada her defasında açıklanmayacak ve ittifak kelimesiyle söz edilen her seferinde ‘informal İttifak’ olacaktır.

1.2. İttifak Tanımı

Herhangi bir teorik araştırmanın ilk görevi analiz nesnesini tanımlamaktır. ‘İttifak’ nedir?’ sorusuna Arnold Wolfers’in verdiğı cevap analiz nesnesi olan ittifakı da tanımlar niteliktedir. Wolfers’a göre ‘‘İttifaklar devletlerin yardımlaşma vaadidir. İttifak, bir ‘söz’dr, geleceğı yönelik karşılıklı yapılan açık bir niyet beyanıdır. Bu, onu bir vaatten, yardım niyetlerinden veya beklentilerinden ayırır’’ (Snyder, 1991, s.121-123).

Stephan Walt’a göre ittifak demek ‘‘Otorite sahibi ülkelerin güvenlik kaygılarıyla ortaklaşa başa çıkmak için bir araya gelerek yazılı veya sözlü akit yapmaları’’ demektir (Kandemir, 2011, s.18-20). Walt ittifakı ‘‘iki veya daha fazla devlet arasında güvenlik iş birliğıne yönelik resmi veya gayri resmi bir taahhüttür’’ şeklinde de tanımlamıştır.

Walt'a göre ittifak tanımları ittifakın türüne göre değişkenlik gösterse de en genel anlamıyla "İttifak, ittifakın dışında kalan devletlere karşı yapılan askeri bir anlaşmadır" (Walt, 1997, s.157).

Glenn Snyder "Devletlerin güvenliklerini tesis etmek için kurdukları enformasyonel bir taahhüttür" diyerek ittifak kavramını tanımlamıştır. Kıyas yapılacak olursa Glenn Snyder'ın daha keskin çizgilerle bir ayrımı gittiği görülecektir. Snyder, informal ittifakı formal İttifak'tan ayıracak bir biçimde daha geniş kapsamlı bir ayırımı da bulunmuştur. Snyder, informal ittifakı "Herhangi bir anlaşmazlık ya da savaş durumunda devletlerin birbirlerinden destek alacaklarına dair sözleştikleri, karşılıklı beklentiler bütünüdür" şeklinde ifade etmiştir (Saxi, 2022, s.55).

1.3. İttifak Türleri

İttifaklar, formal ittifaklar (alliance) ve informal ittifaklar (alignment) olarak literatürde ayrılmaktadır. Formal İttifak ve informal ittifak arasındaki ayrım, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanlarında genellikle net olarak yapılamamaktadır. Dolayısıyla bu kavramlar sıkça birbirinin yerine de kullanılmaktadır. Glenn Snyder ise bu kavramları birbirlerinden terimsel olarak ayırmayı başaran isimlerdendir. Snyder, ittifakların formal mi yoksa informal mi olduğunu devletlerin oluşturduğu birlikteliklerin askeri olma ve resmi olma kriterlerini taşıyıp taşımadığına bağlamıştır. Şayet bu iki kriter varsa o devlet birlikteliği formal ittifak adını alacaktır. İttifaklar savaş zamanında olabileceği gibi NATO savunma paktına benzer şekilde barış zamanlarında da yapılabilmektedir (Saxi, 2022).

İnformal ittifak, birden çok devlet tarafından ortak dost ve ortak düşman ayrımıyla oluşturulmaktadır. Devletler, informal ittifak ilişkisinde olası bir çatışma halinde ortak düşmana karşı birlikte hareket etmeyi önceden kabul etmektedir. Formal İttifaklar ise kuralcı yapıları ve bürokrasideki görünürlükleriyle informal ittifak ilişkisinin resmi halidir. Bu nedenle informal ittifaklar da zaman içinde çeşitli anlaşmalar, diplomatik temaslar veya resmi açıklamalarla farklı türden iş birliklerine dönüşebilmektedir. İnformal İttifak türünün sistemsiz olmayan sorunların varlığında daha çok ortaya çıktığı fark edilmiştir. Örneğin sel, deprem vb. doğal afetlerin yaşandığı durumlarda veya küresel yapıyı ilgilendirmeyen bölgesel toprak mücadelelerinde devletler ittifak ilişkisinden ziyade informal ittifak ilişkisi geliştirirler. İttifak oluşturmanın getirileri ve götürüleri nelerdir diye incelendiğinde pozitif anlamda ittifak ortağı devlet, ittifakın

güvenlik şemsiyesi altında daha korunaklı olacak ve düşmanlarına karşı belli bir caydırıcılık kabiliyeti kazanacaktır. Fakat ittifak kurmanın maliyetlerine bakıldığında da politik hareket alanının daralması ve müttefik sayısına paralel düşman sayısının da aynı oranda artması gibi negatif veriler karşımıza çıkacaktır (Snyder, 1990).

İnformal ittifak dediğimiz kavram temelde iş birliğinin başlangıç aşamasıdır ve bir süreci kapsamaktadır. İlişkilerin daha resmiyet kazandığı ittifak boyutu bir anlaşma eşliğinde resmiyete dökülerek gerçekleşebilir. Yine aynı şekilde ilişkiler şayet bir örgüt bünyesinde toplanıyor ise informal ittifak sonrası aşamaya geçilmiş ve daha kurumsal bir seviyeye ulaşılmıştır diyebiliriz. Bu temel ayrım formal ittifak/informal ittifak veya örgüt gibi devletlerarası iş birliğini içeren yakın anlamlı kavramların farklarının ortaya konulması bakımından önemlidir. Uluslararası ilişkilerde iki devlet arasındaki ilişkiye informal ittifak diyebilmemiz için üç temel kriter aranmaktadır. Bunlar “dış politikada söylem benzerliği, eylem desteği ve ortak eylemlerin varlığı” şeklindedir (Erkomaishvili, 2019, s.31).

Mesela Soğuk Savaş’ın bittiği yıllarda, Rusya ile Litvanya’nın karşılıklı olarak birbirlerinin egemenliklerini tanıdıkları durum informal ittifak tipine iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bu iki devlet de Sovyetler Birliği hükümetine karşı stratejik bir amaç doğrultusunda ortak hareket etmiştir. Fakat ortaklığı bir sonraki aşamaya götürmeden ittifak ilişkisine hiç girmeyerek kısa dönemli bir koalisyon oluşturmuşlardır. İnformal ittifak dediğimiz ortaklığı, formal ittifak veya örgütten ayıran başkaca etmenlere dikkat kesersek informal ittifak, ekonomik maliyetlere kalkışılmayan veya siyasi ödümler verilmeyen bir iş birliği halidir diyebiliriz. Bu tanımdan yola çıkarak devletlerin ekonomik çıktılardan çekindikleri veya ödün verici siyaset izledikleri durumlarda informal ittifak kurdukları çıkarımına ulaşabiliriz. Ayrıca informal ittifak; resmiyet kazanmamış daha muğlak bir ilişki olduğundan olası tehditleri veya düşman devletleri püskürtmek için de başvurulmuş pragmatist bir seçenek olarak sınıflandırılabilir (Erkomaishvili, 2019).

İttifakları sınıflandıran bazı araştırmacılar ‘saldırı ittifakı’ ve ‘savunma ittifakı’ şeklinde bir ayrıma daha gitmişlerdir. Fakat ilginç bir biçimde, saldırı ittifakı’nın da nihayetinde savunma durumuna geçmek için kurulabileceğini fark etmişlerdir. Savunma ittifakı ise tam tersi olarak saldırı gayesini gizlemek amacıyla yapılabilmektedir. Tarihteki bazı ittifak ilişkilerini ele alacak olursak anlamlandırmak ve kategorize etmek de daha kolaylaşabilir. Örneğin 1939’da İtalya ile Almanya’nın

imzaladığı Çelik Paktı taraflara hem savaş hem de barış durumlarında ortak askeri irade göstermek konusunda açıklama getirmiştir. Fakat daha detay konularda veya savaşların engellenmesi gibi başlıklarda herhangi bir ibareye rastlanmamıştır. Bu yönüyle Almanya ve İtalya arasında kurulan ittifakın saldırı ve savunma hallerinin ikisini de kapsayan bir yapıda olduğu söylenebilir (Benson, 2011).

Daha geriye gidildiğinde 1800'lü yıllarda Fransa ile Birleşik Krallık arasında imza edilen ittifak ilişkisinde ise savaşın olmaması için de hususlar konulduğu fark edilecektir. Mesela Hollanda'nın Belçika'dan askerlerini geri çekmemesi halinde Birleşik Krallık Hollanda donanmasına ambargo koyacak ve askerlerini püskürtmek için Fransa'dan da destek alacaktır. Gerek Çelik Paktı gerekse de Fransa Birleşik Krallık İttifakı askeri gücü kullanması bakımından saldırgan kategoride olsa da Fransa ile Birleşik Krallık arasındaki ittifak ilişkisinde savaşı önleyici maddeye de rastlandığını söylemek mümkündür. Saldırgan kategorideki ittifaka, Kırım Savaşı sırasında oluşturulan İngiltere, Fransa ve Avusturya birlikteliğinden yola çıkarak da örnek verebiliriz. 1853-1856 yıllarında yaşanan Osmanlı ile Rusya arasındaki savaşa Osmanlı'nın yanında katılan devletler (İngiltere, Fransa ve Avusturya) sayesinde Paris Antlaşması imzalanarak taraflar arasında yeni bir savaşın çıkması önlenmiştir. Savaş sonucunda Rusya Osmanlı'dan aldığı yerleri geri vermiş ve bazı Balkan toprakları da yine Osmanlı'ya bağlı olmuştur. İngiltere, Fransa ve Avusturya arasındaki üçlü ittifakın Osmanlı ile Rusya arasında yeni bir savaş çıkmasını engellemesi, bu üçlü ittifak ilişkisinin de savaşı önleyici özellikte olduğunu göstermektedir (Benson, 2011).

Savunma sınıfındaki ittifaklara 19 Ekim 1939'da Ankara'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Yardımlaşma Antlaşması (Traited Asistance Mutuelle) Türkiye'nin Batılı Devletlerle yaptığı ilk savunmacı ittifak olarak örnek verilebilir. Bu antlaşma, İkinci Dünya Savaşı henüz başlamadan İtalya ve Almanya (Mihver Devletler) üzerinden Akdeniz ve Balkanlarda algılanan tehditleri önlemek için yapılmıştır. Başlangıçta İtalya-Almanya ittifakı ile İngiltere-Fransa ittifakı arasında ortaya çıkan savaş ihtimali, Akdeniz ve Balkanlara doğru genişleyince Türkiye'nin de İngiltere-Fransa ittifakına dahil olmasıyla sonuçlanmıştır (Soysal, 1982). Savunma sınıfındaki ittifaklardan bir başkası da Almanya'nın Polonya'yı ilhakından önce yapılmış olan Polonya ve İngiltere arasındaki anlaşmadır. Bu anlaşmaya göre iki devletten birinin topraklarına yapılabilecek herhangi bir Alman işgaline karşın iki

imzacı devlette tüm imkanlarıyla ortak yanıt verebilecektir. Almanya saldırmadan önce tehdit halinde önleyici bir kalkışmaya kendileri de girişebilecektir. Bir başka savunmacı ittifak örneği de İtalya, Almanya ve Avusturya-Macaristan ittifakıdır. 1882 senesinde imzalanan bu üçlü ittifak ilişkisine göre taraflardan birinin savaş tehdidi altında olması durumunda diğerleri destek verecektir. Ama bu ittifak durumunda farklı olarak taraflardan birinin çatışma çıkmasında payı veya rolü olduğu diğerlerince kanaat getirilirse diğer devletlerin destek vermekten vazgeçmesi de maddeler arasında kaydedilmiştir. Bu yüzden bu ittifak ilişkisi ortak hareket etmek noktasında muğlaklık barındırmaktadır. Yine başka bir muğlak ittifak da 1954 teki Tayvan ile ABD arasında imzalanmıştır. Olası bir savaşta, ABD, askeri yardım ya da ortak çatışma gibi konuları ABD Kongresine tabii tutarak kongrenin onayına bağlamıştır. Bu çoklu ihtimal barındıran belirsiz ittifak ilişkisi ittifak çeşitleri arasında da nasıl sınıflandırılacağı konusunda belirsizlik yarattığından resmi kategoride değerlendirilememiştir (Benson, 2011).

Saldırgan İttifak tipinde Realizmin çıkar odaklı anlayışı devletler tarafından güdülebilir. İttifak üyelerinin sayıca çok olması herhangi bir galibiyet durumunda bölüşümün de fazla olmasına sebep olacak bu da devlet başına düşen faydayı azaltmış olacaktır. Savunmacı İttifak tipinde ise oluşturulan ortak güvenlik kamu malına dönüştürülürse yine istenilen kazanç durumundan uzaklaşmak söz konusu olacaktır (Fordham ve Poast, 2016).

İttifak tipolojileri son yıllarda farklı şekillerde de yorumlanmış, açıklanmaya çalışılmıştır. Realist teori çerçevesinden incelendiğinde temelde ittifakların ‘Güç Dengesi’ esasıyla yapıldığı fark edilecektir. Bunun dışında doğal kaynaklar, jeopolitik konum, çatışma isteği gibi etmenler de devletlerin tehdit düzeylerini diğer devletlere yansıtan aynaları gibi işlev görür. Devletler ittifak kurarken tüm bu hususları da göz önünde bulundurmalıdır (Sprecher ve Krause 2006).

İttifaklar, çeşitli zorluklara çözüm getirmek üzere kurulmuşlardır. Bu ittifaklardan bazıları şunlardır; Güç Arttırıcı İttifaklar: Bir devlet, başka bir yetki gücüyle kendi gücünü birleştirmek için ittifak yapar. Bu tür ittifaklar, askeri veya ekonomik gücü artırmak amacıyla kurulmuştur. Önleyici İttifaklar: Bir devlet, başka bir yetki gücünün kendisine yönelik bir tehdit oluşturmasını engellemek için ittifak yapar. Bu tür ittifaklar, bir kaybın korunmasına yönelik tedbir amaçlı kurulur. Stratejik İttifaklar: Bir devlet, başka bir yönetimle anlaşarak topraklarını kendi kullanımına izin vermesi

amacıyla ittifak yapar. Bu tür ittifaklar, askeri üslerin inşa edilmesi veya yakıt depolarının paylaşılmaması gibi amaçlarla kurulur (Fedder, 1968, s.67).

Bu işlevlere ek olarak, ittifaklar sayılarına göre de farklı tiplerde olabilir. Örneğin, ikili ittifaklar sadece iki devlet arasında kalırken, bölgesel ittifaklar belirli bir bölgedeki eyaletleri de kapsayabilir. Tarihte birçok önemli ittifak örneği bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını sıralamak gerekirse; NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü), Varşova Paktı, CENTO (Merkezi Antlaşma Teşkilatı), SEATO (Güneydoğu Asya Antlaşma Örgütü)... Bu örnekler ittifakların, farklı zamanlar ve farklı konularla ortaya çıkabileceğini göstermektedir. Bu ittifakların sürdürülebilirliği üye devletlerin arasındaki ortak çıkarların varlığına bağlı olarak mümkün olabilir. Her biri dönemin uluslararası dinamiklerine ve politik koşullarına bağlı olarak şekillenmiştir. Bugün, ittifaklar hala uluslararası ilişkilerin önemli bir parçasıdır. Özellikle güvenlik ve ekonomik iş birliği alanlarında birçok ittifak bulunmaktadır. Örneğin, Avrupa Birliği üye ülkeler arasında bir ittifak olarak kabul edilebilir. Ayrıca ekonomik ittifaklar, stratejik ittifaklar ve güvenlik ittifakları gibi farklı türlerde başka ittifaklar da mevcuttur (Fedder, 1968).

BM veya MC gibi supranasyonel yapılar ise bir müttefiklik ilişkisi barındırmadığı için ya da ortak bir düşmana karşı kurulmadığı için diğer iş birliği türlerinden farklıdır (Snyder, 1990).

1.4. İttifaklar Nasıl Kurulur?

Stephan M. Walt, ittifakların nasıl kurulduğuna ve sürdürüldüğüne ilişkin 5 temel kriter belirlemiştir. Walt, belirlediği kriterleri ‘‘Hegemonik Liderlik, Güvenilirliğin Korunması, İç Politikada Elit Manipülasyonu, Kurumsallaşmanın Etkisi ve İdeolojik Dayanışma’’ şeklinde isimlendirmiştir;

Hegemonik Liderlik, ittifak kuran devletler arasında en güçlü olan devlet hegemonik bir güç olarak ittifak içinde lider devlet görevini üstlenebilir. Bu durumda hegemon olan devlet ittifak üyelerine çeşitli maddi teşvikler sunabileceği gibi sadakatsiz üyeler için de cezalandırma yoluna gidebilir. Atina İmparatorluğu’nun Peloponez Savaşları sırasındaki konumu, Büyük Britanya İmparatorluğu’nun sömürgelerine karşı izlediği tutum ve benzer şekilde II. Dünya Savaşı’nın bitiminden Soğuk Savaş yıllarına kadarki ABD’nin üstün güç olduğu tek kutuplu dünya düzeni hegemonik liderliğin tarihteki örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Güvenilirliğin Korunması, ittifaklar güvenilirlik veya kararlılık sembolü haline gelmişlerse devam etme olasılıkları daha yüksektir. Belirli bir ittifakın özünde çok az değeri olsa bile, ittifak üyeleri daha önemli gördükleri diğer taahhütleri bozmamak için bu ittifakı sürdürebilir. Benzer endişeler, ABD'nin Güney Kore'deki askerlerini geri çekmek istemeyişinde de gözlemlenebilir. Özellikle ABD'li yetkililer, Güney Kore'deki askerlerin geri çekilmesi durumunda ABD'nin Doğu Asya'daki etki alanının azaldığı fikrine kapılırsa bu bölgedeki istikrarın ve kontrolün kaybedilmesinden endişe etmiştir.

İç Politika ve Elit Manipülasyonu, ittifaklar, yabancı bir etnik grubun ya da müttefik devlette büyük ekonomik çıkarları olan elitlerin baskısıyla kurulup, sürdürülebilir. Örneğin, Yahudi-Amerikalılar ABD'nin İsrail ile ittifakı için ekonomik baskı oluşturmuştur. Polonyalı Amerikalılar ise NATO'nun genişlemesi için aktif olarak lobi faaliyetlerinde bulunmuştur. İttifak içindeki elit grupların yaptığı bu baskıyı tespit etmek zordur. Çünkü çıkar grupları kendilerini vatansever söylemlerle gizleyebilir. Dahası, ittifakı sürdürmek için lobi yapan bu elitler, mevcuttaki taahhüdün hem kendi çıkarlarına hem de ulusal çıkarlara hizmet ettiğine inanabilir. Bu türdeki manipülasyonlar ancak geriye dönüp bakıldığında fark edilebilir. Bu çeşit ittifaklar bozulmaya elverişlidir. Çünkü çoğu devlet artık bir değeri olmayan taahhütler için kaynaklarını israf etmek istemez.

Kurumsallaşmanın Etkisi, herhangi bir ittifakın kurumsallaşma düzeyi ne kadar yüksekse, dış tehditlerdeki değişime rağmen varlığını sürdürme olasılığı da o kadar yüksektir. Burada kurumsallaşma, askeri planlama, silah tedariki ve kriz yönetimi gibi resmi veya gayri resmi kuralların geliştirilmesi anlamına gelir. Kurumsallaşma düzeyi ittifak uyumunu birkaç farklı şekilde etkileyebilir. İttifak ne kadar uzun sürerse, savunucuları da o kadar çok ve etkili olacaktır. Bunun en bariz örneği olan NATO; savunma mensupları, askeri subaylar, gazeteciler ve politika analistleri gibi çeşitli yetkililerden oluşan ayrıntılı bir transatlantik ağ içinde sürdürülmektedir. Bu yetkili kişiler, NATO'nun işlevini yitirdiği durumda bile lağvedilmesine karşı çıkabilir.

İdeolojik Dayanışma, ittifak içerisindeki devletlerin ortak siyasi değerlere veya hedeflere sahip olduğu durumlarda ortaya çıkabilir. Diğer faktörler eşitken, devletler genellikle bu yolu tercih edebilir. Böylece ittifak üyesi devletler; demokrasi, sosyalizm veya İslami köktencilik gibi ideolojik unsurları kullanarak halklarını bu doğrultuda yönetmeye çalışabilir. İdeolojik dayanışma, ittifak içerisindeki çatışmaları azaltabilir. Benzer değerlere bağlı olan devletler, ittifakın asıl kurulma gerekçesi ortadan kalksa bile iyi ilişkilerini sürdürebilir (Walt, 1997, s.164-168).

İttifakların nasıl ve neden kuruldukları incelendiğinde iki temel amaçla kurulabileceği karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak devletler ittifak ortaklarının oluşturdukları güç birliği sayesinde ittifak dışında kalan devletlerin üzerinde tahakküm kurmak ve bu devletlere istediklerini yaptırmak amacını taşıyabilir. İkinci olarak da devletler ortak askeri iş birlikleri sayesinde askeri giderleri bölüşerek devlet başına düşen çıktı

maliyetlerini düşürmek isteyebilirler. İttifak üyesi devletler çeşitli alanlarda birbirlerine kıyasla daha üstün gelebilirler. Örneğin bir devlet kara gücü anlamında diğerlerinden üstün iken bir diğeri deniz gücü bakımından üstün vaziyette, ötekisi ise hava gücü olarak üstün olabilir. Devletlerin bu mukayeseli üstünlükleri bir ittifak çatısı altında bir araya geldiğinde ortak fayda sağlarken düşman ya da rakip devletleri de ihtiyatlı davranmak zorunda bırakacaktır. Ayrıca bir ittifak bünyesinde olmak, kaynakların ortak kullanımı sayesinde devletlerin bütçelerini daha esnek kullanma avantajını sağlayabilir. Böylelikle savaş durumu dışındaki harcamalar için de devletler istedikleri ölçüde bütçe ayırabilirler (Leeds, 2003).

William ve Riker ittifak oluşumunu ‘büyüklük ilkesi’ üzerinden açıklamıştır. Bu ilke özünde ittifak üyelerinin sayısından ziyade güç durumunun gerçek üstünlüğü ifade ettiğine odaklanmıştır. Lai ve Reiter ‘‘demokrasi, rejim, kültür, tehdit düzeyi, ortak tehdit algısı, çatışma oranı ve büyük güç olma’’ özellikleri ortak olan devletlerin ittifak oluşturma ihtimalinin bu özellikleri ortak olmayan devletlerden fazla olduğunu ortaya koymuştur (Fordham ve Poast 2016, s.843).

Lai ve Reiter merkezilik ve bağlantılı olma ilişkisi üzerinden de ittifak ilişkilerini incelemiştir. NATO üyesi devletler üzerinden örneklendirmek gerekirse NATO üyesi devlet coğrafya ve bağlantı olarak uzakta konumlanmış olsa da bir şekilde ABD ile olan güç ilişkileri doğrultusunda aynı ittifak ortamı içinde yer almaktadır. Fakat ittifak üyesi diğer devletlerin birbirlerine olan tutumları ittifaka dahil edilecek devletin durumunda belirleyici olabilir. İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminden sonra ABD, SSCB ile olan rekabetinde askeri kapasitesini artırmak için ‘büyüklük ilkesi’ni karşılama bile Çin gibi bir devletle ittifak kurmak yerine daha az maliyetli Avrupalı devletlere yönelmiştir. Yine de İspanya gibi bir Avrupa devletinin NATO’ya katılmakta oldukça geciktiği gibi ayrıntılar da söz konusu olmuştur. İspanya ABD ile 1953 ve 1963 yıllarında ikili anlaşmalar yapmış olmasına rağmen 1982 yılına kadar NATO’ya katılamayan bir Avrupa ülkesi olarak dikkat çekmiştir. Bunun nedenine bakıldığında NATO bileşeni diğer devletlerin Fransico Franco’nun İspanya’da oluşturduğu rejim yapısından rahatsız olmasından kaynaklandığı fark edilecektir. İspanya örneğinde olduğu gibi ittifak üyeleri ittifaka kimin katılıp katılmayacağına belirleyici olabilir. Kimi zaman da ittifak üyelerinin çıkarları sonradan değişip, ters düşebilir. Güçlü ittifaklar bağlılık sorununu da beraberinde getirecektir. Örneğin Atina’da Perslere karşı kurulan Yunan şehir devletlerinin oluşturduğu ‘Attika-Delos Birliği’ bu durumu

açıklamak için kullanılabilir. Başlangıçta Atina'ya gönüllü bir bağlılıkla oluşan ittifak zamanla Atina komutasına girmiş Yunan İmparatorluğu'nun güdümünde hareket etmek zorunda kalan bir yapıya dönüşmüştür (Fordham ve Poast 2016).

Temelde güvenlik kaygısına dayanan ittifak ilişkisinin doğması için üç ana maddenin karşılanması gereklidir. Bu maddelerden ilki; ittifakı oluşturmaya yönelik bir ihtiyacın doğması, ikincisi; ittifak ihtiyacına cevap verebilecek devletlerin var olması ve üçüncüsü; ittifak sözleşmesinin şartlarının her ortak için uygun fayda ve caydırıcılığa sahip olması şeklinde sıralanabilir. Ayrıca 'stratejik hedeflerin' önemi de ittifak ilişkisinde yadsınamaz bir gerçektir. 19. yy. sonlarına doğru Almanya ve Avusturya devletlerinin ittifak oluşu daha sonradan İngiltere'yi de Almanya için potansiyel ortak yapmıştır. Çünkü bu sıralarda Almanya'nın ittifak ortağı Avusturya ile İngiltere, Balkan coğrafyasında ortak amaçlarda politikalar geliştirmektedir. Bu durum dostumun dostu benim de dostumdur şeklinde yansımıştır. Fakat tam tersi durumda da ittifak ortağının düşmanı bir anda diğer ittifak üyesince de potansiyel düşman olarak algılanabilir (Snyder, 1990, s.110).

Morgenthau, 1967'de, ittifakları oluşturmak ve sürdürmek için 'Güç ve Kabiliyet Dengesi' kurmak gerektiğini söylemiştir. Kenneth Waltz 1979'daki çalışmasında devletlerin sadece toplam güçlerine odaklanmış ve devletlerin ittifak oluştururken 'Güç Dengesi'ni gözeteceklerini ifade etmiştir. Stephan Walt ise 1987'de, bir devletin ne ölçüde bir tehdit oluşturduğu üzerinde durmuş, gücün tek başına etkili olmadığını ileri sürmüştür. Walt, devletlerin coğrafi yakınlıklarının, saldırı kapasitelerinin ve saldırgan niyetlerinin de tehdit oluşturabildiğini ve ittifak kurarken bu faktörlere bakacaklarını açıklamıştır. Schweller, 1994 senesinde, devletlerin statükoya yönelik güvenlik tehditlerini engellemek için de ittifak kurabileceklerini söylemiştir. Altfeld'in 1984'de ve Morrow'un 1991-1993 yıllarında işaret ettiği gibi, devletler güvenlik kaygılarını gidermek için ya silahlanacak ya da ittifak oluşturacaktır. Ancak, ittifakları oluşturan tek gerekçe güvenlik endişeleri değildir. Üstelik ittifak ilişkisi her zaman büyük devletler lehine sonuçlanmayabilir. Küçük devletler ittifak ilişkisinden kimi zaman daha karlı çıkabilmektedir. Büyük devletle ittifak ilişkisine giren küçük devlet güvenlik ihtiyacını karşılamak amacındayken; büyük devlet de bu ihtiyaca cevap vermenin karşılığında birtakım askeri üsler elde etmek, ekonomik tavizler koparmak amaçlarını taşır. Fritz ve Sweeney ise 2004 yılındaki çalışmalarında dengeleyici ittifakların oluşumunda tehditsiz bir ortamdaki büyük güçlerdense, tehdit ortamındaki

büyük güçlerin etkili olduğunu belirtmiştir. Gibier ve Rider 2004 yılında, ittifak oluşumunda dış politikadaki çıkar benzerliklerinin diğer faktörlerden daha fazla etkili olduğunu tespit etmiştir. Singer ve Small 1968’de yaptıkları çalışmalarında ittifak ilişkisinin çatışma veya savaş haline ne derece mahal verdiğine ya da ne derece önlediğine ilişkin incelemeler yapmıştır. 19.yy. ile 20.yy. arasındaki dönemi mukayese etmiş, ittifaklara dair iki farklı sonuç gözlemlemiştir. Buna göre; 1815-1945 yılları arasındaki dönemde artan ittifak ilişkileri ve iki kutuplu sistem 19.yy’da daha az savaş getirmiştir. 20.yy’da geldiğindeyse durum tam tersine dönmüş, ittifaklar adeta savaşa itici güç olma unsuru taşımıştır. Wallace 1973’teki araştırmasında sistemdeki kutuplaşmanın normal olduğu zamanlarda savaşın çıkma ihtimalinin ve savaş süresinin az olduğunu gözlemlemiştir. Fakat kutuplaşma normalin dışında azalır veya çoğalırsa savaş sayılarında ve savaş sürelerinde bir artış meydana gelebilir. Bueno de Mesquita ise 1978’de ittifak ve kutuplaşma oranı üzerinden bir çıkarımda bulunmuştur. Sistemdeki kutuplaşma oranı veya ittifak oranı arttıkça savaş sürelerinin de arttığını saptamıştır. İttifak ve kutuplaşmaya ilişkin bir başka çalışmayı da Wayman 1984 yılında ortaya koymuştur. Sistemdeki büyük güçlerin ittifak oluşturma eğiliminin artmasının savaşın büyüklüğünün de artmasıyla sonuçlandığını ifade etmiştir. İttifaklara dair bir başka literatür çalışması da 1998’de Geller ve Singer tarafından yapılmıştır. İttifakların ve kutuplaşmanın savaşın çıkmasında etkili olmadığını fakat savaş çıktıktan sonra etkili olabildiğini söylemişlerdir. İttifaklar savaş çıktıktan sonra savaşın büyüklüğünü ve şiddetini etkileyebilecektir (Sprecher ve Krause 2006, s.364-365).

Uluslararası sistem güç odaklarının dağılımı bakımından ‘Çok Kutuplu, İki Kutuplu ve Tek Kutuplu’ olarak üçe ayrılmıştır. Çok kutuplu sistemde bir ittifak oluşabilmesi için sayıca en az üç devlete ihtiyaç vardır. Genellikle bu devletlerin askeri kapasiteleri yakın seviyededir. Aynı zamanda bu devletlerin üzerinde ters düştüğü çatışma konuları bulunmaz. Hedeflerine yönelik herhangi bir bilgiyi gizleme gereksinimi duymazlar. Bundan başka barış halinde diğer devletlerle de iletişim kanallarını açık tutarlar (Snyder, 1990).

Çok kutuplu sistemde, ittifakların ortaya çıkacağına dair tahmin yürütülse de iş birlikleri, olası risk durumları veya maliyetler gibi konularda öngörüle bulunulamaz. Buradaki varsayım devletlerin mevcut rekabet ortamı ve yapılacak pazarlıklara göre bir aksiyon alabileceğine bağlanmıştır. Devletlerin hemen hepsi içten içe en güçlü

ittifakta bulunmayı ve zafer halinde maksimum kara ulaşmayı hedefleyecektir. Bu hedefler ittifak ilişkisindeki devlet çıkarlarıdır. Fakat devlet çıkarları yalnızca bunlardan ibaret olmadığından pazarlıklar bu iki kriterin dışında bir tutumla da sonuçlanabilir. Çıkarlar ittifakların oluşmasında birincil rol oynadığı için burada ‘genel’ ve ‘özel’ çıkarlar ayrımı yapmak gereklidir. Genel çıkarlar sistemin anarşik yapısından ve devletin coğrafi konumundan kaynaklanmaktadır. Genel çıkarlar, daha geniş ve sistemsal konuları ele almaktadır ve bunlar herkese karşı savunulan konular olmalıdır. Genel çıkarlar, özel çıkarların kapsadığı gibi dar çerçevedeki konulara dair çatışmaları içermezler. Belirsizlik ise devletlerin ‘özel’ çıkarlarını belirler ve bu da onları diğer devletlerle çatışmaya veya yakınlığa sokar. Özetlemek gerekirse; çok kutuplu bir sistemde, kimin kiminle aynı hizaya geldiği, teorik olarak belirsiz olan bir pazarlık sürecinin sonucudur (Snyder, 1984).

İki kutuplu bir sistemdeki ittifak ilişkisine odağımızı çektiğimizde ise durumlar değişecektir. İki süper güç ülkenin varlığından doğan bu yapıda tehdit oluşturabilecek üçüncü bir rakip devletin olmayışı incelemeyi kolaylaştırmaktadır. Bu iki süper güç gibi güçlü olmayan diğer devletler ister istemez iki devletten birini seçecek ve etrafında kümelenenecektir. Soğuk Savaş dönemindeki ABD ile SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) arasındaki NATO ve Varşova Paktı içinde ittifak ilişkisine tutuşan devletler iki kutuplu sistemin en iyi örnekleridir (Snyder, 1991).

‘İki Kutuplu Sistem’deki karmaşa devletlerin en iyiyi bulmaya çalışırken yaptığı seçimlerde çeşitli olasılıklar arasında kalmasından kaynaklanır. Diplomatik iletişim kanallarının geçirgenliği, düşmanı uzlaştırmak için müttefiki dizginlemeye yönelik tutarlı stratejilerin izlenmesini gerektirir. Yanlış sinyaller verilirse rakibin düşmanlığını üzerine çekmek olasıdır. Karma strateji, müttefike ve düşmana beklentiler aşılar, bunu her iki tarafı da gereksiz yere kızdırmadan yapmak anlamına gelir. Müttefike olası maliyetlerden ötürü savaşa gidilmeyecek bir senaryo çizilirken, rakibe her an savaşa girilebileceğine dair tehditvari bir imaj verilmeye çalışılır (Snyder, 1984).

Walt, 1955-1979 yılları arasında kurulan Orta Doğu’daki savunmacı ittifakları inceleyerek ‘Tehdit Dengesi Teorisi’ni bulmuştur. Buna göre iki kutuplu dünya sisteminde devletlerin algıladıkları tehditlerle baş etmesinin iki farklı yolu mevcuttur. Devletler, algıladıkları tehditlere karşı ya sistemdeki güçlü devletin ‘peşine takılarak’ (bandwagoning) ittifak kuracak ya da güçlü devleti dengeleme (balancing) yöntemine başvurarak ona karşı oluşturulan farklı bir ittifak içinde yer alacaktır. Walt, tehdide

karşı izlenen bu iki savunma yöntemi arasından en çok dengeleme yönteminin seçildiğini tespit etmiştir (Polat, 2017).

Soğuk Savaş yıllarındaki iki kutuplu dünya sisteminde Avrupalı devletler, Varşova Paktı'ndan çok NATO'dan yana tutum takınmıştır. Avrupa dışındaki ittifaklar ise farklı dinamikleri barındırdığından ötürü bu düzlemde açıklanamayabilir. Avrupa ülkelerinin Amerika Birleşik Devletleri tarafında yer almasını ideolojik gerekçelere dayandırmak isteyenler olsa bile aslında güvenlik çıkarlarının ağır bastığı daha gerçekçi bir değerlendirmedir. ABD-SSCB arası ilişkilerin detant (yumuşama) döneminde, 1973'te 'Nükleer Savaşın Önlenmesi Anlaşması' ile çatışmaların sınırlandırılmasına ilişkin ortak adım atılmıştır. Fakat atılan bu adım sonrası ABD yönetimi bu sefer de müttefiklerinin bağlılığının zayıflamasından endişe etmiştir. Birinci Dünya Savaşı döneminde ise ittifaklar birbirlerine sıkı bağlarla bağlı olmamıştır. Bu durum ittifakların yeniden yorumlanmasına, güncellenmesine ve değişmesine yol açmıştır. (Snyder, 1984).

ABD (Amerika Birleşik Devletleri) yakın tarihinde SSCB mücadeleleri, Vietnam Savaşı mağlubiyeti, nükleer rekabetler gibi çalımlarla karşılaşmış olsa da, NATO'nun tökezlemeden ayakta kalmasını ve bir ittifak olarak varlığını korumasını sağlayabilmiştir. ABD, kapitalist düzeni korumacı devlet rolüyle politikalarında karlı çıkacak süper güç olmasını bilmiştir. Güvenlik tehdidi yaşayan diğer devletleri kendisine çekmek konusunda başarılı hamleler yapmıştır. Buna ilişkin olarak Kenneth N. Waltz 1979 tarihli 'Uluslararası Politika Teorisi' eserinde 'peşine takılma' kavramını iç politikadan dış politikaya taşımıştır. Stephen M. Walt ise yürütme erkinden sorumlu kişilerin bulundukları makamı kaybetmemek için diğer devletlerle 'peşine takılma' yerine 'dengeleme' yoluna girdiklerini anlatmıştır (Keohane, 1988).

İttifak ilişkilerine tarihten örnekler vermek gerekirse 'Bismarck Kâbusu' diye bilinen birleşimden bahsedilebilir. Alman lider Bismarck için Fransa ve Rusya'nın birleşerek Almanya'ya karşı cephe oluşturduğu bir senaryoda Almanya aleyhine olabilecek senaryolar tarihte Bismarck'ın kâbusu olarak bilinmektedir. Bismarck liderliği boyunca bu olasılığın gerçekleşmemesi için Rusların Slav politikalarına karşı Avusturya'yı destekleyerek bir karşı denge gözetmiş ve herhangi bir savaş ihtimalini engellemeye çalışmıştır. Her ne kadar Bismarck'ın kâbusu izlediği politikalar sayesinde gerçekleşmemiş olsa da 1872'de Almanya'nın da dahil olduğu Avusturya

ve Rusya ile kurulan ‘Birinci Üç İmparatorlar Ligi’ ittifakı kurulmuştur. 1872’den dokuz sene sonra 1881’de üç devlet ‘İkinci Üç İmparatorlar Ligi’ ile bağlantılarını perçinlemiş olsa da sonradan bir sene sonra 1882’de Rusya’nın yerini İtalya’nın aldığı ‘Üçlü İttifak Bloğu’ ortaya çıkmıştır. (Selvi, ve diğ, 2020). Görüldüğü üzere 17. yy. dünya düzeninde Rusya, Avusturya ve Almanya münasebetlerinde Bismarck koalisyonların her birine de zaman zaman yaklaşıp uzaklaşmaktan geri durmamıştır (Snyder, 1984).

Bismarck’tan sonra öne çıkan Alman lider Wilhelm, 1887’de Rusya ile bir anlaşma imzalayarak ortaklık yoluna gitmiş olsa da sonradan bu anlaşmayı yenilememiştir. Wilhelm, Rusya ile olan anlaşmayı yenilemektense ‘Pan-Cermen Bloğu’na Rusya’yı eklemeye çalışmıştır. Fakat Rusya da Almanya ile bir ortaklığa gitmek istememiştir. Rusya, ‘Üçlü İttifak Bloğu’nun karşısında yer alacak ‘Üçlü İtilaf Bloğu’nun içinde yer alarak Fransa ve İngiltere ile güçlerini birleştirmiştir. Üçlü İtilaf Bloğu, 1894 Fransız-Rus Anlaşması sonrası, 1907’de Fransa ve Rusya genelkurmaylarının Almanya’nın olası bir askerî harekâtına karşı iş birliğine gitmeleri ile kurulmuştur. Üçlü İtilaf Bloğu’nun oluşmasında Almanya’nın Fransa’ya çıkardığı sorunlara karşılık, Rusya’nın Fransa’yı destekleyerek kendi safına çekmesi de etkili olmuştur. Rusya’nın bu hamlesinden sonra Fransa-İngiltere arasında da 1904 tarihli ‘Sömürgecilik Anlaşması’ imzalanmıştır. Sömürgeleri aralarında paylaşmak maksadıyla anlaşmaya oturmuş olsalar da bu vesileyle Fransa-İngiltere arasındaki geçmiş sorunlar da geride kalmıştır. Sonuç olarak 1907 yılında Rusya ile İngiltere de farklı bir anlaşmayla ortaklığa gidince ‘Üçlü İttifak Bloğu’ kurulabilmiştir (Selvi, ve diğ, 2020).

İttifak kurmaya ilişkin bazı çıkarımlar Farabi’nin ‘İdeal Devlet’ eserinde de ele alınmıştır. Bu eserde adaletli olmak günümüzde bilinen anlamı dışında kullanılmıştır. Eserde adalet kavramı güçsüz ve zayıf olanı etraftaki tehlikelere karşı sakınmak, koruyup, kollamak anlamlarında karşılık bulmuştur. Bu nedenle iki kişi veya topluluk güç bakımından birbirine eşit kapasitelerde olursa yöneten ile yönetilen sıfatları anlamını yitirecektir. İşin içinden çıkabilmek için iki grup birbirlerinin haklarını karşılıklı gözetmek üzere sözleşecektir. Bu sözleşmeyi koruyacak kanunlar çıkartılmıştır. Fakat bu durumun muhafaza edilmesi için güç terazisinin kefeleri eşit ağırlıkta olmalıdır. Bu denge zamanla bozulursa güçlü olan güçsüz olana karşı üstünlük kuracak ve anlaşmayı bozabilecektir. Fakat bazen çevreden gelebilecek riskli haller iki tarafı da güçlü-güçsüz ayrışmasındansa birlikte hareket etmenin (ittifak

kurmanın) gücüyle davranmayı zorunlu kılabilir. Tehlike ortadan kalktığı durumda güçlü-güçsüz ayrışması yeniden açığa çıkabilir. Bu kısır döngü böyle sürüp giderken belli bir ‘güç dengesi’ durumu ortaya çıkacaktır. Bir zaman sonra ise ‘güç dengesi’ halinden habersiz olan yeni bir nesil türeyecektir. Daha önce oluşmuş olan ‘tehdit dengesi’ ne bağlı ‘güç dengesi’ artık geçersiz bir hal alacaktır. Ve yeni gelen nesil adalet kavramını tıpkı atalarının en başta sahip oldukları hal ile ilişkilendirecek ve adil olmayı korku ve zayıflıkla bağdaştıracaktır (Farabi, 2017).

İttifaklar askeri ortaklıkları içerebilir. Bu açıdan bakıldığında OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) gibi ekonomik, İngiliz Milletler Topluluğu gibi siyasi iş birliklerinden ittifakı ayırmak kolaylaşmaktadır. İttifak ‘Kim kime destek verecek ya da karşı çıkacak?’ sorusuna verilen cevaplarla üç kategoride ele alınmıştır. Bunlar arasında ‘‘güç dengeleri, devletlerin arasındaki çatışma konuları veya ortak çıkarlar ve ittifakların müzakere edilmesinde etkili olan geçmiş etkileşimler’’ bulunmaktadır. İki kutuplu sistemdeki süper güçlerin birbirlerinin genişlemesine karşı izledikleri politikalar, güç eşitsizliğinin yüksek olduğu durumlarda gözlemlenebilir. Çok kutuplu sistemdeki ittifaklar ise, yapısal olmayan mücadele ve iş birliklerinin bir fonksiyonu olacaktır. Örneğin, bölgesel anlaşmazlıklar, ideolojik, etnik birleşme veya ayrışma durumları bu fonksiyonun elemanlarındandır. Çıkarları uyuşan devletlerin birbirlerini desteklemesi beklenirken, çıkarları çatışan devletlerin de birbirlerine muhalefet etmeleri beklenenecektir. Bunun yanı sıra ittifaklar, ekonomik krizlere, savaşımlara, anlaşmazlıkların çözümüne ilişkin benzerlik veya farklılıklara veyahut anlaşma maddelerine bağlı olarak şekillenebilmektedir. İttifaklar; kesinlik, yasallık ve ahlakilik gibi ilkelerle önceden var olan bağlılıkları da güçlendirebilir (Snyder, 1991, s.123).

Birinci Dünya Savaşı öncesi ‘İngiliz-Fransız Antantı’ gibi ittifak dışı etkileşimler, bazı resmi ittifaklardan daha büyük bir etkiye sahip olabilir. Liska’dan alıntı yapacak olursak ittifak ‘birlikte kurulan ittifak’ kadar ‘karşı tarafta kurul ittifakı’ da içerecek şekilde anlaşılmalıdır. Müttefiklik veya düşman ilişkileri, ittifakları ve ittifakların varlık sebebini oluşturabilir. Bir düşmanla uzlaşmak, ona karşı ittifak etmekten daha az maliyetli olabilir. Devletler karar alırken bu terazi kefelerini doğru şekilde tartmalıdır (Snyder, 1991, s.125).

‘İttifaklar nasıl oluşur?’ sorusuna yanıt arayan Stephan Walt, ABD ve SSCB gibi sistemdeki güçlü devletlerin politikaları üzerinden açıklık getirmeye çalışmıştır. Eğer ideolojik olarak kendilerinden güçsüz devletleri ittifak ortağı yapmak isterlerse bunu

ya ideolojik bir biçimde yapacaklar ya da dış yardımlar üzerinden sağlayacaklardır şeklinde çıkarımlar yapmıştır. Devletler ittifakı iki türlü oluşturmaktadırlar. Ya ‘dengeleme’ ile sistemdeki güçlü devletin karşısında kümeleşerek ya da ‘peşine takılma’ ile sistemdeki güçlü devletle ortaklık kurarak yapabilirler (Walt, 1985).

Devletler, ‘peşine takılma’ ile ‘dengeleme’ yoluna farklı sebeplerle başvuracaklardır. Peşine takılmayı tercih eden bir devlet sistemdeki hegemon güce katılıp, gücüne güç katarak kendisinde zayıf bir başka devlet için tehdit oluşturmak amacını taşır. Dengelemeyi tercih eden bir devlet ise hegemon güçteki devletle ortak olmak istemeyecektir. Sistemdeki hegemon devletten imtiyaz koparmak zor olacağından zayıf devletle ortaklık yaparak hegemon devleti dengeleme yoluna gidecektir. Yani güçlü olan devlete söz geçirmek de güç olacağından peşine takılma yerine dengelemeyi tercih edecektir. Winston Churchill bir açıklamasında ‘İngiltere’nin dört asır boyunca ittifak kurarken peşine takılma yerine dengelemeyi tercih ettiğine’’ dikkat çekmiştir. Henry Kissinger da ‘‘ABD’nin daha güçlü devlet olan SSCB yerine daha zayıf devlet olan Çin ile ittifak yapmaya sıcak bakmasını’’ aynı mantıkla ilişkilendirerek açıklamıştır (Walt, 1985, s.5-6).

‘Dengeleme’ yerine ‘peşine takılma’nın tercih edildiği durumlara bakıldığında şu kıstaslara ulaşılmıştır; devletler gücü elinde tutan devletle iş birliğine giderek kendilerini de daha güçlü hissedeceklerdir. ‘Peşine takılma’ yapan devlet hegemon güçle ortak olarak olası bir saldırıda tehditkâr devletin hedefi olmaktan da uzaklaşmış olacaktır. Ayrıca güçlü devletin olası bir savaşta kazanması kaçınılmaz olacağından kazancı bölüşmek noktasında da fayda sağlayabilecektir. 1914-1918 küresel savaş döneminde İtalya’nın ittifak tercihini değiştirmesi, 1939-1945 küresel savaş yıllarında ise Rusya ile Japonya’nın savaşması ‘peşine takılma’nın tercih edildiğini gösteren tarihsel örneklerdir. Hem İtalya hem de Rusya ‘peşine takılma’ ile güçlü tarafta tutum takınarak toprak bölüşümünden pay kapmak istemiştir (Walt, 1985).

Walt, ittifak kuran devletlerin sadece askeri kapasitelerini değil başka tehdit faktörlerini de gözeteceklerinden bahsetmiştir. Walt, bu tehdit faktörlerini dört başlıkta ele almıştır. Walt, birinci başlıkta toplam güç (aggregate power) kavramından söz etmiştir. Buna göre devletlerin nüfusu, askeri kapasitesi, sanayi ve teknolojik gelişmişlik seviyesi sahip oldukları toplam gücü belirlemektedir. Walt’a göre, devletlerin toplam güçleri diğer devletler üzerinde tahakküm oluşturabileceği için tehdit faktörleri içerisinde oldukça önemli bir yerdedir. Walt, ikinci başlık olarak

saldırı gücüdür (offensive power) üzerinde durmuştur. Saldırı gücü diğer devletlerin askeri kapasitelerini ne oranda kullanabildiklerini ortaya koymaktadır. Saldırı gücü savaş ve toprak bütünlüğü ile doğrudan ilgili olduğu için devletlerin en çok gözetmek zorunda kalacakları diğer bir unsurdur. Devletlerin coğrafi yakınlıkları (geograp hic proximity) Walt'un üçüncü başlıkta incelediği tehdit faktörü olmuştur. Şayet bir devlet birden çok devlet üzerinden tehdit algılıyorsa bu devletlerden kendisine coğrafi yakınlığı en çok olanı daha fazla tehdit olarak algılayacaktır. Walt dördüncü başlık olarak saldırgan niyetler (aggressive intentions) kavramını açıklamıştır. Devletlerin saldırgan tutumları diğer devletleri güvenlik anlamında tehdit edecektir. Bu tehdidi gidermek için devletler ya saldırgan devletle bir saldırı ittifakı kuracak ya da ona karşı kendisini korumak için başka devletlerle savunmacı bir ittifak kuracaktır (Polat, 2017).

Stephan Walt'un tehdit kapsamına giren faktörlerini şu şekilde örneklendirebiliriz;

Toplam Güç; devletlerin nüfusu, endüstriyel ve askeri kapasitesi, teknolojik gücü gibi kaynaklarının büyüklüğü toplam gücünü göstermektedir. George Kennan, ''ABD'nin buna ilişkin politikasının Avrasya endüstri kaynaklarına hâkim olmak ve buna engel olabilecek devletlerin karşısında durmak üzerine'' olduğuna dikkat çekmiştir.

Coğrafi Yakınlık; devletler kendilerine yakın coğrafyadaki devletlerin aksiyonlarını uzaktakilere kıyasla daha çok tehdit olarak algılamaktadır. Mesela, İngiltere'nin, Alman donanmasının ilerleyişine Brezilya deniz gücünden daha çok önem vermesi Almanya'nın İngiltere'ye coğrafi olarak Brezilya'dan çok daha yakında konumlanmasıyla ilgilidir. Bu sebeple komşu ülkeyi çevreleyen devletle ittifak ilişkisine girişmek oldukça sık rastlanan bir durumdur. Örneğin; Irak devletinin Arap iş birlikçilerine karşı Suriye ile İran komşu diğer devletler olarak ittifak geliştirmiştir.

Saldırı Kabiliyeti; saldırı kabiliyeti yüksek devletler ittifak oluşumunda itici güç konumundadır. Devletler saldırı kabiliyeti gelişkin olan devlete karşı dengeleme yoluyla ittifak yapabilirler. İngiltere'nin Alman savaş filosuna karşı Fransa ve Rusya ile kurduğu ittifak ilişkisi buna iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Saldırgan Niyetler; saldırgan yapıdaki devletlerin dengeleme ittifaklarını tetiklemesi de bir başka seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Hitler'in Nazi Almanya'sının saldırganlığına karşı kenetlenen diğer devletler veya Kaddafi Libya'sının saldırgan politikalarına karşı, Mısır, İsrail, Fransa, ABD, Çad ve Sudan'ın birleşik güç oluşturması bu başlığın örneklerindendir. Devletler saldırgan devletin kurban rolünü üstlenmektense diğerleriyle dengeyi sağlamayı amaçlarlar (Walt, 1985, s.35-40).

Stephen Walt'un 'İttifakların Kökenleri' kitabı ittifak terimini en baştan ele alan temel bir eser rolündedir. Temelde iki şeyi ele almaktadır. Bunlardan ilki ittifaklar nasıl

meydana gelir ve ikincisi dost devlet düşman devlet ayrımı ne şekilde yapılır. Bunu beş madde ile açıklamaya çalışır;

Tehdit altındaki devletler, karşı ittifaka girer, yani 'dengeleme' yoluna gider.

Tehdit altındaki devlet, tehdit eden devletle birlikte ittifak kurar, yani 'peşine takılma' yapar.

İttifak kuran devletler müttefik seçerken 'ideolojik benzerlik' durumunu da gözetebilir.

Devletler 'dış yardım' yoluyla da müttefik oluşturarak, ittifak kurabilir.

İttifak kurarken 'siyasi nüfuz sağlama' amacı da güdülebilir (Snyder, 1991, s.125).

Tüm bunlar 1955-1979 arası dönemde Orta Doğu'daki ittifaklar açısından sorgulanmış 'dengeleme' maddesi için güçlü bir destek bulurken peşine takılma, ideolojik benzerlik, dış yardım ve siyasi nüfuz şeklindeki diğer dört madde içinse zayıf destekler bulmuştur (Snyder, 1991).

Kenneth N. Waltz 'peşine takılma' yapmanın, güçlenen bir devleti daha da güçlendirmeye yaradığını söylemiş ve devletlerin genelde dengeleme politikası güttüklerini ortaya koymuştur. Bunun altında yatan neden ise devletlerin güçlerini artırmaktan ziyade sistemdeki mevcudiyetlerini sürdürmeğe odaklanmalarıyla ilgili olmuştur. Walt, dengelemenin peşine takılmadan daha çok kullanıldığına dair veriler elde etmiştir. Devletler peşine takılmayı zayıf olduklarında, müttefik bulamadıklarında veya tehditkar devleti baskılayamayacaklarına kanaat getirdiklerinde yapmaktadır (Keohane, 1988).

Walt, devlet davranışlarına ilişkin koşullu hipotezlerini olabildiğince yansız ve nesnel şekilde test etmeye çalışmıştır. Mesela, 1975'te ABD ile Mısır ittifakını dengelemenin gruplaşmayı geride bıraktığı şeklinde yorumlamak yerine başka bir gruplaşma örneği olarak kategorize etmiş ve bu alışılmadık davranışın kaynağını sorgulamaya başlamıştır. Buna rağmen Walt'un esas olarak yaptığı şey, Orta Doğu verilerini ikinci el İngiliz kaynaklarından toplayarak, Waltz'un Neorealist Teori'sinin Orta Doğu İttifaklarına ilişkin kısmını ilerletip, geliştirmektir diyebiliriz (Keohane, 1988).

1.5. İttifaklar Nasıl Yıkılır?

Mevcut bir ittifakın erozyona uğramasının veya dağılmasının çeşitli nedenleri vardır. Walt ittifaka üyeliğin bazı maliyetleri beraberinde getirdiğini varsaymaktadır. Örneğin, bir ittifaka katılmak genellikle bir devletin özerkliğini azaltır. Buna göre, ittifak artık faydalı bir amaca hizmet etmiyorsa devletler bu maliyetlere katlanmakta isteksiz

olacaktır. Ne tür değişiklikler devletlerin ittifak taahhüdlerini yeniden gözden geçirmelerine yol açabilir? İşte bu soruya cevap arayan Walt şu 3 faktörü tespit etmiştir;

Değişen Tehdit Algıları, ittifaklar genel olarak dış tehdide karşı bir cephe oluşturmak amacıyla kurulur. Tehdit seviyesi göreceli güç, coğrafi yakınlık, saldırı kabiliyetleri ve algılanan niyetlerin toplamına göre artıp, azalacaktır. Diğer değişkenler sabit kaldığında, bu faktörlerden tehdit seviyesini belirlemede yol gösterecektir.

Azalan Güvenilirlik, ittifakların birincil amacı güvenliği korumak olduğu için güvenliği riske atan her durumda devletler ittifak içinde kalıp kalmamayı yeniden düşünecektir. Tehdit seviyesinde herhangi bir fark gözlemlenmediği durumlarda bile devletlerin güvenlikleri tehlikedeysen ittifaktan ayrılmaları veya ittifakın yıkılması an meselesi olacaktır.

İç Politika, devletlerin esasen dış çevredeki değişimlere yanıt olarak kararlar aldıkları Değişen Tehdit Algıları ve Azalan Güvenilirlik uluslararası sistemin mevcut durumuyla ilgilidir. Oysa iç politika, devletlerin kendi içindeki bir dizi siyasi sürece endeksli olarak şekil almaktadır ve bu yönüyle diğer iki faktörden ayrılmaktadır (Walt, 1997, s.158-161).

Walt, iç politikadaki siyasi süreçleri de kendi içinde dört kategoride incelemiştir;

Demografik ve Sosyal Eğilimler; bu kategori ittifakın çözülmesini uzun vadeli demografik veya sosyal eğilimlere odaklanarak açıklamaktadır. Özellikle, mevcut bir ittifak bir dereceye kadar iki toplum arasındaki ortak etnik veya kültürel geçmiş, paylaşılan tarihi deneyimler gibi ulus ötesi bağlara dayanıyorsa, her iki toplumun yapısındaki değişiklikler bu birleştirici gücü azaltacaktır. Benzer şekilde, örneğin İngiliz Milletler Topluluğu için geçerli olduğu gibi, iki devlet ortak tarihsel kökenlerle birleşmişse, bu bağlar zaman geçtikçe kaçınılmaz olarak zayıflayacaktır.

İç Rekabet; etkili elitlerin ittifakın kendisine saldırarak kendi iç konumlarını iyileştirebileceklerine karar vermeleri halinde ittifak tehlikeye girebilir. Bu sorunun, ittifakın faydaları bazı üyelere karşı önyargılı görüldüğünde (dolayısıyla adaletsiz görüldüğünde) veya ittifakın şartları ulusal egemenliğe hakaret olarak görülen tedbirler içerdiğinde ortaya çıkması daha olasıdır. Bu gibi durumlarda, ittifakın kısıtlanması ya da sona erdirilmesi, stratejik maliyetlerden daha ağır basan iç siyasi faydalar sağlayabilir. Nitekim Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle 1967 yılında Fransa'yı NATO'nun entegre askeri komutanlığından çıkararak iç politikadaki konumunu güçlendirmiş, Wellington'daki sol görüşlü politikacılar 1985-86 yıllarında ABD savaş gemilerinin nükleer silah taşımadıklarını belgelemedikleri sürece Yeni Zelanda limanlarına giremeyeceklerini ilan ederek Avustralya-Yeni Zelanda-Birleşik Devletler İttifakının (ANZUS) altını oymuşlardır. İç baskılar da Filipinler'in, yerel ekonomiye önemli katkılarına rağmen, 1992'de ABD'nin Subic Bay deniz ve hava üssünden çekilmesinde ısrara yol açmıştır.

Rejim Değişikliği; devletin çıkarları doğası gereği sabit değildir ve belirli bir toplum içindeki farklı gruplar bu çıkarları farklı şekilde tanımlayabilir. Eğer hükümetin yapısı - meşru veya gayrimeşru yollarla- değişirse, o zaman yeniden hizalanma olasılığı artacaktır. Bu etki, değişim nispeten küçük olduğunda (örneğin bir grup lider meşru bir seçimle değiştirildiğinde) en az güçlü olacaktır, ancak rejimin temel yapısındaki bir değişiklik nedeniyle liderlik değiştiğinde etki muhtemelen artacaktır. Yeni liderlerin seleflerinden keskin farklılıklar gösteren politikaları tercih etmeleri muhtemel olmakla kalmayıp, muhtemelen önceki taahhütlerini yerine getirme konusunda çok az yükümlülük hissedeceklerdir. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bu etkiler özellikle büyük bir devrim sonrasında güçlüdür ve devrim geçiren devletlerin yeni ittifak düzenlemeleri yapma olasılığı çok yüksektir. Devrimci Fransa böylece Avusturya ile uzun süredir devam eden ittifakını terk etti. Bolşevik Rusya Almanya ile ayrı bir barış imzaladı ve İngiliz-Fransız Antantı ile bağlarını kopardı. Çinli Komünistler milliyetçilerin ABD ile yakınlığına son verdi ve Sovyetler Birliği ile ittifak kurdu ve Küba (1959), İran (1979) ve Nikaragua'daki (1979) devrimci rejimler hızla eski rejimin müttefiklerini (özellikle ABD) kınadı ve birkaç eski düşmanla daha iyi ilişkiler aradı. Benzer eylemler Amerikan, Meksika, Türk, Angola ve Etiyopya devrimlerini de takip etmiştir.

İdeolojik Bölünmeler; ittifak çözülmesinin son bir iç kaynağı da ideolojik çatışmadır. Bu hipotezin önemsiz bir versiyonu ittifakların dağılmasından farklı ideolojileri benimseyen devletler arasında ortaya çıkan kaçınılmaz anlaşmazlıkları sorumlu tutmaktadır. Ciddi bir dış tehdit ideolojik antipatilerin geçici olarak üstesinden gelebilse de (örneğin İkinci Dünya Savaşı sırasında gibi), değerler ve hedeflerdeki temel farklılıklar tehdit ortadan kalktığında eski müttefikleri kısa sürede birbirinden uzaklaştıracaktır (Walt, 1997, s161-163).

Güvenlik ikilemi, devletlerin birbirlerine niyet okuması yapamayacağı gerçekliğinden yola çıkarak sistemin anarşik ve güvenilmez olduğunu anlatmaktadır. Gerçekte hangi devletin barış yanlısı hangisinin savaş yanlısı olduğunun tam olarak bilinmemesi konusundaki açmazın gücü elde tutmakla çözülebileceğinden bahsedilmektedir. Güçlü devletin savaştan ya da hasımlarından korkması için veya kendisini güvensiz hissetmesi için daha az gerekçesi olacaktır. Fakat devletlerin arasındaki güç yarışı silahlanmayı da beraberinde getirecektir. Bu bakış açısından hareketle devletler güç biriktirme yarışına girecek ve daima önde olmak arzusundan bu gücü artırmaya yönelik bitmeyen bir gayretin peşinde sürüklenecektir. Bu da güvenliği sağlamak yerine daha da güvensiz bir ortamın açığa çıkmasına mahal verebilir. Eğer sistem İkinci Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi güvensiz bir yapıdaysa devletler iki türden aksiyon alabiliyordu. Bunun için ya bir müttefik devlet arayışına girecekler ya da ittifaklardan tümüyle kaçınacaklardır. Eğer devletlerden bazıları ittifak kurmaya karar

verirse bu ister istemez bu ittifaka karşı olan başka bir ittifakın da oluşmasına zemin hazırlayacaktır. Çünkü sistem anarşik ve güvenilmez olduğundan ittifakların çoğalması kaçınılmaz olacaktır (Snyder, 1984).

Çok kutuplu sistemin özelliklerine bakacak olursak; sistemdeki devletlerin en az üç tanesinin tehdit oluşturacak düzeyde güçlü olması beklenecektir. Mevcut uluslararası sistemin çok kutuplu olması, tehditlerin ve belirsizliğin de bir o kadar çoğaldığı ortam anlamına gelecektir. Realist kurama göre uluslararası sistemin anarşik yapısı değişmez bir durumdur. Sistemdeki güç dağılımı ise yapının değişken unsurlarını oluşturmaktadır. Buna göre devletler algıladıkları tehditlere karşı üç farklı strateji izleyebilir. Bu stratejilerin başında dengeleme stratejisi gelmektedir. Bu stratejiye göre sistemdeki devletler tehdit oluşturanlar ve tehdit algılayanlar olarak iki farklı ittifak üzerinden birbirlerini dengelemeye çalışmaları hedeflenir. Dengeleme stratejisi şayet bir devletin tehdidi engellemek için kendi kapasitesini arttırmasıyla gerçekleşiyorsa ‘dahili dengeleme’ yapabileceği gibi şayet bir devlet tehdidi engellerken başka bir devletle kapasitesini artırma yoluna gidiyorsa, bu durumda da ‘harici dengeleme’ yapıyor olacaktır. Çok kutuplu sistemde küçük devletler hayatta kalabilmek için daha geniş imkanlara sahip olacaktır. Dengeleme stratejisi dışında bu stratejinin tersi diyebileceğimiz peşine takılma stratejisi de sistemdeki tehditleri önlemek için kullanılabilir. Buna göre devletler baş edemedikleri tehdit oluşturan devletlerle ittifak kurma yoluna giderler. Esasında bu stratejiyi izleyen devlet tehdit oluşturan devlete karşı mağlup olduğunu bir nevi kabul etmektedir. Bu yönüyle bakıldığında peşine takılma stratejisinden tehdit oluşturan devlete karşı kaybettiğini kabul etme manası çıkmaktadır. Fakat bu yöntemi izleyen devletler tehdit oluşturan güçteki devletin güvelik çemberinin içerisinde konumlanacaktır. Bu durumda da devletlerin kazanıp kaybetmekten daha kritik olan ihtiyaçları ön plana çıkar ve sistemde hayatta kalabilme mücadelesinde varlıklarını sürdürmeyi başarmış olurlar. Peşine takılma stratejisi izleyen devlet ya da devletler tehdidi caydırabilecek askeri kapasiteye ve ekonomik güce sahip değildirler. Peşine takılmayı izleyen devletlerin bu yetersizlikleri sistemdeki güçlü aktör sayısına göre şekillenecektir. Sistemdeki güçlü aktör sayısı arttıkça peşine takılmayı izleyen devletlerin bu devletlerden hangisinin peşine takılacağı konusundaki tercih imkânları da artacaktır. Devletler çok kutuplu sistemde üçüncü stratejik yöntem olarak ‘sorumluluğu başkasına yükleme stratejisi’ (buck-passing) izleyebilir. Bu stratejide yapılan şey esas olarak ittifaklardan uzak durmaktır. Sorumluluğu başkasına yükleme stratejisi izleyen devletler sistemdeki tehditlerle

yüzleşmenin maliyetlerinden kaçınmak isterler. Çok kutuplu sistemdeki aktörlerin sayıca fazla olmasını avantaja çeviren bu yöntemde tehdidi engellemek için başka bir devletin bu sorumluluğu üstlenmesinden faydalanılır. Bu strateji, bir devlet birden fazla devletten tehdit algıladığında rasyonel bir seçim olmakla beraber ittifakların daha kolay bozulup, dağılmasına da neden olabilir (Polat, 2017).

Çok Kutuplu bir sistemde ittifakı bozabilecek diğer unsurlar ise terk edilme ve tuzağa düşürülme şeklinde iki türde olabilir. Müttefiklerden biri veya birkaçı ya ittifaklar arasında taraf değiştirecektir (terk edecektir). Ya da müttefiklerden biri veya birkaçı diğerlerinin girmek istemeyeceği bir savaşa kasten girerek diğer ittifak ortağını terk etmeye zorlayacaktır (tuzağa düşürecektir). Bununla birlikte ittifakı sürdürmenin getirebileceği pozitif kazançlar da ilişkiyi sürdürme eğilimi yaratacağı için devletler çoğu zaman güvenlik ikileminde kalacaklardır. İttifakın bozulmasından kaçınmak için kısmi sınırlamalar ile ittifakı sınırlandırabilirler. Bazen de devletler mevcut ittifak ilişkilerini güncelleme yoluna giderek de ittifakın devamlılığını sağlayabilirler. Mesela 20. Yy başlarındaki Avusturya ile Almanya arasındaki düzenlemeler yine benzer bir biçimde yakın tarihlerde Fransa ve Rusya arasında müzakere edilerek düzenlenmiştir (Snyder, 1990, s.113).

Resmi boyutu olmayan ittifaklarda devletlerin kendi iradeleri dışında olası bir çatışmaya zorlanma ihtimalleri (tuzağa düşürülme) azalırken, desteğe ihtiyacı olduğu hallerde ise aradığı desteği bulamama (terk edilme) ihtimali de artacaktır. Snyder'ın 'informal ittifakı' daha esnek 'formal ittifakı' daha sert ifade etmesiyle ortaya çıkan farklar devletlerin milli güvenlik ve milli savunma stratejilerinde daha analitik çıkarımlar yapabilmelerini sağlamıştır. Örneğin, daha önceleri İsveç ve Finlandiya gibi kuzey ülkelerini NATO ve ABD ilişkileri çerçevesinde net şekilde konumlandırmakta güçlük çeken analistler sonraları bu ilişkiler bütünü 'yarı ittifak' şeklinde tanımlama kolaylığına erişmiştir. Bu tanımla anlatılmak istenen faydalı bir savunma birlikteliği olsa bile tam anlamıyla resmi ittifak üyesi olmayan İskandinav devletlerinin olası bir çatışma halinde birbirlerine destek verip vermeyeceklerinin belirsizliğidir (Saxi, 2022).

Devletler bu aşamada ittifak yapıp yapmamakla değil, kendilerini ittifaka ne kadar sıkı bir şekilde adayacaklarıyla ilgilenirler. Çok kutuplu bir sistemde, yazılı anlaşmanın metni ne olursa olsun, ittifaklar asla tam olarak sağlam olmaz; bu nedenle müttefik tarafından terk edilme korkusu her zaman mevcuttur. Terk edilme, genel olarak bir

‘ayrılma’dır. Ancak çeşitli spesifik biçimler alabilir; Müttefik, rakiple yeniden aynı hizaya gelebilir; yalnızca ittifak sözleşmesini feshederek düzeni bozabilir, açık taahhütlerini yerine getirmekte başarısız olabilir veya destek beklenen beklenmedik durumlarda destek sağlayamayabilir. Terk edilme ve tuzağa düşme riskleri ters yönde değişme eğilimindedir: birini azaltmak diğerini artırmaya yol açabilir (Snyder, 1984).

Terk edilme ve tuzağa düşürülme, herhangi bir ittifak düzenlemesinin doğasında var olan fırsat ve yükümlülük bileşkesini yansıtır. Terk etme, müttefikin ittifaktan ayrılabilceği, açık taahhütlerini yerine getiremeyebileceği veya destek beklenen durumlarda destek sağlamada başarısız olabileceği korkusudur. Tuzağa düşme, bir ittifak taahhüdü devletin çıkarlarına zarar verdiğinde ortaya çıkar. Bu, bir müttefikin paylaşmadığı ya da sadece kısmen değer verdiği çıkarları konusunda bir anlaşmazlığa sürüklenmektir. Tek bir devlet için, terk edilme tuzağa düşürülme kompleksi, birine karşı duyulan yüksek korku genellikle diğerine karşı duyulan düşük korku anlamına geldiği için ters yönlüdür. Müttefikler arasında, terk edilme ve tuzağa düşürülme kaygıları göreceli olarak değerlendirilir. Çeşitli sistemik, yerel ve normatif faktörler müttefikler arasındaki kaygı dengesini etkiler. Bunlar genellikle bir devletin tatmin edici olmadığı düşünülen ittifak düzenlemelerinden “çıkma” ve güvenliği sağlamanın başka yollarına “girme” derecesini belirler. Bir devletin “çıkış-giriş” kabiliyetleri ne kadar düşükse, terk edilme veya tuzağa düşürülme endişesi potansiyeli de o kadar yüksektir. Dolayısıyla, örneğin, dış tehdit algılamaları yüksek, alternatif ittifak ortakları az, iç dengeleme kabiliyetleri olmayan ve yatıştırma politikaları geçmişi olan bir müttefiki olan bir devlet için terk edilme korkuları daha yüksek olacaktır. Öte yandan, içeride savaşma isteği olmayan, belirgin güvenlik tehditleri bulunmayan, oldukça detaylı bir ittifak sözleşmesi olan ve düşmana karşı uzlaşmazlık geçmişi olan bir müttefik için tuzağa düşme korkusu daha yüksek olacaktır. Terk edilme ve tuzağa düşürülme kaygıları bir dizi olası politika tepkisi doğurur. Bir devlet terk edilme korkusuyla iç yeteneklerini geliştirerek, yeni ittifaklar arayarak veya mevcut ittifakları güçlendirerek, müttefikin karşılık vermesini sağlamak için ittifaka olan bağlılığını güçlendirerek, düşmanı yatıştırarak veya müttefikten daha fazla destek almak için terk edilme blöfı yaparak başa çıkabilir. Devletler terk edilme korkusuyla başa çıkmak için bu seçeneklerin herhangi bir kombinasyonunu kullanabilir. Ancak, bazı varsayımlar olası seçim aralığını daraltmaktadır. Devletler genellikle riskten kaçındıkları için blöf yaparak terk etmek cazip değildir çünkü bu karşılıklı terkle sonuçlanabilir. Yatıştırma

da riskli bir seçenektir. Özellikle de bu durum statükocu olmayan bir düşmana karşı zayıf bir kararlılık ifade ediyorsa. Kaynak kısıtlamaları, devletlerin terk edilme korkularına yalnızca iç dengeleme yoluyla uyum sağlamasını engeller. Bu aynı zamanda ittifakın bir güç biriktirme aracı olarak asıl amacını da ortadan kaldırır. Buna ek olarak, ittifaklar arasında paylaşılan çıkarların farklılığı nedeniyle, alternatif ittifakların geçici oluşumları yoluyla terk edilme korkularını tamamen hafifletmek genellikle zordur. Son olarak, devletlerin ittifak ilişkilerinde sahip oldukları batık maliyetler, onları terk edilme kaygılarını dışarıdan ziyade önce ittifak içinden gidermeye zorlar (Cha, 2000).

İttifak anlaşmalarının her ne kadar başlangıç ve bitiş tarihleri belirtiliyor olsa da zaman içinde ittifak değerinde bir değişiklik olduğunda taraf devletçe zamanından önce de feshedilebilmektedir. ‘Rebus sic stantibus’ denilen anlaşma yapılırken konsensusun sağlandığı koşulların stabil olduğu durum değişebilmektedir. ‘Pacta sunt servanda’ yani devletlere tanınan iyi niyetle iç hukuklarıyla uyumlu bir dış hukuk geliştirme hakları saklı tutulmaktadır. Bu durumda devletlerin anlaşmaya sadık kalıp kalmayacakları veya bu iyi niyeti suistimal edip ‘Fırsatçı Fesih’e girip girmeyecekleri bir dizi sebeple açıklanmıştır. Bunları; dış tehdit düzeyi, askeri kapasite, ortak politika hedeflerinin paylaşımı, yeni ortak bulma şeklinde sıralamak mümkündür. Tüm bunlar devletlerin fırsatçı fesih yapıp yapmadıklarını belirleyen faktörlerdendir. İttifaklar bazen anlaşma yenileme tarihlerinde yenilenmeyince de sona erebilirler. Dolayısıyla ittifakların güvenlik ilkelerinden biri olan ‘casus foederis’ farklı şekilde topyekün karşılık da diyebileceğimiz ‘hepimiz birimiz için’ ilkesi de ortadan kalkmış olacaktır (Leeds ve Savun 2007, s.1118-1119).

Genel bir değerlendirme yapıldığında fırsatçı fesihlere koşulların stabil olmadığı bir uluslararası ortamda daha çok rastlanıldığı sonucuna varılmıştır. Herhangi bir ittifaka katılmanın ve ittifakı sürdürmenin de belli başlı ekonomik çıktıları olacağı için devletler açısından iyice eksi ve artılarının hesap edilmesi gerekmektedir. Belki de bu yüzden devletler çatışma ve savaş risklerinin olduğu atmosferde bir ölçüde zorunlu kaldıkları için ittifak anlaşması yapmaktadırlar. Fakat ittifakı yıkmayı kolaylaştıran faktörler de mevcuttur. Devletler ‘dış tehdit’ algıları zamanla değişirse ittifakı sonlandırma yoluna girebilirler. Benzer bir şekilde devletlerin kendi güçlerindeki bir değişim veya olası bir çatışmada ittifak ortaklarına olan ihtiyacının ortadan kalktığı durumlar da ittifaktan çekilmesine etkindir. Yine iç politikalarındaki değişikliklerin

dış politikalarını etkilemesinden ötürü de devletler ittifak yapılanmalarından çıkabilir. İttifak ortakları dışında kalan herhangi bir devletle olası yeni bir ittifak potansiyel olarak daha çok fayda sağlıyorsa da devletler mevcuttaki ittifakı bir yenisiyle değiştirmek için ittifaktan çıkabilirler (Leeds ve Savun 2007, s.815-817).

İttifakı yıkmayı kolaylaştıran maddeler dışında zorlaştıran faktörler de vardır. Demokrasiyle yönetilen ülkelerin ittifakları ansızın terk etme ihtimallerinin daha düşük olduğu savunulmaktadır. Farklı güç odaklarından oluşan ittifaklarda da ittifak sadece askeri güce dayanmadığından ittifakın bırakılması ihtimali de daha düşük olarak incelenmiştir. Devletlerin ekonomi, iskân veya azınlık gibi konular üzerine geliştirdikleri iş birlikleri ittifaktan çekilmeyi zorlaştıran unsurlardır. Devletlerin resmi sözleşmeler çerçevesinde yaptıkları ittifaklara aykırı hareket edilmesi daha zordur. Ortak savunma teşkilatları, askeri üsler gibi konularda hem askeri kapasitelerini arttıran ve kurumsallaşan ittifaklar daha zor dağılır (Leeds ve Savun 2007, s.818-825).

2. 1990-2000 ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE VE İSRAİL İLİŞKİLERİ

1990'lara gelindiğinde Orta Doğu'yu istikrarsızlığa sürükleyen faktörler; Arap-İsrail Savaşları, İran Devrimi / İran-Irak Savaşı, Kuveyt'in İşgali / I. Körfez Savaşı, Lübnan İç Savaşı şeklinde sıralanabilir. Arap-İsrail Savaşları; 1948'de İsrail'in kurulmasından sonra Filistin ile olan sınır anlaşmazlıklarının Orta Doğu'daki diğer Arap devletleri için de tehdit sayılmasıyla yaşanmıştır. Bunlardan en çarpıcı olanı 6 gün süren 1967 Altı Gün Savaşı'dır. Bu savaşta yenilen Arap devletleri İsrail'in yayılmacı politikaları yüzünden savaşa girmiş ve daha sonra da pek çok kez karşı karşıya gelmiştir. 1968 itibariyle çeşitli terör grupları da bölgede türemiş ve sorun olmaya devam etmiştir. İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi, ABD ve Batı ile sıkı bağlar geliştirmiştir. Fakat İran'ın 1979 İslam Devrimi sonrası Humeyni dönemindeki rejim ihraç etme çabaları Türkiye'yi ve bazı Batılı devletleri rahatsız etmiştir. Batılı güçler İran'a karşı Irak'ı desteklemiş, 8 yıl sürecek 'İran-Irak Savaşı'nda Irak'ın galip gelmesini sağlamıştır (Bal, 2006).

İran ve Irak arasındaki 1980-1988 Savaşı, Şatt'ül Arap Su Yolu'na sahip olmak mücadelesi için de yapılmıştır. Saddam'ın daha sonra Kuveyt'i işgaline giden süreci de etkileyen Şatt'ül Arap Su Yolu, Irak'ın hem İran hem de Kuveyt'le olan ilişkilerinde kilit noktada olmuştur. Çünkü Şatt'ül Arap Su Yolu Irak'ın Körfez ile bağlantısını sağlayabileceği tek stratejik noktadan geçmektedir. Irak, İran'la olan savaş kazandıktan sonra Kuveyt'i de işgal etmek için kendisinde güç ve motivasyon bulmuştur. Bunun için Irak lideri Saddam Hüseyin, 1980-1990 arasındaki 10 yıllık süreçte Kuveyt'in kendisine 4 milyar dolarlık petrol borcu olduğunu ileri sürerek, Kuveyt'i işgaline başlamıştır (Bozkurt, 2006).

Irak, daha önce İran'la yaşamış olduğu 1980-1988 Savaşı'nda Batılı devletlerin kendisine sağladığı askeri teçhizatı Kuveyt üzerinde kullanmak isteyince Çöl Fırtınası Harekatı'na giden süreç de başlamıştır. Irak, Kuveyt'te tarihsel haklarının olduğu savıyla Kuveyt'i ilhak etmek istemiştir. Harekât başladığında, BM'nin 688 sayılı kararı çerçevesinde buradaki sivillerin güvenli bir bölgeye alınması planlanmıştır. Türkiye ise PKK ve Kürt bölücülüğü gibi iç tehlikelerine rağmen Iraklı Kürtlere

sınırlarını ‘güvenli bölge’ kapsamında açmıştır. ABD öncülüğünde birtakım BM kararları çıkartılmıştır. Bu kararlardan ambargo kararıyla, Irak’ın bölgede tecrit edilerek Kuveyt’ten çekilmesi sağlanmak istenmiştir. Bu çerçevede Türkiye’nin Adana ilinin Yumurtalık ilçesinden Irak’ın Kerkük iliyle olan ticari bağlantılar tamamen kesilmiştir. Yumurtalık-Kerkük hattında uyguladığı ambargo ile Türkiye’nin zararı 2,5 milyar dolar civarında olmuştur. Türkiye olası bir teyakkuz hali için de hava üslerini ve askeri tesislerini NATO kapsamında ABD’ye açmıştır (Arı, 2006, s.729-751).

17 Ocak 1991’de Irak işgali başladıktan sonra ise Türkiye diğer komşu bölge devletleri olan İran ve Suriye ile uzun süren temaslarda bulunmuştur. Yine Türk Dışişleri Bakanı Irak’ın parçalanmasının önlenmesi için İran, Suudi Arabistan ve Mısır’a gitmiştir. Bu diplomatik görüşmelerde Türkiye Irak’ın topraklarını korumak adına Bölge devletleriyle ortak bir ‘diplomatik mutabakat’ geliştirmek istemiştir. Özal Körfez Savaşı’na ilişkin olarak açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamada; ‘‘ABD, Kürt devletinin kurulmasına yönelik girişimlere destek çıkmak gibi bir hataya düşmemeli, böylesi bir durum Türkiye’nin istemediği bir durum olacaktır.’’ şeklinde konuşmuştur (Gözen, 2006, s.775-776).

Türkiye İran-Irak Savaşı süresince her iki devlete de eşit mesafede durmuş ve ‘tarafsızlık’ politikası uygulamıştır. Irak’ın Kuveyt’i işgal ederken bölge devletlerinden olan Türkiye’ye karşı motivasyonu yine benzer bir politika gütmesi yönünde olmuştur. Fakat 1990 Ağustos ayında Türkiye Irak’tan Kuveyt’i terk etmesini istemiştir. Hatta bu amaçla Cumhurbaşkanı Özal ile Saddam’ın yardımcısı Taha Yasin Ramazan arasında 4 saati bulan bir görüşme yapılmıştır. Türkiye sonradan Irak İşgalinde tarafsızlık yerine katılım sağlayan bir politikaya geçmiştir. Türkiye 1990’daki 661 sayılı ambargo kararı henüz resmi yazıya dökülmeden Yumurtalık-Kerkük Petrol Hattı’nın akışında kesintiye gitmiştir. Daha sonra ise BM’nin 667 ve 670 sayılı kararlarla deniz ve havadan Irak’ı ablukaya alma kararlarına da Türkiye destek vermiştir. Türkiye bunun için NATO’nun askeri birliğini Malatya’da konuşlandırmıştır. Türkiye buna müsaade ederek BM’nin 688 sayılı kararına uymak istemiştir. Türkiye uluslararası baskılar ve insani yardım çerçevesinde Irak’taki Kürt askerlerden oluşan Çekiç Güç birimine topraklarını açmıştır. Bu Kürt unsurlar, gelecekte Türkiye’yi maddi ve manevi devlet içi sorunlara sürüklemiştir (Bozkurt, 2006).

1990 yılında BM, Irak'ı ilk etapta yıldırmaya ve geri çekilmeye zorlayan ekonomik ve siyasi ambargolar uygulamıştır. Daha sonrasında ise Saddam Hüseyin'in işgalden geri adım atmaması üzerine BM koalisyon güçleri de ABD öncülüğünde Irak'a girmiştir. Irak topraklarında dünya petrol stoğunun %10'a yakını bulunmaktadır ve Irak diğer petrol zengini ülkelere stratejik bir konumda olmuştur. Bu durum onu dünya kamuoyunun merkezine çeken bir duruma sokarak işgale daha açık hale getirmiştir. PKK terör örgütü ise işgal sonrası Irak'ın iki farklı lider ve parti öncülüğünde bölünmesiyle bölgede yayılma fırsatı bulmuştur. Irak'ın kuzeyi Kürtlere, güneyi ise Şii mezhebindeki muhalif kesime ayrılmıştır (Bal, 2006).

Körfez Savaşı, Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesiyle dünya petrol kaynaklarını tehlikeye atması üzerine başlamıştır. ABD, BM'den yetki alarak uluslararası bir askeri birlikle bölgeye müdahale etmiştir. 1991 Körfez Savaşı ile ABD'deki koalisyon güçleri, Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmıştır (Tan, 2022).

1991 Körfez Savaşı gerçekleşikten sonra ise Türkiye ile İran arasındaki sınıra bölgeden çıkarılan Iraklı Kürtler yığılmıştır. Türkiye mülteci akını ile giderek artan güvenlik tehdidinin giderilmesi için ABD ve Batılı devletlerden destek istemiştir. Bu amaçla 1991 Nisan ayında Türkiye ve ABD birlikleri güvenli dönüşün sağlanması için 'İncirlik Üssüne' konuşlanmıştır. Kısa süre sonra 33. Ve 36. Paraleller arasındaki sınırlı bölgede ulaşım yasakları getirilerek, 'Huzur Operasyonu Ortak Gücü' oluşturulmuştur. Birlik daha sonra büyütülerek Avrupalı bazı devletlerin askeri birliklerinin de eklenmesiyle 'Birleşik Görev Gücü' olarak bölgede asayiş ve güven ortamını kurmayı başarmıştır. Ardından sınırlara yığılan ve Türkiye'de bulunan Kürtler kendi yaşadıkları yerlere geri gönderilmiştir (Balcı,2013).

Savaş sonrasında ABD 1993 yılında Clinton yönetiminin 'çifte çevreleme' politikasıyla hem Irak'ı hem de İran'ı izole etmiştir. ABD 1990'lardan itibaren uygulanan ambargolarla Irak'ın ekonomisini çökertmiştir. Irak'ta yaygın fakirlik ve sağlık sorunları yaşanınca, BM'nin 1995'teki 'Petrol Karşılığı Gıda Programı' başlatılmış ancak bu programın etkisi sınırlı kalmıştır (Tan, 2022, s.174).

Irak işgalinin Irak için ekonomik sonuçları olduğu kadar Türkiye için de olmuştur. Türkiye, bedeli 100 milyar doları bulan ekonomik kayıplar vermiştir. Türkiye'nin 1994'te yaşadığı ekonomik buhranlı zamanlar Irak savaşının gelecekteki yansımaları olarak da yorumlanmıştır. Türkiye, Irak işgaliyle her ne kadar Saddam'ın bölgesel

tehdidinden kurtulmuş olsa da ortaya çıkan güç boşluğu PKK'nın hareket alanını genişletmiştir (Balcı,2013).

1996'da Barzani ve Talabani'yi karşı karşıya getiren ayrışmalar yaşanmıştır. Barzani'nin askeri birlikleri Saddam'dan aldığı destekle Erbil'de güçlenince CIA ile iş birliği halindeki diğer gruplar bölgeden çekilmiştir. Irak işgali sonrasında bölgedeki Kürtler ve Şiiler işgal kuvvetlerince destekleneceklerini umarak Saddam'a karşı ayaklanmışlardır. Fakat bekledikleri yardım gelmeyince pek çok insan katledilmiş ve zor duruma düşmüştür. Bunun üzerine Türkiye yaşananlara sessiz kalmayarak BM'den 688 sayılı yardım kararının çıkmasını sağlamıştır. Fakat Saddam rejimi muhafızları Erbil ve Süleymaniye'de Kürtlerle; güneyde ise Şiilerle iç çatışmaya girmiştir. Çatışmalarda pek çok insan öldürülmüş, hayatta kalanlar da İran'a doğru göç etmeye mecbur bırakılmıştır. Yaşanılan bu trajik durumlar sonucunda KYP lideri Celal Talabani Türkiye'ye gelerek Turgut Özal ile görüşmüştür. 1998 yılına gelindiğinde ise KDP ve KYP üyeleri ile Irak Ulusal Kongresi üyeleri Londra'da bir araya getirilerek Saddam Hüseyin'i etkisiz kılmak üzerine örgütlenmiştir (Arı, 2006, s.695-727).

1990'lı yıllardaki uluslararası ortama bakınca Irak'taki Körfez Savaşı en dikkat çeken gelişmelerden olmuştur. Körfez Savaşı ile değişen dinamikler Orta Doğu'da Türkiye-İsrail iş birliklerinin de kurulmasına zemin hazırlamıştır. Türkiye ve İsrail'in ittifak olma sürecinde ABD'nin de çeşitli katkıları olmuştur. ABD'nin ittifakı kolaylaştırıcı etkisi Glenn Snyder'ın ittifak ayrımıyla izah edilebilir. Türkiye-İsrail arası ittifak ilişkisi (informal) askeri ve diplomatik çerçevede olurken, Türkiye-ABD ittifak ilişkisi ise NATO bünyesinde resmi (formal) bir çerçevede olmuştur (Eminoğlu, 2016).

Körfez Savaşı, ABD'nin bölgedeki politikaları açısından İsrail-Filistin konusunu da dolaylı olarak etkilemiştir. Irak işgaliyle, Filistin-İsrail meselesi her ne kadar geri plana düşmüş gibi gözüксе de aslında arka planda sürdürülmüştür. ABD Orta Doğu'daki müttefiki İsrail'i gözetmek için Filistin'e karşı korumacı davranan Saddam Hüseyin'i bölgede sınırlayarak İsrail'in Filistin'le olan mücadelelerine de destek olmak istemiştir (Örki, 2019).

Türkiye, ABD ile olan ilişkilerini ilerletmek için de İsrail'le ittifak kurma yoluna gitmiştir. ABD Kongresi'nde sürekli gündeme alınan sözde Ermeni soykırımı iddialarına karşı Türkiye, İsrail'in Yahudi lobi faaliyetleri üzerinden kararlara etki etmek istemiştir. Türkiye sözde soykırım iddialarına karşı ABD Kongresi'ndeki

Yahudi Lobilerinin ağırlığı sayesinde Ermeni Lobilerinin çabalarını sonuçsuz bırakmak istemiştir (Akçay ve Anlı, 2013).

Aslında daha önce de 1982’de Lübnan’ın işgali sırasında İsrail, Türkiye’ye Ermeniler konusunda istihbarat bilgileri ulaştırmıştır. İsrail, ASALA’ya mensup irredantist (kaybettiği toprakları geri isteyen) Ermenilerin FKÖ üslerinde askeri eğitim aldıklarını gösteren belgeleri Türkiye’ye sunmuştur (Bölükbaşı, 1999).

İsrail ile Türkiye ilişkileri 1986’da maslahatgüzar seviyesindeyken, 1987’deki Filistin intifadası sonrası gelişme gösterememiştir. Hem İsrail-Filistin hem de diğer Arap ülkeleri arasında barış ortamını kurmak amacıyla ABD’nin gözetiminde 1991’de Madrid Barış Konferansı yapılmıştır. Bunun ardından Türkiye, İsrail’de bulunan diplomatik temsilciliklerini yükseltebilmiştir (Bölükbaşı, 2001).

Türkiye daha önce 1980’de kapatmış olduğu Kudüs Başkonsolosluğu’nu 1992 yılında, Batı Şeria ve Gazze’yi de kapsayacak şekilde tekrar açmış ve İsrail ile diplomatik bağlantılarını ‘Büyükelçilik’ düzeyine getirmiştir. Kudüs’ün sahip olduğu manevi değerlerinden dolayı Kudüs’teki Türk Başkonsolosu, Dışişleri Bakanlığına doğrudan eklemlenmiştir (Üren, 2011).

Madrid Konferansı’ndan 2 yıl sonra 1993’te, İsrail ve Filistin meselesini çözüme kavuşturmak için Oslo Görüşmeleri yapılmıştır. Oslo-I olarak isimlendirilen birinci görüşmede, Filistin’in özerkliğinin ve karşılıklı tanınmanın sağlanması yönünde bir ‘İlkeler Deklarasyonu’ yayınlanmıştır. 1994’te Yaser Arafat, Filistin’in başına geçen kişi olmuştur. Oslo Süreci devam ederken 1995’te İsrail hükümet lideri İshak Rabin, sürece ve barışa karşı olan radikal bir kişinin suikast girişimiyle katledilmiştir (Örki, 2019).

1990’larda Türkiye’de giderek artan terör faaliyetleri askeri bürokrasi ve siyasi iktidar arasında bir ayrışma yaşatmıştır. Türkiye’nin hem içeriden hem dışarıdan algıladığı tehditler, askeri bürokrasidekilerce geçmişteki Sevr Anlaşması’ndaki gibi görülmüş, Türkiye’nin parçalanma riski üzerinde durulmuştur. PKK’nın bölücü terör faaliyetlerinin ülkenin Doğu illerinde gittikçe artması, güvenlik kaygılarını körüklemiştir. Bu sebeple Türkiye, Araplar gibi dini ideolojileri ve terör örgütlerini besleyen devletler yerine, İsrail’le bölgede iş birliğine gitme fikri üzerine yoğunlaşmıştır. Türkiye’nin laik çizgisiyle daha çok örtüşen İsrail ile iş birliği yapmak askeri bürokraside hâkim görüş haline gelmiştir. Bu maksatla Türkiye-İsrail arasında

yapılan stratejik iş birlikleriyle PKK terörü bastırılmak istenmiştir. 1994-1995 yıllarında Türkiye’de laiklikten uzak olan İslamcı parti Refah Partisi’nin seçimlerden birinci parti olarak sivrilmesi yeni bir güvenlik kaygısı oluşturmuştur. Kemalist ideolojiyi benimseyenler ve askeri bürokrasidekilerce dini kökenli bir irticanın yükselmesinin laikliği tehdit edebileceği görüşülmüştür. Tarihe kırmızı kitap diye ve ulusal güvenlik stratejilerinin açıklandığı belge olarak geçen, 28 Şubat 1997 Bildirisi yayınlanmıştır. Bu belgede özetle, PKK terörünün yerini devlet içinde irticanın aldığından ve dışarıdaki yeni tehdidin ise İran’dan gelen laiklik karşıtı radikal ideolojiler olduğundan söz edilmiştir (Balcı ve Kardaş, 2012).

Necmettin Erbakan ise yükselen terör eylemlerine ve eleştirilere “Türkiye’de mevcut rejimin değiştirilebileceği” yönündeki söylemleriyle askeri bürokrasinin irtica şüphelerini haklı çıkaran demeçler vermiştir. Bu durum toplumda da İslami ve laik olarak bir bölünme yaratmıştır. PKK terör örgütü, 1980’lere kıyasla 1990’larda yaklaşık 3 kat fazla sayıda Türk askerini öldürmüştür. Bu gelişmeler üzerine Türkiye-İsrail arasındaki istihbarat ve askeri iş birlikleri arttırılmış ortak tehditler kapsamında çeşitli anlaşma ve müzakereler yapılmıştır. Genelkurmay ikinci başkanı Çevik Bir, “İran’ı düşman devlet ilan ederek, laiklik karşıtı rejimini Türkiye’ye yaymak istediğini” söylemiştir. 1997’de Genelkurmay başkanı Karadayı’nın “Türkiye’nin Rusya, İran, Suriye, Yunanistan ve Güney Kıbrıs üzerinden tehdit edildiğine” dair tespiti olmuştur. Emekli bir diplomat olan Şükrü Elekdağ, “iki buçuk savaş stratejisi” diye bir tabiri ortaya atmıştır. Bununla kastettiği Türkiye’nin aynı anda, Yunanistan’la ayrı Suriye’yle ayrı cephelerde savaşma ihtimalidir. Bu iki ülkenin içeride de PKK kışkırtıcılığı yapması nedeniyle içeride de mücadele verilmesinin gerekliliği “iki buçuk savaş stratejisi” deyimindeki buçuk kelimesiyle anlatılmak istenmiştir (Balcı ve Kardaş, 2012, s.420-422).

Batı Çalışma Grubu adı altında ülkede medya ve sivil toplum örgütleri Refah Partisi’yle gelen irtica tehlikesini görsel ve işitsel çeşitli iletişim araçlarını kullanarak yaymıştır. RP döneminde Bülent Ecevit, Demokratik Sol Parti’nin başında bulunduğu sırada “İsrail’le yapılan askeri iş birliklerinin ortak kaygılar sebepli güvenlik amaçlarıyla yapıldığını” ifade etmiştir. Milli Savuma Bakanı Turan Tayan ise “Suriye’yi hem Türkiye hem de İsrail için tehdit kaynağı devlet olarak addetmiş, iki devletin Suriye’ye karşı ortak hareket etmelerini” savunmuştur. Bu dönemde Suriye, PKK’yı örgütleyen ve besleyen ülke konumunda olmuştur. Akademisyen Doğu Ergil

ise ‘İsrail-Türkiye anlaşmasını bölgede laik ve demokratik olmayı başaran iki ülkenin ittifakı şeklinde isimlendirmiştir’ (Balcı ve Kardaş, 2012, s.420-422).

Türkiye-İsrail ‘stratejik ilişkilerinin’ kurulmasında en etkili unsurlardan biri de irticaya yönelik tartışmalar ve siyasi atmosfer olmuştur. 28 Şubat 1997 MGK (Milli Güvenlik Kurulu) toplantısında Türkiye’de gericilik söylemlerinin hız kazanması Türkiye’yi Arap olmayan devletlerle ortaklığa zorlamıştır. Demirel’in cumhurbaşkanlığı dönemi Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın 12 Mart Muhtırası dönemiyle sıkça benzetilmiştir (Tamtürk, 2019).

Süleyman Demirel, İKÖ (İslam Konferansı Örgütü) toplantısına tam da gericilik tartışmalarının yaşandığı sırada yapıldığı için laiklik kaygısıyla icap etmemiştir. 1997’de tekrar düzenlenen İKÖ toplantısına ise bu defa cumhurbaşkanı olarak katılım göstermiştir. Fakat İKÖ toplantısı henüz sona ermeden İsrail-Türkiye iş birliklerinden ötürü diğer ülkelerden çok fazla tepki gelince erkenden ayrılmıştır (Akçay ve Anlı, 2013).

1990-2000 yılları arasında uluslararası ilişkilerde eski alışkanlıkların değiştiği ve öngörünün zorlaştığı bir zaman dilimine girilmiştir. Yeni dönemde küresel sorunlardan daha çok bölgesel sorunlar ön plana çıkmıştır. 1990’larda Washington’un tek kutuplu uluslararası siyasi yapıyı sürdürme çabaları başarısız olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında, Irak’ın Kuveyt’i işgali ve Körfez Savaşı bu yılların önemli olayları olmuştur. Orta Doğu artık dünyada önde gelen bölgelerden biri olmuştur. Diğer taraftan Türkiye, Orta Doğu’daki komşuları Suriye, İran ve Irak ile son on yılda artan gerilimli ilişkiler yaşamaya başlamıştır (Aydın, 2013)

1992 yılında Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin döneminde İsrail ile ‘Türkiye Turizm İş birliği Anlaşması’nı imzalanarak ilişkilere yeni bir ivme kazandırılmıştır. Bu anlaşmaya göre senede 300.000 İsrailli turist Türkiye’ye seyahat edebilecektir. Hikmet Çetin Türkiye’nin İsrail’le ‘stratejik ilişki’ kurduğuna dikkat çekerek, PKK’ya gizlice verilen Suriye tabanlı desteklerin terörü beslemek olduğunu ima etmiştir. 1994 yılına gelindiğinde ise Türkiye İsrail arasındaki ‘stratejik ilişki’ Tansu Çiller tarafından Tel Aviv’de resmen ilan edilmiştir. Böylece iki ülkenin terör karşısında ortak hareket edeceği deklare edilmiştir. Bunlardan başka Türkiye ve İsrail arasında Seyhan, Ceyhan ve Manavgat Nehirleri olan Akdeniz’deki su kaynaklarının paylaşımı hususunda da uzlaşmıştır. Hatta Turgut Özal döneminde ‘Barış Suyu Projesi’ adıyla Arap ülkelerine

ulaşan bir su projesi yapılmak istense bile Arap devletleri buna onay vermemiştir (Bölükbaşı, 2001).

İsrail ve Türkiye arasındaki ilişkilerin de gelişmesiyle birlikte geniş kapsamlı resmi temaslar başlatılmıştır. Hikmet Çetin, Temmuz 1993'te planladığı İsrail ziyaretini, İsrail'in Güney Lübnan'da başlattığı 'Sorumluluk Operasyonu' nedeniyle ertelemiştir. Bu ertelemenin Arap-İsrail çatışmasının Türkiye-İsrail ilişkileri üzerinde de etkisi olabileceği endişesinden kaynakladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Sonraki görüşmelerde Orta Doğu'da ne Türkiye'nin ne de İsrail'in terörist faaliyetlere müsamaha göstermeyeceği yeni bir düzenin oluşmakta olduğu belirtilmiştir. Suriye'nin İsrail ve Türkiye'yi hedef alan gruplara verdiği desteğe açık bir gönderme yapılmış, hiçbir toprağın teröristlerin eğitimi ve hareketi için uygun olmaması gerektiğinin altı çizilmiştir. Böylece 'terör ortak tehdidine' karşı İslami köktendinci ve Kürt ayrılıkçı faaliyetlerle ilgili istihbarat değişimini öngören bir terörle mücadele anlaşması imzalanmıştır (Bölükbaşı, 1999).

Türkiye'nin PKK isyanıyla mücadelede kullandığı yöntemler ve dış politikasında askeri yöntemlere başvurması Batılı devletler tarafından eleştirilmiştir. Bu sebeple, 1990'larda Türkiye'ye açıktan ve gizli silah ambargoları uygulanmıştır. Bu bağlamda, İsrail ile yıllar süren askeri iş birlikleri de Türk Ordusu'nun özerkliğine katkı sağlamıştır. İsrail ile yakınlaşma Türkiye'ye bir dizi askeri, siyasi ve stratejik avantaj sunmuştur. İsrail, Türkiye'yi, silah tedarikçiliği için uygun bir alternatif olarak görmüştür. Bunun dışında, İsrail ile gelişen ilişkiler ABD'deki en güçlü lobilerin de desteğini sağlamıştır. ABD ile Türkiye'nin stratejik ilişkiler geliştirmesini engellemek isteyen diğer lobiler (Rum ve Ermeni lobileri gibi) Yahudi Lobisi'nin desteğiyle etkisiz kılınmıştır. Hayalet İttifak olarak adlandırılan İsrail ile askeri iş birliği, Türkiye'nin bölgesel güvenlik kaygılarına da çare olmuştur. Yunanistan ve Suriye ile iki cepheli bir savaş ihtimali ve aynı anda içerde de PKK tehdidinin olması İsrail-Türkiye stratejik iş birliklerini doğurmuştur. İsrail-Türkiye stratejik iş birlikleri, Türkiye ile Batılı devletlerin arasındaki bağların sağlamlaştırılması amacını da taşımıştır (Güvenç ve Özel, 2012).

Turgut Özal'ın 1980'lerdeki ihracata yönelik ekonomik reformlarının bir sonucu olarak, 1992'de Türkiye'nin ticaretinin üçte ikisinden fazlası sanayileşmiş Avrupalı gelişmiş OECD ülkeleriyle yapılmıştır. Bunun böyle olmasında Körfez Savaşı'nın

ardından Orta Doğu pazarının daralması ve Irak'a yönelik olan BM yaptırımlarının ticarete de durumları değiştirmesi etkili olmuştur (Bölükbaşı, 1999).

1996 yılına gelindiğinde Gümrük Birliği Anlaşması ile Türkiye İsrail'le ticari ilişkilerini de geliştirmiştir. Türkiye, AB ve çoğu devletle yapamadığı ticareti İsrail vasıtasıyla yapmış hem karşılıklı hem de başka devletler üzerinde dolaylı olarak ekonomik kalkınma sağlamıştır. Bu durum Türkiye-İsrail ilişkilerinin ileriye dönük de geliştirilmesini sağlamıştır (Tamtürk, 2019).

Türkiye'de 1999 seçimlerinde DSP (Demokratik Sol Parti)-MHP (Milliyetçi Hareket Partisi)-ANAP (Anavatan Partisi) üçlü koalisyon hükümeti kurulmuştur. Seçimlerle aynı sene 17 Ağustos'ta Marmara Depremi'nin de yaşanması Türkiye'yi maddi ve manevi birçok kayba uğratmıştır. Türkiye ve İsrail arasındaki ittifak ilişkisine deprem sırasında İsrail'den gelen yardımlar ve ziyaretler yoluyla da katkı sağlanmıştır. Türkiye'nin bu dönemki siyasi eğilimi ise 1990'larda CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) tek başına iktidara gelecek çoğunluktaiken, 2000'lerde DP (Demokrat Parti) ve ANAP (Anavatan Partisi) gibi partilerin uzantısı olan AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) sivriline değişmiştir (Tamtürk, 2019).

3. TÜRKİYE VE İSRAİL'İN TEHDİT ALGILARI

Türkiye'nin İsrail ile gelişen ilişkileri Orta Doğu'da 1990'ların en önemli gelişmelerinden birisi olmuştur. İsrail devletinin kurulmasından sonra ikili ilişkiler düşük profilli de olsa devam etmiştir. Ancak 1990'lı yıllar ikili ilişkilerin derinleşmesinde dönüm noktası olmuştur. Bu yıllarda meydana gelen bölgesel ve küresel gelişmeler; iki kutuplu dünya sisteminin çökmesi, İsrail-Filistin barış sürecinin başlaması, Irak'ın Körfez Savaşı'ndaki yenilgisi şeklinde olmuştur. Tüm bunlar Türkiye-İsrail ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştır. 1990'dan sonra ilk siyasi gelişmelerden olan Körfez Krizi, Türkiye-İsrail yaklaşmasını kolaylaştırmıştır (Eminoğlu, 2016). Yakınlaşma, Türkiye'nin güvenlik kaygılarının ön plana çıkmasıyla doğrudan ilgili olmuştur. Körfez Kriziyle Kuzey Irak'ta meydana gelen otorite boşluğu, Türkiye'nin sınır komşuları Suriye, Irak ve İran gibi ülkeleri güvenliğine tehdit olarak algılamasına yol açmıştır. Bu durum Türkiye-İsrail ittifak ilişkisinin kurulmasını ve 'ortak tehdit algısı' üzerinden şekillenmesini sağlamıştır (Akgün ve diğ., 2014). Bu dönemde iki ülke arasında diplomatik ilişkiler yoğunlaşırken askeri savunma iş birlikleri de paralel olarak gelişmiştir.

Örneğin İsrail'in Hizbullah ve Hamas ile mücadelesinde önemli bir enstrüman olarak geliştirdiği savunma sanayii bu dönemde Türkiye'nin de PKK terör örgütü ile olan mücadelelerine yardım etmiştir. Türkiye ile İsrail askeri eğitim ve ekipman ortaklıklarıyla terörle mücadelede birlikte hareket etmiştir. Keza asimetrik tehditlere karşı geliştirilen kimi ekipmanların İsrail'den sağlanması Türkiye'nin özellikle 1994 yılından itibaren terörle mücadelede belirgin başarılar elde etmesinde etkili olmuştur. Türkiye bu dönemde İsrail'le bahsedilen iş birliklerini geliştirmiş olsa dahi uzun süredir destek verdiği Filistin yönetimi ile de ilişkilerine aynen devam ederek bu alanda da bir denge oluşturmayı başarmıştır. Örnek olarak bu dönemde Türkiye'nin, İsrail'in Filistin'le arasında çatışma konusu olan Golan Tepeleri, Gazze, Batı Şeria ve Kudüs gibi konularda geleneksel politikası bir değişim göstermemiştir (Akçay ve Anlı, 2013).

İsrail, Golan Tepeleri ve Kudüs üzerindeki hak iddiaları ile kazandığı toprakları bu dönemde korumak istemiştir. Türkiye ise PKK, Hatay ve su kaynakları gibi konularda Suriye, Irak ve İran'la sorunlar yaşamıştır. Suriye, Irak ve İran'dan algıladıkları tehditler, Türkiye-İsrail 'ittifak ilişkisinin' kurulmasının başlıca sebeplerini oluşturmuştur. Bu yönüyle Türkiye-İsrail 'ittifak ilişkisi' kavramsal çerçevedeki Stephan Walt'un 'Tehdit Dengesi Teorisi' ile bağdaşmaktadır. Yine ittifak ilişkisini kurucu faktörlerden olan; 'ortak tehdit algısı' da bu ilişkinin temelini oluşturmaktadır. Suriye, Irak ve İran terör örgütü faaliyetlerine kaynak akıtarak hem Türkiye'yi hem de İsrail'i sınırlamak istemiştir. Türkiye ve İsrail ise kendi sınırlarını ve güvenliklerini korumak için ittifak ilişkisi kurmuşlardır (Erkmen, 2005).

1990-2000 döneminde Irak, İsrail ve Türkiye arasındaki ilişkiler, Körfez Savaşı'nın etkileri, ABD (Amerika Birleşik Devletleri)'nin bölge politikaları ve yerel güvenlik kaygıları çerçevesinde şekillenmiştir. Irak, yaptırımlarla izole edilirken, İsrail güvenliğini sağlamak için teknolojik ve askeri yatırımlarını artırmış; Türkiye ise ABD ve İsrail ile iş birliğini geliştirerek bölgesel pozisyonunu güçlendirmeye çalışmıştır. Türkiye, Irak'ın kuzeyindeki otorite boşluğundan yararlanarak PKK'ya karşı sınır ötesi operasyonlar düzenlemiştir. Kuzey Irak'taki sivil halka yardımlar sağlayan Türkiye, bu yardımları siyasi bir araç olarak kullanmıştır. Türkiye ayrıca İsrail'den savunma teknolojisi almış ve bölge güvenliğini destekleyen projelerde İsrail'le birlikte yer almıştır. Arap dünyası, Türkiye'nin İsrail ile yakınlaşmasına tepki göstermiştir. Ancak Türkiye, bu eleştirilere rağmen ilişkilerini sürdürmüştür (Küntay ve Özyurt, 2024).

1990 yılında Irak bölgedeki liderlik iddiasını Kuveyt'i işgal ederek ispatlamaya çalışmıştır. Ancak bu hareket uluslararası toplumun sert tepkisini çekmiştir. 1991 Körfez Savaşı ile ABD liderliğindeki koalisyonun askeri müdahalesi Irak'ı büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Körfez Savaşı sonrası BM (Birleşmiş Milletler)'nin ekonomik ve askeri yaptırımları, Irak ekonomisinin çökmesine neden olmuştur. Petrol satışı yasaklanmış ve Irak'ın finansal kaynakları ciddi şekilde kısıtlanmıştır. BM'nin insani yardımların devamı için başlattığı Petrol Karşılığı Gıda Programı ile Irak halkına temel gıda ve ilaç sağlanmasına imkân tanınmıştır. Ancak bu yardımlar genellikle Saddam rejimi tarafından manipüle edilmiştir (Küntay ve Özyurt, 2024).

1995 yılında Kuzey Irak'a Çelik Harekâtı yapılmasıyla, PKK'lı teröristler bölgeden uzaklaşarak Suriye'ye doğru kaçmıştır. Çelik Harekâtı sonrası bu kez Hatay'da da terör

eylemleri görülmeye başlamıştır. Bir süre sonra hem Suriye sınırında hem de Hatay'da artan PKK hareketleri, kamuoyunun tepkisine sebep olmuştur. Başbakan Tansu Çiller, tepkilerin yükselmesi üzerine Abdullah Öcalan'ın PKK eylemlerinde saf dışı bırakılması için gizli temaslarda bulunmuştur. Mayıs 1996'da Öcalan'ın öldürülmesi girişimi sonrası Suriye sınırındaki terör faaliyetlerinin önüne geçmek için Haziran 1996'da bir askeri ekip araştırmalara girişmiştir (Özcan, 2005). Türkiye yine aynı yılda terörle olan mücadelesinde gücünü pekiştirmek için İsrail ile bağlantı halinde olmuştur. Bu minvalde 1996 yılında İsrailli pilotlar Türkiye'de eğitim uçuşları yapmıştır. İsrail, bu dönemde Türk Hava Kuvvetleri'ne teknoloji desteği sağlamış ve Konya üzerinden İran'a yönelik keşif uçuşları gerçekleştirmiştir. Türkiye, MOSSAD (İstihbarat ve Özel Harekatlar Enstitüsü) ile ortaklaşa terörle mücadele kapsamında önemli bilgi alışverişlerinde bulunmuştur (Bayraklı, 2013).

İsrail, Irak'ı bölgede sıkıştırmak için terör unsurlarına karşı Türkiye ile ortaklaşa istihbarat faaliyetleri içine girmiştir. Daha 1990'lara gelmeden 1980'lerde hazırlanılmış 'İsrail İçin Strateji Raporu'nda Irak'ın etnik ve mezhebi olarak parçalanması hedeflenmiştir. Bu maksatla Kürtler ve Şiiler üzerinden Irak'ın bölünmesi planlanmıştır. Irak'ın kuzeyinde Kürtler üzerinden bir ayrışma sağlanırken; Irak'ın güneyinde ise Sünni-Şii mezhepleri ayrışması sağlanmıştır. Irak'ı Körfez Savaşı'na taşıyan bu dinamikler savaşta doğrudan yer almasa da en çok İsrail'in karlı çıkmasına neden olmuştur. Irak işgaliyle İsrail'in bölgedeki hareket alanı genişlemiştir. Böylece İsrail'in bölgedeki düşmanlarından biri zor duruma düşmüştür. İsrail, Irak Kürtleri üzerindeki tesirini arttırarak Kürtleri yeni işgal projelerinde de yem olarak kullanmıştır. İsrail'in ezeli düşmanı Filistin ise Saddam rejiminden aldığı destekleri savaş sebebiyle artık bulamaz olmuştur (Tufan, 2010).

Türkiye ve İsrail için ortak tehdit ve düşman olan bir diğer devlet de Suriye olmuştur. Taraflar Suriye üzerinden de tehditler algılamış ve birbirleriyle ortaklılar geliştirmiştir. Türkiye, Fırat ve Dicle suları üzerinde geliştirdiği projelerle Suriye ve Irak'ı müzakereci olmaya zorlamıştır. Bu kapsamda Türkiye, Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde proje geliştirme çabalarına hız vererek GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) gibi kapsamlı kalkınma projelerini devreye sokmuştur. GAP, sulama ve enerji üretimi hedeflerini birleştiren, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal kalkınmasını amaçlayan büyük ölçekli bir proje olmuştur. Ancak bu proje, özellikle su kaynaklarının azalacağı endişesiyle Suriye ve Irak tarafından sürekli sabote edilmiştir. Türkiye'nin temel

dayanağı, akarsu kaynaklarının kendi topraklarında bulunması dolayısıyla egemenlik haklarının da kendisinde olması gerektiği görüşü olmuştur. Suriye ve Irak, suyun matematiksel bir formül ile bölüştürülmesini önermiştir. Suriye ve Irak bu taleplerini, özellikle gelecekteki su ihtiyaçlarını garanti altına almak maksadıyla dile getirmiştir (Cirit, 2007).

Türkiye, Irak ve Suriye arasındaki su sorunu açmazında BM inisiyatif almıştır. BM, suların ortak kullanımı ile ilgili uluslararası bir sözleşme oluşturmayı amaçlamıştır. Ancak Türkiye bu sözleşmeye taraf olmamıştır. Türkiye, su kaynakları üzerindeki egemenlik haklarına vurgu yaparak, bu tür uluslararası düzenlemelerin kendisi için bağlayıcı olmadığını belirtmiştir. Türkiye, su sorununu bölgesel istikrarın bir parçası olarak ele almış ve bu meseleyi kendi ulusal güvenliği ile ilişkilendiren politikalar izlemek zorunda kalmıştır. Su, bölgedeki diğer istikrarsızlık sorunlarıyla birlikte, Türkiye için potansiyel bir risk kaynağı olarak görülmüştür. Bu dönemde sorunların çözümü için somut adımlar atılamamış, su meselesi, Orta Doğu'nun diğer sorunları ile bölgesel bir kriz unsuru olarak varlığını sürdürmüştür (Cirit, 2007).

Türkiye ve İsrail, bölgedeki 'ortak tehditlerden su konusu' hakkında da çeşitli iş birlikleri geliştirmiştir. Türkiye'nin Manavgat, Ceyhan ve Seyhan gibi Akdeniz'e dökülen nehirlerinden İsrail'e ve diğer devletlere su sağlama teklifi görüşülmüştür. Arap devletleri, boru hatlarının kendilerini Türk suyuna ve iyi niyetine bağımlı hale getireceğinden korkarak teklifi görmezden gelmiştir. İsrail ise en başından beri projeye ilgi göstermiş ve iki taraf Antalya yakınlarındaki Manavgat nehrinden yılda 250 milyon ila 400 milyon metreküpten fazla suyun tankerlerle İsrail'e taşınması olasılığını tartışmıştır. Ancak fizibilite çalışmaları yapılamamıştır. Projenin hayata geçirilmesi için Manavgat ve Tel Aviv'de terminal ve depolama tesislerinin inşa edilmesi ve ilgili taraflar arasında uzun vadeli su temini için bir anlaşma yapılması gerekmiştir (Bölükbaşı, 1999)

İsrail ve Türkiye sadece su konusunda değil başka alanlarda da iş birliğini geliştirmiştir. 1994 yılında Başbakan Tansu Çiller, İsrail'e giderek 'ortak tehdit algısı' taşıyan konulardan; terör eylemleri, yasa dışı mallar, kaçakçılıklar gibi güvenliğe ilişkin kritik konularla ilgili temaslar sağlamıştır. Bu ziyaretle, İsrail ve Türkiye arasında organize çalışmalar yapılacağına dair anlaşmalar imzalanmıştır. Çiller, ayrıca telekomünikasyon ağı, Mersin ve İskenderun Limanları, Manavgat Suyunun satışı gibi

ortak ticari gündemler hakkındaki projeler konusunda da görüşmelerde bulunmuştur (Özcan, 2005).

Saddam'ın Kuveyt'i işgal edişi ve Körfez Savaşı sırasındaki mücadelelerden istifade eden İran ise kitle imha silahlarının üretimini artırmıştır. İran'ın bu nükleer yatırımları İsrail'i rahatsız etmiştir. Ayrıca bölgedeki Kürt ve Şii gruplar üzerinde de etki alanı oluşturan İran, PKK ve diğer terör faaliyetlerine destekler vermiştir. 28 Şubat 1997'deki MGK ile Türkiye'ye İran'dan rejim ihraç edildiği ve siyasal İslam'ın ülkede giderek hız kazandığı da gündeme getirilerek Türkiye'nin laik yapısının tehdit edildiği görüşülmüştür. Tüm bunlar hem İsrail hem de Türkiye'nin İran'ı kendi sınır güvenlikleri için riskli devlet görmelerine dolayısıyla da İran'ı düşman devlet olarak algılamalarına yol açmıştır.

3.1. Irak'taki Tehdit Algıları

Irak devletinin bazı tutumları (PKK'ya verdiği destekle Türkiye toprak bütünlüğünü tehdit etmesi, Kuveyt işgaliyle izlediği yayılmacı politika ve GAP nedeniyle ortaya çıkan su meselesi gibi konular) hasebiyle Türkiye'nin Irak'la ilişkilerinde yaşadığı sorun, İsrail ile ilişkilerini geliştirmesi için uygun bir ortam oluşturmuştur. Benzer şekilde Irak'ın FKÖ'yü desteklemesi, Körfez Savaşı sırasında İsrail'in güvenlik endişelerini tırmandıracak balistik füzelerin kullanılması ve diplomatik kanalların tıkanık olması İsrail'i ortak tehdit kapsamında Türkiye'ye yakınlaştırmıştır.

Ayrıca İsrail ve Türkiye Orta Doğu'nun jeopolitiğinde Irak'ın Baas (Arap Rönesansı) rejimi altında yaşayan Şii ve Kürt nüfusu da bölgesel tehdit görmüştür. İsrail ve Türkiye Irak'ın Baas rejimi ile Suriye'deki rejimin bağlantıları nedeniyle Irak'a müdahale edilmesini desteklemişlerdir. Irak'ın Baas rejimi, Arap devletleri arasındaki en zayıf ve bölgede devrilmesi en kolay olduğundan Körfez Savaşı ile Irak'ın parçalanması hedeflenmiştir (Cole, 2009).

Özellikle Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmesi sonrası gelişen tehdit algısı İsrail ve Türkiye için önemli siyasi hadiselerin başında gelmiştir. Durumun uluslararası kamuoyuna yansısıyla hemen eyleme geçen BM, Irak'ın Kuveyt'i boşaltması için Irak'a ambargo uygulanmasına karar vermiştir. BM, 6 Ağustos 1990'da ambargo kararını duyurmuştur. Karardan bir gün sonra ABD'nin olası bir çatışmadaki beklentileri Türkiye'ye sıralanmıştır. İlk beklenti; Türkiye üslerinin kullanılmasına

izin verilmesi yönünde olmuştur. İkincisi; TSK'nın olası bir çatışma hali için Kuzey Irak sınırına konuşlanmasıdır. Üçüncü olarak da Suudi Arabistan'da konuşlanan birliklere gerekirse takviye asker gönderilmesidir (Balcı,2013).

ABD'de üst düzey diplomatik isimlerle bağlantılarının olduğu bilinen William Safire isimli gazeteci New York Times gazetesinde Türkiye'yi de kapsayan tespitlerde bulunmuştur. Safire'ye göre "Irak İşgali ile Irak yeniden haritalanacak ve Türkiye gibi savaştan ekonomik kayıplara uğrayabilecek ülkelerin zararları petrol satışı üzerinden tazmin edilecektir." Bununla ilgili olarak Türkiye, Irak'taki olası bir savaşa ancak üç durumda dahil olabileceğini açıklamıştır. Bu kapsamda Turgut Özal yöneltlen sorulara cevaben "Irak'tan bir kalkışma olmadıkça Irak topraklarıyla bir sorunumuz yoktur." demiştir. Özal'a yöneltlen başka bir soruda da Türkiye'nin Lozan Anlaşması'na konu olan Musul ve Kerkük illeri üzerinde planı var mı diye sorulmuştur. Özal bu soruyu; "Hayır diye cevapladıktan sonra bunun üç sebeple ancak olabileceğini eklemiştir. 'Bunlardan ilki; Irak'ın Türkiye'ye saldırdığı durumdur. İkinci olarak; Irak'ta olası bir Kürt devleti kurulma girişimidir. Üçüncü durumda da başka ülkelerin Irak'ın topraklarını parçalaması halidir." (Gözen, 2006, s.801-806).

1991'de BM Güvenlik Konseyi'nin 665 ve 670 sayılı kararlarıyla ABD'nin öncülüğünde Irak abluka altına alınmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin 678 sayılı kararıyla ise Türkiye'deki İncirlik Üssü üzerinden Irak'a askeri operasyonlar gerçekleştirilmiştir. Turgut Özal, Körfez Savaşı'na Türkiye'nin katılmasıyla ilgili yoğun gayretler harcamıştır. Başbakanlık koltuğunda bulunan Yıldırım Akbulut ve Genelkurmay Başkanlığı'nda bulunan Necip Torumtay da dış politikada Özal'ı destekleyen pozisyonlar almışlardır. Irak'ın işgal öncesi ekonomik ambargosu Türkiye'deki petrol boru hatlarına endeksli olmuştur. Türkiye'nin jeopolitik konumu Irak ile Orta Doğu arasındaki geçiş köprüsü vaziyetindedir. Bu sebeple Türkiye, işgal güçlerinden ABD başta olmak üzere AB (Avrupa Birliği) ülkeleri ve BM'nin yoğun baskılarıyla Irak ambargosunu desteklemek zorunda kalmıştır. George Bush ile Turgut Özal'ın yoğun geçen telefon görüşmelerinden sonra, BM'nin 678 sayılı kararına ilişkin olarak İncirlik Üssü'nün kullanılıp kullanılamayacağı TBMM'de oylanmış ve onay almıştır (Gözen, 2006, s.754-778).

BM'nin ambargo kararından 2 gün sonra, 8 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı Turgut Özal; Irak'la Türkiye arasındaki Yumurtalık-Kerkük petrol hattının kesildiğini deklare etmiştir. Özal bu açıklamasını MGK ambargoya karşı olmasına rağmen yapmıştır.

Turgut Özal, bu kararlar ABD ve Batı ile olan diyalogların Türkiye'nin faydasına olacak şekilde değişeceğine inanmıştır. Özal'a göre;

"Soğuk Savaş'ın bitmesiyle NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)'nün işlevsizleşmesi Türkiye'yi de yeni düzende yalnız bırakabilirdi. Bu sebeple ABD ve Batılı devletlerle iş birliği yapmak akıllıca olacaktı. Ayrıca PKK açısından Türkiye'ye sorun çıkaran bu komşunun hizaya sokulmaması Türkiye'nin güvenlik tehdidini de ortadan kaldırabilirdi" (Balci, 2013, s.195).

Ambargo ile geri adım atmayacağı anlaşılan Irak için BM, askeri müdahale doğrultusunda yeni bir karar daha almıştır. 29 Kasım'da alınan karara göre 15 Ocak 1991'e kadar Saddam'ın birlikleri Kuveyt'i terk etmezse bölgeye savaş milislerinin gönderileceği açıklanmıştır. Daha önce 7 Ağustos 1990'da olası savaş senaryosunu çizen ABD Dışişleri Bakanı James Baker, Irak'a verilen mühletten bir gün önce 14 Ocak günü Türkiye'ye tekrar gelmiştir. Görüşme sonrası TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) 17 Ağustos'ta, Baker'in sıraladığı ABD isteklerinin ikisine onay veren kararı çıkartmıştır. İncirlik Üssü'nün savaş doğrultusunda açılmasına, TSK (Türk Silahlı Kuvvetleri)'ne bağlı 20 bine yakın askerin Kuzey Irak'ta görevlendirilmesine ve yabancı milislerin Türkiye'de görev alabilmesine izin verilmiştir. Baker'in Suudi Arabistan'a takviye göndermekle ilgili isteği ise hem Genelkurmay Başkanı'nın hem de ANAP (Anavatan Partisi)'nden bazı vekillerle muhalefet partilerinin karşı çıkması üzerine TBMM'de onaylanmamıştır (Balci,2013).

3.1.1. Irak'taki teröre ilişkin tehdit algıları

1990 yılında Saddam Hüseyin'e karşı olası bir çatışma için 40 bin kişilik Irak Kürdistan Cephesi kurulmuştur. KDP (Kürdistan Demokrat Partisi) milisleri bu doğrultuda Irak'ın Bahdinan Bölgesi'nde kontrolü ele almıştır. KYP (Kürdistan Yurtseverler Partisi) grubu ise Irak'ın Soren Bölgesi'ni kontrolünde tutmuştur. Daha sonra ise Şam'da Barzani liderliğinde Saddam Hüseyin'i düşürmek amaçlı görüşmeler yapılmıştır. Bu sıralarda Diyarbakır'dan servis edilen bir haberde ise "Türkiye'de yaşayan Kürt halkının Türk hükümetine karşı ayaklanmaya ve yaşadıkları yerlerdeki PKK'lı silahlı gruplara katılarak, iş birliği yapmaya çağıldıkları" yazılmıştır. Turgut Özal tüm bunlar yaşanırken ülke içinde artan bölücülük faaliyetlerine ilişkin; "Devletlerarası çatışmalarda bölücülük faaliyetlerinin de beraberinde geldiğini ve bununla karşılaşıldığında mevcut durumu korumak gerektiğini" ifade etmiştir. Özal başka bir açıklamasında ise "Türkiye'nin Irak'ın sınırlarının korunmasından yana olduğunu, sınırların değişmesi durumunda olası bir Kürt devletinin kurulması ve

Türkiye’deki Kürt vatandaşların buna iştirak etmesi riskinin doğacağını” söylemiştir (Gözen, 2006, s.802-803).

PKK, Türkiye’nin Güneydoğu sınırından sızarak Türkiye’de yaşayan Kürtleri de ayaklanmaya ve örgüte katılmaya teşvik etmiştir. Türkiye-Adana ile Irak-Kerkük’ü bağlayan Yumurtalık-Kerkük Boru Hattı, PKK tarafından patlatılmaya çalışılmıştır. Bu gelişme Türkiye’yi yatırım için güvensiz bir ülke olarak lanse etmiştir. Öyle ki Türkiye-Adana ile Azerbaycan-Bakü’yü bağlayan Bakü-Ceyhan Boru Hattı Projesi zora girmiş ancak ABD teşvikleriyle gerçekleştirilmiştir. PKK, Irak’ın 1991’de işgalinden sonra 36. Paralelin dışında kalan bölgede Barzani ve Talabani’nin kontrolü olmadığından burada faaliyetlerini sürdürebilmiştir (Bal, 2006).

Türkiye’nin bölgede artan terör faaliyetlerine verdiği tepkiler üzerine BM’nin 688 sayılı abluka kararı ile 33. Paralelin güneyi ve 36. Paralelin kuzeyi arasındaki bölge ‘uçuşa yasaklı bölge’ olarak kabul edilmiştir. 1990 Ocak ayından 1991 Şubatına kadar süren savaşta BM çeşitli önemli kararlar çıkartarak bölgede kontrolün kaybolmasının önüne geçmek istemiştir. Bu maksatla UNICOM (BM Irak-Kuveyt Askeri Gözlemci Grubu), UNSCOM (Silah Denetleme Komisyonu) ve IAEA (Uluslararası Enerji Ajansı) görevlendirilmiştir. BM ayrıca kendi bünyesinde bir ‘Telafilet Fonu’ oluşturarak savaş tazminatlarının Irak petrolünün satışıyla bu fondan karşılanmasını sağlamıştır (Gözen, 2006, s.797-818).

Türkiye ve ABD arasındaki görüşmelerden sonra 1991’de BM 688 sayılı karar çerçevesinde bölgede Huzur Operasyonu’na kalkışmıştır. George Bush yaptığı bir açıklamayla 36. Paralelin kuzeyinde kalan bölgeye Saddam’ın hava kuvvetlerinin girişinin yasaklandığını ilan etmiştir. Akabinde Türkiye sınırında ABD, İngiltere ve Fransız askerlerinin başı çektiği bir koalisyon gücü oluşturulmuştur. Başka devletlerin katılımıyla 20 binlere ulaşan askeri birliğin kara unsurları Şırnak’ın Silopi ilçesinde, hava unsurları ise Adana’nın İncirlik ilçesinde toplanmıştır (Arı, 2006, s.695-727).

BM’nin oluşturduğu ‘Birleşik Görev Gücü’ huzur ortamını tesis ettikten sonra lağvedilmiştir. Fakat bölgede henüz bir merkezi otorite olmadığından herhangi bir kalkışmaya karşı tetikte bekletilecek askeri birliğe ihtiyaç olduğu fark edilmiştir. Bunun üzerine 1991 Temmuz ayında Bakanlar Kurulu kararıyla ‘Çekiç Güç’ isimli milis güç oluşturulmuştur. Karara göre ‘Çekiç Güç’ten sorumlu yabancı bir komutanla aynı rütbeli Türk komutan birlikte çalışacak ve kararlar Türk Genelkurmayı’na

danışılarak alınacaktır. Böylece Eylül sonunda görevini tamamlayan ‘Çekiç Güç’ün görev süresi uzatılmıştır. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel Çekiç Güç’ün görev süresi uzatılmasına ilişkin “Batılı ülkelere ve özellikle de ABD’ye yakın politika izlemek gereklidir. Türkiye’nin 50 milyar dolarlık borcunu istemeleri halinde zor duruma düşmek istemiyorsak böyle davranmalıyız” şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bundan sonra Çekiç Güç’ün görev süresi düzenli aralıklarla uzatılmıştır (Balcı,2013, s200).

Türkiye, Çekiç Güç kapsamında ‘Güvenli Bölge’ye çekilen 2 milyona yakın Irak’taki Kürt nüfusun mülteci konumunda tahliyesi için ABD ve Avrupa’dan gelen çeşitli baskılara maruz kalmıştır. Turgut Özal bu baskılara gelen ‘sınırları açın’ sloganlarına yanıt olarak “‘Şayet mültecileri çok istiyorsanız kendi devletlerinizde ağırlayın!’” şeklinde konuşmuştur (Gözen, 2006, s.797-818).

Irak’ta asayiş sağlandıktan sonra Mesut Barzani ve Celal Talabani yönetiminde geçici bir hükümet kurulmuştur. 1992’de Talabani ile Özal’ın görüşmesinden sonra Irak’ta seçimler yapılmıştır. Çıkan sonuçta eşit sayıda milletvekili çıkaran Mesut Barzani ve Celal Talabani’nin partileri meclisteki yükümlülükleri bölüşmüşlerdir. Başbakanlık görevine KYP tarafından Dr. Fuad Masum getirilirken, Bakanlıklar KDP’de 6 ve KYP’de de 6 olmak üzere eşit şekilde bölüştürülmüştür. Meclis Başkanlığı görevi de KYP tarafından yürütülmüştür. 1992 yılında Irak İşgali sonrası ABD’de ağırlanan Mesut Barzani ile Celal Talabani ABD Dışişleri Bakanı James Baker nezdinde görüşme sağlamıştır. Her ne kadar ABD Başkanı Bush nezdinde karşılanmamış olsalar da dışişleri bakanlığı düzeyinde temas kurmaları bu iki liderin ve mevcut konumunun ABD açısından önemini ortaya koymuştur. Bu politikada ABD’deki Kürt, Ermeni ve Rum Lobileri etkili olmuştur (Arı, 2006, s.729-751).

1994 yılında Celal Talabani ve partisi KDP Erbil’de de kontrolü ele geçirmek istemiştir. Talabani, Mesut Barzani ve onun partisi KYP’yi Erbil’den çıkartmak isteyince KDP ile KYP çatışması gerçekleşmiştir. 1995’te KDP ve KYP çatışmalarını uzlaştırmak isteyen Türkiye ile ABD aracı devletler olmuştur. Taraflar Lizbon’da iki kez ve Tahran’da bir kez görüştürülmüştür. 1996 yılında Saddam Hüseyin de KDP-KYP çatışmalarında Barzani ve partisi KDP’yi desteklemiştir. 1998’de taraflar uzlaştırılmak için ABD’de görüştürülmüş ama sonuç alınamamıştır. ABD’nin Irak’taki yeni hükümete yaklaşımı ise Mesut Barzani ve Celal Talabani’yi Saddam’a karşı örgütlemek üzerine olmuştur. 1998’deki görüşmelerin hemen ardından aynı yıl ABD,

Irak Ulusal Kongresi'ne 100 milyon dolara yakın askeri kaynak akıtmıştır. CIA (Birleşik Devletler Merkezi İstihbarat Teşkilatı) ile ortaklaşa hareket eden yeni Irak hükümeti, Saddam Hüseyin'i devirme faaliyetlerine girişmiştir (Arı, 2006, s.695-727).

Kuzey Irak'ta Kürt özerk yönetiminin oluşması, İsrail için stratejik bir fırsat sunmuştur. İsrail, bölgede Kürtlerle olan ilişkilerini askeri, mali ve diplomatik yollarla güçlendirmiştir. 1991 yılında Mesut Barzani, İsrail ile yardım ve silah sevkiyatını görüşmek üzere İsrail'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir. İsrail, ABD ve Türkiye'nin onayını alarak Kuzey Irak'a lojistik destek sağlamıştır. Bu dönemde İsrail'in Kürtlerle ilişkisi giderek önemli hale gelmiştir. 1991 Körfez Savaşı'nın ardından Irak üzerindeki uluslararası yaptırımlar artmış ve ülkenin iç dengeleri sarsılmıştır. Bu süreçte ABD müdahalesi sırasında Kuzey Irak'taki Kürtler ve Güney Irak'taki Şiiler ayaklanma başlatmıştır. Ancak bu ayaklanmalar uluslararası destek bulamadığı için Saddam rejimi tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır. BM'nin, insani krizi hafifletmek için Kuzey Irak'ta 'güvenli bölge' ilan etmesi Kürtlerin burada de facto (hukuki/resmi) olarak özerk bir yönetim oluşturmaya zemin hazırlamıştır. Bu dönemde İsrail'in Kürtlerle ilişkisi giderek önemli hale gelmiştir (Bayraklı, 2013).

1992'den itibaren İsrail, Kuzey Irak'ta bir askeri misyon kurmuştur. İsrailli ve Kürt entelektüeller, Kürtler ve Yahudiler arasındaki ortak tarihi ve genetik bağları vurgulayan çalışmalara imza atmıştır. Bu çabalar, Kürtler ve İsrail arasında sempati oluşturmayı amaçlamıştır. Özellikle Yahudi Kürtlerin faaliyetleri, Kürtlerin bağımsızlık mücadelesine destek sağlamasında önemli bir rol oynamıştır. Abdullah Öcalan'ın 1999 yılında Kenya'da yakalanması, Kürt-İsrail ilişkilerinde kısa süreli bir krize neden olmuştur. Kürt göstericiler Öcalan'ın yakalanmasında MOSSAD'ın rolü olduğuna inanarak İsrail'in Berlin Konsolosluğu'na saldırmıştır. Ancak İsrail, bu olayla ilgisinin olmadığını açıklamış ve ilişkiler yeniden normalleşmiştir (Bayraklı, 2013).

Saddam'ın, İsrail'in ezeli düşmanı Filistin'e sahip çıkan ve destekleyen siyaseti İsrail'in, Irak Kürtlerini kışkırtarak Irak'ı iç kargaşaya sürüklemesine neden olmuştur. Irak içinde bulunan Yahudi Kürtler ve Irak'tan İsrail'e gelen Yahudiler birer İsrail ajanı gibi hareket ederek İsrail'in Irak'ı bölme çabalarına destek vermiştir. İsrail Arap olmayan bir devlet olan Türkiye ile de ilişkilerini geliştirerek bölgedeki yalnızlığından kurtulmak istemiştir (Tufan, 2010).

Saddam Hüseyin'in, İsrail'e gerçekleştirdiği füze saldırıları gaza maruz kalmaktan korkan İsrail halkının tatbikatlar yapmasına ve dışarıda gaz maskesi takmasına sebep olmuştur. İsrail'de Saddam'ın kimyasal silah depolarında sinir gazı bulundurduğuna dair söylentiler çıkmıştır. İsrailliler arasında kişisel güvenlik endişesi had safhaya yükselmiştir. Saldırıları gerçekte çok az hasara yol açmış olsa da İsrail ve Filistin arasındaki demografik savaşın bir unsuru haline gelmiştir. İsrailliler Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne kolayca göç edebildikleri için İsrailli liderler sürekli olarak dışarıya göçün tetiklenmesinden endişe duymuştur. İsrailli nüfusun gitmesi Filistinli nüfusun bölgede etkisini artırması demek olduğunu düşünmüşlerdir. ABD, İsrail halkını ve İsrail'i yatıştırmak amacıyla İsrail'e Patriot (Hedefin Yakalanmasında Kullanılan Aşamalı Takip Radarı) füze savarlarını tedarik etmiştir. Bu teknoloji İsrail için sınırlı bir faydaya sahip olmuşsa da psikolojik üstünlük anlamına gelmiştir (Cole, 2009).

Saddam Hüseyin'in füze saldırıları, İsrail'in hava savunma sistemlerini güçlendirmesini sağlamıştır. Bu durum, ileride Demir Kubbe hava savunma sisteminin geliştirilmesinin temellerini atmıştır. ABD, Körfez Savaşı boyunca Patriot bataryalarıyla İsrail'i desteklemiş ve bu ortaklık İsrail'in kendi savunma sistemlerini geliştirmesine ilham vermiştir. 1990'larda İsrail, İHA (İnsansız Hava Aracı) teknolojileri, ileri radar sistemleri ve hassas füzeler gibi alanlarda dünya çapında bir lider haline gelmiştir. Geliştirilen savunma sistemleri, İsrail'in bölgesel caydırıcılığını artırmıştır. Bu kapsamda İsrail ile Türkiye'nin yaptığı savunma iş birlikleri, Türkiye'ye teknoloji transferi ve modernizasyon desteği sağlamıştır. İsrail, Türk Phantom (Uzun Menzilli Süpersonik Bombardıman Uçağı) jetlerini modernleştirmiştir. Türkiye ve İsrail Akdeniz'de ortak askeri tatbikatlar düzenleyerek bölge güvenliğine katkı sağlamıştır (Küntay ve Özyurt, 2024).

1990'larda Körfez Savaşı'ndan çıkmış bir Irak, İsrail için eskisi kadar risk oluşturmamıştır. Fakat Irak lideri Saddam Hüseyin'in, Kuveyt işgaline son vermesinin şartını, İsrail'in Filistin işgaline son vermesine bağlaması bu riski yeniden gündeme sokmuştur. 1991 sonbaharında Madrid Konferansı yapılmıştır. Bu konferansta Filistin meselesine çözüm getirilmeye çalışılmıştır. 1992 yılında, BM Güvenlik Konseyi'nde, İsrail'in Filistinlileri topraklarının dışına sürerek yerlerinden ettiği politikalarına ilişkin karar, ABD tarafından da onaylanmıştır. ABD Başkanı Bush, İsrail'in, Batı

Şeria ve Gazze'deki yayılmacı hareketlerini, ateşkese engel olarak nitelendirmiştir. Bu sebeple de İsrail'e verilecek ABD kredilerini bekletmiştir (Aymalı, 2019)

Körfez Savaşının, Arap-İsrail sorunu üzerinde 2 önemli etkisi daha olmuştur. İşgalden önce Saddam Hüseyin İsrail'e karşı güçlü bir duruş sergilemiştir. Irak işgali sırasında 200.000 Filistinli Kuveyt'ten kaçmış ve bazıları Bağdat'a karşı yeraltı direnişine katılmıştır. Irak kendilerine karşı çıktıkları için 5.000 Filistinliyi hapse atmıştır. Irak ordusunun Kuveyt'ten çıkarılmasından sonra Kuveyt hükümeti Filistinlileri işgal sırasında Bağdat ile iş birliği yapmakla suçlamıştır. Mart 1991 de Kuveyt'te yaşayan 400.000 Filistinlinin 300.000 kadarı Ürdün'e 30.000 kadarı da Batı Şeria'ya sürülmüştür. Çoğunluğu Batı Şeria'da İsrail işgali altında yaşamaktansa Ürdün'de yaşamayı tercih etmiştir. Filistinlilerin Körfezden göç etmesi FKÖ (Filistin Kurtuluş Örgütü)'nün bölgedeki gücünü kısmen zayıflatmıştır. Körfez Savaşı'nın Arap-İsrail ilişkileri üzerindeki bir diğer önemli etkisi de bölgede ABD'ye karşı oluşan olumlu atmosfer olmuştur. ABD bu avantajı İsrail ve Filistinliler arasında kapsamlı bir barış anlaşması yaptırmak için kullanmıştır. Dışişleri Bakanı James Baker, ABD'nin yayılmacı ve yararsız olarak gördüğü İsrail'deki Likud (İsrail Ulusal Liberal Hareket Partisi) hükümetinin devrilmesi için uğraşmıştır. ABD desteğiyle Kuveyt'ten gelen dövizleri kaybetmek istemeyen İsrailliler Likud'u devirmeye ikna olmuştur (Cole, 2009).

1990'larda Filistinlilerin direnişleri artmış ve tüm işgal bölgelerinden gelen desteklerle genişlemiştir. İsrail, Batı Şeria'nın kontrolünü elinde tutarak, olası bir Filistin örgütlenmesinin veya Ürdün'ün burayı elde etmeye dair planlarının saf dışı kalmasını sağlamıştır. ABD ise 1990 öncesinde, İsrail'e göç etmiş olan Yahudilerin Filistin'le barışı sağlaması ve yerleşik olması için onlara kredi desteği sağlamıştır. Fakat 1990'larda Körfez Sorunu ortaya çıkınca, İsrail ABD için ikinci plana düşmüştür. ABD, İsrail konusundaki politikalarını Irak üzerinden sürdürmeye başlamıştır. Körfez Krizi sırasında FKÖ, Irak lideri Saddam Hüseyin'i desteklemiştir. Çıkarlarından ötürü ABD'yi desteklemek zorunda kalan Arap devletleri ise FKÖ ile ters düşmüştür. Sonucunda FKÖ, önceden Arap devletlerinden alabildiği mali desteklere artık erişememiştir. Filistin-İsrail arasındaki savaş atmosferini barışa dönüştürmek amacıyla ABD ve Rusya aracılık ederek, 1991'deki Madrid Barış Konferansı'nı organize etmiştir. İsrail, Filistin veya onun temsilcisi niteliğindeki FKÖ gibi bir örgütle resmi olarak görüşmek istememiştir. Bunun için gerek İsrail gerekse de Filistin tarafları

konferansa delegasyon halinde katılmıştır. Madrid Barış Konferansı'ndan barış yönünde bir ilerleme sağlanamazken Norveç'in gözetiminde Filistin ile İsrail'deki yeni hükümet arasında yarım senedir süregelen kapı arkası görüşmeler yapıldığı ortaya çıkmıştır (Balcı, 2010)

Kuveyt işgaline son verilmesi istenen Saddam Hüseyin, Irak Kuveyt'ten çıkacaksa İsrail de Filistin'den çıksın diye diretince, 1991'de Madrid'de ABD'nin çabalarıyla Orta Doğu Konferansı düzenlenmesinden sonuç alınamayınca 1992'de, BM Güvenlik Konseyi, İsrail'in Filistinlileri sınır dışı etmesini kınayan karar tasarısını oylamıştır. ABD tasarıyı onaylayarak Filistinliler lehine olumlu oy kullanmıştır. ABD Dışişleri Bakanı James Baker, İsrail'in Batı Şeria ve Gazze bölgelerinde girdiği iskân politikalarını barış sürecini engelleyen siyaset olarak nitelendirmiştir. ABD Başkanı Clinton döneminde başlayan İsrail-ABD ilişkilerindeki yumuşama, 1993 Oslo Anlaşması ile daha da ilerlemiştir. Bu anlaşmayla İsrail ve FKÖ birbirlerini tanımıştır (Kasım, 2006).

1993 Oslo Barış Anlaşması ile Filistin'i temsilen Yaser Arafat ve İsrail'i temsilen İzak Rabin ateşkes amacıyla ilk kez resmi bir anlaşmanın altına imzalarını atmışlardır. Oslo Barış Anlaşması'na göre, FKÖ'nün İsrail'i resmi olarak tanınması karşılığında, Gazze Şeridi ile Batı Şeria özerk yapısıyla Filistinlilere bırakılacaktır. Orta Doğu'daki diğer Arap devletleri FKÖ'nün başındaki isim Yaser Arafat'ı İsrail'le el sıkıştığı için hain olarak nitelendirmiş ve desteklememişlerdir (Semin, 2023).

1993'te FKÖ ile İsrail karşılıklı olarak bir 'Tanıma Anlaşması' imzaladıktan sonra, ABD'de 'İlkeler Bildirgesi' ile İsrail-Filistin meselesinin gelecekteki süreci haritalanmıştır. 1994'te 'Gazze ve Eriha Anlaşması' ile İsrail Gazze ve Eriha'dan askerlerini çekmiş, bölgenin yönetiminin büyük kısmını Filistin'e geçirmiştir. Oslo Sürecinin devamında İsrail-Filistin müzakereleri için, 1995 senesinde bölge devletlerinin liderleri ABD'de toplanmıştır. Batı Şeria'yı üç parçaya bölümleyerek İsrail'in bu parçaları teker teker terk etmesini planlamışlardır. İlk iki kısım, yüzde 30'luk bölümü oluşturmuş ve buralar Filistin kontrolüne verilmiştir. Kalan yüzde 70'lik kısım ise İsrail'in yetki alanına geçmiştir. İsrail'de Oslo Sürecine karşı olan savaş yanlısı bir kitle, camiye girerek yaklaşık 30 kişiyi katletmiştir. Ve sonunda barış karşıtlarından biri Kasım 1995'te İzak Rabin'i öldürünce Binyamin Netanyahu İsrail'de başa geçmiştir (Balcı, 2010).

İsrail'in Oslo'dan kısa bir süre sonra FKÖ ile terörizmi aynı kefeye koyması üzerine Filistin'le ilişkileri yeniden zora girmiştir. İsrail'in iç politikasında ise Likud Partisi lideri Netanyahu'nun hükümetin başına geçmesiyle Batı Şeria'dan İsrail askerlerinin aşamalı olarak çekilmesine karşı tutum sergilenmiştir. Bunun dışında ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ın daha önce barış sürecini engelleyen siyaset olarak nitelendirdiği İsrail'in yayılmacı iskân politikaları, Oslo Anlaşması'na da aykırı bir şekilde Doğu Kudüs'te yeniden başlatılmıştır (Kasım, 2006).

1996 yılında Kûdüs ve Tel Aviv'de intihar saldırıları yaşanmış ve İsrail onlarca kayıp vermiştir. Bu durum İsrail'deki savaş yanlısı insanların sayısını artırmıştır. 1996 seçimlerinde, Şimon Perez'in Lübnan'daki 'Gazap Üzümleri Operasyonu' ile ünden düşmesi, Binyamin Netanyahu önderliğindeki Likud Partisi'nin önünü açmıştır. Likud ve İşçi Partisi mevcut toprakların korunacağı ve Kudüs'ün başkent olduğu hususlarında benzer ifadelerde bulunsa da Likud farklı olarak, Oslo Süreci'ne de karşı çıktığından daha çok desteklenmiştir. Aslında Netanyahu hükümetinin kurulmasına eş zamanlı olarak, El-Fetih (Filistin Ulusal Kurtuluş Hareketi) de Filistinli gruplar arasında galip gelmiştir. El-Fetih, 1967 Savaşı'ndan önceki sınırlara dönmeye yanaşan ılıman bir barış politikasına hazır vaziyette olmuştur. Ne var ki, Netanyahu iktidarı, bu konuda ortak paydada buluşmak yerine savaşı körükleyici hamleler yapmıştır. Netanyahu iktidarı, Batı Şeria'da İsrail'in yayılmacı iskân politikalarının yeniden önünü açmış ve Doğu Kudüs'te Filistinlilerin yaşam alanını daraltan yaptırımlara başvurmuştur. Bunlarla da yetinmeyen Likud iktidarı, Mescid-i Aksa'dan geçen yeraltı tüneli yapımına girişmiştir. Yeraltı tünelinin yapımından haberdar olan Filistinliler buna karşı ayaklanınca çıkan arbedede İsrailli askerler 40 Filistinliyi öldürmüş, 100'den fazla Filistinliyi de yaralamıştır. Netanyahu'nun Oslo Süreci'ni ve barışı tıkayan politikalarına karşın, İsrailli ve Filistinli halkın çoğunluğu barıştan yana olmuştur (Balcı, 2010)

1997'de hem içerde hem dışarıda eleştirilerin hedefi olan yeni İsrail hükümeti Hebron bölgesinden uzaklaşarak barıştan yanlısı gözükmek adına Hebron Protokolü'nü imzalayarak kendini aklamaya çalışmıştır. Fakat sonradan suların durulmasıyla Kudüs çevresinde yayılmacı yeni iskân politikalarına devam etmiştir. İsrail, Oslo süreciyle üç kısımda ayrılmış olan toprakların hali hazırda yüzde 70'ine sahip olmuştur. İsrail'den bu yüzdeyi neredeyse değiştirmeyecek ölçüde toprağı Filistin tarafına vermesi ve ateşkesin sağlanması için 1998'de Wye Memorandumu'nu imzalanması beklense de

İsrail Hükümeti içindeki fikir ayrılıkları buna engel olmuştur. Memorandumdan sonuç alamayan parti içindeki barış yanlısı grup İsrail’de erken seçim çalışmalarına başlamıştır. 1999’da yapılan erken seçimle İşçi Partisi Likud Partisi’nin yeniden yerine geçmiştir. Ehud Barak yeni hükümeti kuran isim olurken barışa dair umutlar da yeniden yeşermiştir (Balcı, 2010)

3.1.2. Irak’taki su paylaşımına ilişkin tehdit algıları

Irak’la Türkiye ilişkilerindeki bir başka önemli başlık da su paylaşımı konularında olmuştur. 1987’de Türkiye ve Suriye su paylaşımını belirleyen İkili Protokol’ü Irak’ı da kapsayacak şekilde Üçlü Protokol haline getirmek istemiş fakat Irak katılmak istemeyince getirilememiştir (Arı, 2006, s.729-751).

Türkiye Irak’la arasındaki ilişkileri normalleştirmek için Fırat ve Dicle sorununu çözme çabalarına girmiştir. Körfez Savaşı sırasında Türkiye’nin PKK isyancılarıyla savaşmak üzere Kuzey Irak’a sık sık asker göndermesi Irak ve Türkiye’yi düşman devlet noktasına getirmiş olsa da Irak savaşta olduğu için su konusundaki şikayetlerinin peşine düşmemiştir (Bölükbaşı, 1999).

Türkiye, Suriye ve Irak arasında 1990 senesinde ‘Fırat Sularının Paylaşımı Anlaşması’ yapılmıştır. Fakat Irak ve Suriye Körfez Savaşı’nın yaşandığı bu yıllarda anlaşmaya aykırı hareket etmekle kalmamış, PKK’yı da Türkiye aleyhine destekleyen politikalar yürütmüştür. Irak’ın işgali nedeniyle bölge sularının kullanımına ilişkin BM kararlarına paralel davranmak isteyen Türkiye, 1996’da Dünya Su Konseyi kurulana kadar su paylaşımı konusunda bir ilerleme sağlayamamıştır (Toklu, 2006).

1997 yılında, Dünya Su Konseyi, ‘Uluslararası Suların Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımı Sözleşmesi’ni ilan etmiştir. Türkiye, Fırat ve Dicle sularıyla ilgili yaşadığı sorunlara BM Uluslararası Adalet Divanı’nın 1997’deki emsal bir kararıyla da çözüm aramıştır. Bu emsal karar Slovakya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti arasında akan Tuna Nehri üzerinden yaşanmıştır. Türkiye bölgesel su sorunlarına uluslararası hukukta cevap ararken ‘küresel ortak miras’ ibaresine takılmıştır. Çünkü Türkiye’ye göre; birkaç devleti ilgilendiren doğal kaynaklar, hem dünyanın ortak meselesi olmaktan uzak hem de uluslararası hukukla incelenemeyecek ölçüde fazla kapsamlıdır (Toklu, 2006).

Türkiye GAP ile enerji ve sulama olanaklarını artırırken, Irak ve Suriye tarafından tepkiyle karşılanmış, bu durum uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Irak hem Fırat

hem de Dicle sularının ‘kadim sulama’ hakları nedeniyle kullanımında ‘müktesep hakka’ sahip olduğunu iddia etmiştir. Irak, Suriye ile Fırat’tan daha fazla su payı talep etmek istemiş ve Türkiye’nin baraj projelerine karşı çıkmıştır. Dicle’yi daha fazla kullandığından bu nehri büyük ölçüde kendi kontrolünde tutmaya çalışmıştır. Irak, Fırat’ta da daha fazla hak iddia etmek amacıyla Türkiye’yi eleştirmiştir. Türkiye, suyun ‘sınıraşan akarsu’ statüsüne uygun olarak ‘tahsis’ ilkesine dayanarak hakça ve verimli bir kullanımı savunurken, Suriye ve Irak, bu nehirlerin ‘uluslararası suyolları’ olduğunu öne sürerek matematiksel bir paylaşım talep etmiştir (Demir, 2006).

Türkiye, Fırat ve Dicle konusunda kendi egemenlik haklarına vurgu yapmıştır. Bu nehirlerin paylaşımı yerine hakkaniyetli tahsisatını savunarak bölgesel ülkelerle teknik çözüm arayışlarını öne çıkarmıştır. GAP kapsamında inşa edilen barajlar, sıkça eleştirilirken, Türkiye bu projelerin hem bölgeye hem de komşu ülkelere fayda sağladığını savunmuştur. Türkiye’nin ‘Üç Aşamalı Plan Önerisi’ne göre; hidrolojik ve meteorolojik verilerin toplanmasıyla ülkelerin su potansiyelinin bilimsel verilerle belirlenmesi birinci aşamayı oluşturmuştur. Sulama alanlarının değerlendirilmesiyle sulama ihtiyaçlarının verimli şekilde hesaplanması ise ikinci aşama olmuştur. Tahsisat çalışmalarıyla su kaynaklarının optimum kullanımı için planlama yapmakla da üçüncü aşama açıklanmıştır. Bu planın uygulanabilmesi için çeşitli teknik çalışmalar önerilmiştir. Türkiye, bölgesel iş birliğine katkı sunmak için Özal döneminde geliştirilmiş olan ‘Barış Suyu Projesi / Manavgat Nehri Su Temini Projesi’ ile Seyhan ve Ceyhan akarsularından alınan suyun Akdeniz’den tankerlerle Orta Doğu’ya ulaştırılmasını planlamıştır. Projeyle 15 milyon kadar insanın su ihtiyacını karşılamak hedeflenmiştir. Ancak maliyet ve siyasi engeller nedeniyle proje bir süre iletilememiştir. Proje sonradan tamamlandığında ise suyun maliyeti ve bölge ülkelerinin ilgisi nedeniyle sınırlı bir etki yaratmıştır (Demir, 2006).

Türkiye, Fırat Nehri üzerinde su tutma işlemleri sırasında aşağı kıyıdaş ülkelere su bırakma taahhütlerini yerine getirmiştir. GAP kapsamında inşa edilen barajlarla hidroelektrik üretimi ve sulama ihtiyaçlarını karşılamanın yanında, Fırat Nehri’nin akışını düzenlemeyi de hedeflemiştir. Birecik Barajı gibi düzenleme barajlarının ekolojik dengeyi koruma amaçlı olduğu ifade edilmiştir. Suriye ve Irak, bu projelerin çevresel zararlar doğurduğunu ve tarım faaliyetlerini olumsuz etkilediğini öne sürerek diplomatik girişimlerde bulunmuşlardır. Arap Birliği aracılığıyla Türkiye’ye baskı yapma çabaları ve ortak bir Arap tutumu geliştirme girişimleri olmuştur. Türkiye, Fırat

ve Dicle'nin kullanımında suların hakkaniyet ve makul kullanım ilkeleri doğrultusunda ele alınmasını savunmuştur. Bu doğrultuda, OTK (Ortak Teknik Komite) kurulmuş, ancak bu komite somut bir çözüme ulaşamamıştır (Cirit, 2007).

Irak, 'Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini' ile Fırat ve Dicle'nin tarihsel olarak Mezopotamya'da yaşamı desteklediğini ve bu nedenle kazanılmış haklarla paylaşımının yapılmasını savunmuştur. Eski sulama sistemlerini ve geniş tarımsal alanları bu hakların teminatı olarak göstermiştir. Matematiksel Paylaşım Modeli ile her ülkenin projeleri için gerekli su miktarını belirterek hidrolojik verilerle projeler geliştirmesi gerektiğini öne sürmüştür. Irak, 1987 Protokolü ile Türkiye'nin Fırat'tan aylık ortalama 500 m³/sn su bırakma taahhüdü olduğunu vurgulamış, bu miktarın 700 m³/sn'ye çıkarılması gerektiğini savunmuştur. Irak, Türkiye'nin Fırat'ın 1/3'ünü kullanması, geri kalanını ise Suriye ve Irak'a bırakmasının adil olacağı iddiasında olmuştur (Cirit, 2007).

3.2. Suriye'deki Tehdit Algıları

Bu dönemde İsrail Suriye'deki rejim üzerinden terör ve güvenliğine ilişkin tehditler algılamıştır. İsrail, Lübnan'ın Bekaa Vadisi'nde terörist faaliyetlerle mücadele vermiştir. İsrail, Golan Tepeleri ve civarında ise FKÖ (Filistin Kurtuluş Örgütü) ile çatışmalara girmiştir. Suriye diplomatik olarak da İsrail devletini tanımadığından İsrail Suriye'yi düşman devlet görürken Suriye'de İsrail'i öyle görmüştür.

Türkiye ile Suriye arasındaki anlaşmazlık konuları ise kabaca; su paylaşımına Hatay'a ve PKK üzerinden bölücü nitelikli terör konularına ilişkin olmuştur. Suriye'nin bu stratejik konulardaki tehditleri Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve güvenliğini tehdit etmiştir. Haliyle Türkiye de İsrail gibi Suriye'yi tehlike arz eden bir düşman devlet olarak görmüştür.

3.2.1. Suriye'deki teröre ilişkin tehdit algıları

Suriye'nin 1980'lerde hem ASALA hem PKK'ya verdiği destekler, 1990'larda PKK üzerinde dönüşmüş ve yoğunlaşmıştır (Çufalı, 2006). Suriye PKK'ya verdiği bu desteklerle Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini geliştirmesine sebep olan bir diğer ülke olmuştur. İki devlet, terör ve PKK konusunda birtakım görüşmeler neticesinde '1992 Güvenlik Protokolü'nü yapmıştır. PKK konusunda ilerletilen ilişkilerden sonra İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizman İsrail ile Suriye ilişkilerinin iyiye gitmesi için de

Türkiye'nin arabulucu olmasını istemiştir. Weizman'ın bu isteği sonrası Türkiye bölgedeki dengeleri gözetmek adına hem Suriye hem de İran'la peş peşe görüşmeler yapmıştır. Körfez Savaşı sonrası Süleyman Demirel ve Beşşar Esad arasında geçen bir görüşmede iki lider de Irak'taki masum sivillerin savaş dışı tutulması konusunda mutabık kalmıştır (Altunışık,1999). Hatta 2000 yılına gelindiğinde Türkiye, İsrail ve Suriye arasında bölge sularının kullanımına yönelik görüşmeler de yapılmıştır. Bu görüşmelerde Türk tarafı Fırat ve Dicle Nehirlerini gündem dışı tutarak, özel sektör vasıtasıyla içme sularının tedarikini sağlamıştır (Örki, 2019)

Körfez Savaşı sonrası dönemde Suriye'nin sağladığı katkılarla PKK'nın güçlenmesi Suriye ve Türkiye ilişkilerini bozmuştur. Savaştan önce, Suriye ve Türkiye arasında var olan 1990'ların başındaki ılıman hava dağılmıştır. 1995'lere gelindiğinde Türk hükümeti PKK liderinin ihracı konusunda Suriye'ye baskılar yapmıştır (Altunışık,1999).

PKK isyancıları, Suriye ve Lübnan'daki PKK üslerinde, Suriye'nin yakın gözetimi altında gerilla savaşı eğitimi almışlardır. Türkiye ise PKK unsurlarıyla verdiği mücadelede yalnız kalmamak için İsrail ile ortaklaşa hareket etmeye başlamıştır Hikmet Çetin bu kapsamda 1993'te bir İsrail ziyareti planlamış fakat İsrail'in Güney Lübnan'daki 'Sorumluluk Operasyonu' yüzünden ziyareti gerçekleştirememiştir. Sonradan bir araya gelen taraflar, Orta Doğu'da ne Türkiye'nin ne de İsrail'in terör faaliyetlerine müsamaha göstermeyeceklerine dair karar aldıklarını duyurmuştur. Suriye'nin İsrail ve Türkiye'yi hedef alan gruplara verdiği desteğe açık bir gönderme yapılmış, hiçbir toprağın teröristlerin eğitimi ve hareketi için uygun olmaması gerektiğinin altı çizilmiştir. Neticede 'terör ortak tehdidine' karşı Kürt ayrılıkçı faaliyetlerle ilgili istihbarat değişimini öngören bir terörle mücadele anlaşması imzalanmıştır (Bölükbaşı, 1999).

1996 yılında Çelik Gücün faaliyetlerinin sürdürüldüğü sıralarda Suriye'nin başkentinde saldırılar meydana gelmiştir. Suriye saldırıların arkasında Çelik Güç ve dolayısıyla da Türkiye olduğunu iddia etmiştir. Suriye'nin bu iddiası üzerine bölgedeki asker sayısı çoğaltılmıştır. Türkiye ve Suriye arasındaki PKK ve terör sorunuysa bölgede giderek tırmanan bir güvenlik meselesi haline gelmiştir. Suriye, Türkiye ile yaşadığı su sorunlarını gündemine alarak PKK ve terör konusundaki sorunları arka plana itmeye çalışmıştır. Suriye bu gündem değiştirme politikasını Hatay ili yoluyla da yapmıştır. TSK'nın elde ettiği bilgilere göre Suriye PKK unsurlarını Hatay'a

yığarak, Hatay üzerindeki egemenlik iddialarını kuvvetlendirme peşine düşmüştür. Hatta Suriye'nin bu politikaları üzerine düzenli aralıklarla yapılan 'Türkiye-Suriye Güvenlik ve İş birliği' görüşmeleri o nedenle 1995-1997 arası yılları arasında yapılamamıştır. TSK ile PKK arası mücadeleler 1995 yıllarında çoğaldıkça PKK unsurları Irak'ın Kuzeyinde yuvalanmıştır. Bunun üzerine Türkiye Barzani ve Talabani önderliğindeki gruplarla siyasal zeminde ilişkiler kurarak terörü kontrol altına almak istemiştir. Diğer taraftan da TSK'nın 1997'de yoğunlaştırdığı sınır ötesi operasyonlarla PKK güçten düşürülmüştür (Balcı,2013).

Irak'tan kaçarak Suriye giden teröristler, Türkiye'nin PKK ile mücadelesine Suriye üzerinden devam etmelerine yol açmıştır. Bu minvalde Kara Kuvvetleri Komutanı Atilla Ateş Hatay'da bir konuşma yapmıştır. Ateş; "Suriye fesatlık yapmaya devam ederse, Türkiye bu fesatlıkları yanıtsız bırakmayacak kuvvette bir devlettir" şeklinde konuşmuştur. 1998'deki bir başka önemli gelişme de Şemdin Sakık'ın ele geçirilmesiyle yaşanmıştır. Sakık'tan Öcalan'ın gizlendiği yer öğrenilmiştir. Gelişmeler üzerine Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu; "Suriye'nin Türkiye ile gizli bir savaşa tutuştuğunu, bunu sürdürmesine Türkiye'nin artık sabrının kalmadığını" açıklamıştır. Böylece Türkiye ile çatışmaya girmek istemeyen Suriye 20 Ekim 1998 Adana Mutabakatını imzalayarak teröre karşı Türkiye ile iş birliği yapma sözü vermiştir (Balcı,2013, s.221-222).

İsrail daha 1996'da yazılan beyaz kitapta Baas rejimini devirmekten bahsetmiştir. Suriye'deki Baas rejimini zayıflatmak ve devirmek içinse Haşimi monarşisinin yeniden canlandırılmasını bir araç olarak savunulmuştur. Ayrıca Hazreti Muhammed'in soyundan gelen Haşimi kralının Güney Lübnan'daki Şiiler arasında ahlaki otoriteye sahip olacağı ve böylece Humeyni Hizbullah Partisi'nin popülaritesini azaltabileceği umudunu dile getirmişlerdir. Bu planlar henüz pratiğe geçirilmemiş olsa da bazı İsrail lobileri arasında baskı unsuru olarak kullanılmıştır (Cole, 2009).

İsrail, Kürtlerle olan bağlantılarını stratejik bir avantaj olarak görmüş, Türkiye ise İsrail'in bağlantılarını kullanarak PKK'ya karşı mücadelesinde İsrail'den destek almıştır. Bu dönemde Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler, güvenlik ortaklığı gayesiyle şekillenmiştir. İsrail'in bölgedeki etkisini artırma çabaları ve Türkiye'nin denge politikaları, Suriye üzerinde baskı yaratmıştır (Bayraklı, 2013).

Kahire’de düzenlenen Arap Ligi toplantısında Suriye, Türkiye’nin İsrail iş birlikleri nedeniyle kınanmasını istemiştir. Suriyeli devlet adamı Abdülhalim Haddam, ‘‘1949’da Türkiye’nin İsrail’i tanınmasından sonra Arap milletlerine yaptığı ikinci ihanetin İsrail ile iş birliğine girmesiyle olduğunu’’ söylemiştir (Davutoğlu ve Özcan, 2003, s.82).

3.2.2. Suriye’deki su paylaşımına ilişkin tehdit algıları

Fırat Nehri, Türkiye’nin Doğusundaki yüksek bölgelerin kar sularıyla kaynağını bulan ve Keban Barajı’ndan dökülen bir doğal su kaynağıdır. Nehir, Keban’dan döküldükten sonra Tohma ve Göksu kollarına ulaşarak ikiye ayrılmaktadır. Türkiye’deki akışı Gaziantep’in Nizip ilçesine bağlı Belkıs Köyünde son bularak Suriye sınırlarından devam etmektedir. Fırat’ın sularının tamamına çok yakın bir bölümü Türkiye’de bulunurken yalnızca %10 kadarlık bölümü Suriye’ye düşmektedir. Dicle Nehri, yine Fırat gibi o da kaynağını Türkiye’den almaktadır. Türkiye’nin Elâzığ ilinde kaynağı çıkan Dicle Fırat’tan sonraki en uzun akarsu kaynağıdır. Dicle Akarsuyunun ana hattı Batman bölgesindeki Uluçay, Aksaray’daki Ilısu ve Muş’taki Yanarsu kaynaklarından beslenerek oluşmaktadır. Dicle, 30 km bir hat boyunca akarak Türkiye ile Suriye sınırlarında ilerledikten sonra yan kollara ayrılmaktadır. Dicle’nin Büyük Kolu; Siirt’in güneyi ile Şırnak’ın kuzeyi arasındaki Nezil Çayı’ndan kaynağını alıp, Irak sınırına doğru çoğalarak akmaktadır. Dicle’nin Küçük Kolu ise; Irak’taki Adhaym ve Diyala’dan beslenerek, Türkiye sınırına akmaktadır. Asi Nehri ise; Lübnan’ın Suriye gözetiminde kalan Bekaa Vadisi sınırından başlayarak 35 km boyunca Hama Gölü’ne akıp daha sonra Humus’tan geçmektedir. Suriye’nin Humus şehrini geçtikten sonra Türkiye’ye ulaşarak 100 km boyunca akışını devam ettirmektedir. Toplam uzunluğu 570 km civarında olduğu tahmin edilen Asi Nehri, Fırat ve Dicle’den farklı olarak Akdeniz Bölgesi’nden geçmektedir (Toklu, 2006).

1954 yılında, Fırat ve Dicle nehirlerinden su akışını düzenleyip taşkın yaşama riskini önlemenin yanı sıra; su temin etmek ve elektrik enerjisi sağlamak üzere yararlanmak amacıyla projeler geliştirilmiştir. Bu projeler doğrultusunda 1966 yılında Keban Barajı’nın inşasına başlanmıştır. Keban Barajı bölge ülkeleri arasındaki sınırları bozmayacak şekilde tasarlanmıştır. Türkiye, Irak ve Suriye’ye suyu taşımak ve düzenlemek işinin büyük bir kısmında kolaylık sağlamıştır. Keban Barajı’nın yapımına başlamadan önce 1963 yılında Türkiye ile ABD arasında ekonomik

kaynaklar oluşturulmaya çalışılmıştır. ABD, Türkiye'ye kredi sağlamak konusunda söz vermiş olsa da uluslararası hukuk gereği Türkiye, Suriye ve Irak ile de barajın inşasını görüşmüştür. Görüşmeler neticesinde, Şanlıurfa'ya bağlı olan Birecik'ten Suriye ve Irak'a da ihtiyaçları olan suyun nakli konusunda anlaşmaya varılmıştır. Türkiye, saniyede 450 metre küp suyu tutmak üzerine uzlaşmıştır. Bunun üzerine, IDA (Uluslararası Kalkınma Birliği), AID (Uluslararası Kalkınma Teşkilatı) ve EIB (Avrupa Yatırım Bankası) üzerinden alınan kredilerle barajın finansmanı sağlanmıştır. 1966 yılında ABD ile Türkiye arasında alınan kredilere yönelik 'Kredi Anlaşması'nın imzalanmasıyla 1974'te proje hayata geçebilmiştir. Karakaya Barajı içinse gerekli teşvikleri Dünya Bankası üzerinden sağlayan Türkiye, 1976 yılında bu girişimine yönelik olarak Enerji Bakanlığı üzerinden yazışmalar yapmıştır. Dünya Bankası ile Türkiye arasında geçen diplomatik yazışmalarda saniyede 500 metre küp su tutmak üzerine 1976'da Anlaşma yapılabilmektedir. Barajın yapımı 1987'de ancak tamamlanabilmektedir (Toklu, 2006).

Türkiye ile Suriye arasındaki su paylaşımına ilişkin konular ise '1987 Protokolü' içerisinde belirlenmiştir. 1965 yılında yapılan Türkiye-Irak-Suriye toplantısı sırasında Suriye, Fırat ve Dicle'nin üç ülke için de tek bir su hattından geçtiğini desteklemiştir. Fakat Suriye bu görüşünü 1980'den sonra Irak'ın ayrı havzalar görüşüne paralel şekilde değiştirmiştir. Türkiye 'Üç Aşamalı Plan' olarak isimlendirdiği bir planla Fırat ve Dicle sularını tek havza kabul eden planını ortaya koymuştur. Bu plana göre; Tartar Kanalı ile de havzaya yön vererek üç ülkenin de su paylaşımına kolaylık sağlanabilecektir. Türkiye-Suriye-Irak arasında suya ilişkin OTK toplantıları yapılmıştır. OTK toplantılarında birtakım görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Türkiye komite toplantılarında Fırat, Dicle ve Asi sularının üçü için de görüşmek isterken, Irak ve Suriye yalnızca Fırat suyu üzerinde görüşmek istemiştir. Türkiye 'sınıraşan' sular konusunda da paylaşımına ilişkin uzlaşma isterken, Irak ve Suriye 'uluslararası sular' olarak uzlaşmak istemiştir. Aslında Türkiye'nin 'Üç Aşamalı Planı'nın bir benzerini Suriye de yapmıştır. Suriye'nin ortaya koyduğu plana göre Fırat ve Dicle suları ayrı havzalar olarak kabul edilmiştir. 1987 senesine gelindiğinde ise Türkiye ile Suriye arasında 'Ekonomik İş birliği Protokolü' yapılmıştır. Bu protokole göre; üç ülke arasında tam bir uzlaşma olana dek Türkiye, Suriye'ye aylık saniyede 500 metre küp su iletilecektir. Şayet aylık saniyede 500 metre küpün altında su iletmediği bir ay yaşanır

aradaki fark, sonraki aya devredilecektir. Ayrıca Fırat ile Dicle'nin sularının paylaşımı Irak ile de uzlaşılmalıdır (Toklu, 2006).

Türkiye ile Suriye arasında suya ilişkin ilk anlaşmazlık Türkiye'de Keban ve Suriye'de Tabka Barajlarının yapımı ile başlamıştır. 1975'te Irak ve Suriye Keban barajı ile kendilerine gelen suyun miktarında azalma olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yapımı Keban'dan sonra başlayan ve tamamlanan Karakaya ve Atatürk barajları da yine aynı sebeplerle Suriye ve Irak'ın rahatsızlıklarına yol açmıştır. İsrail, Suriye'deki Golan Tepeleri'ni işgal ettiğinde Golan'da bulunan su kaynaklarını geri vermeyeceğini açıklamıştır. Bu sebeple Suriye'ye artık buradan su temin edemeyeceği su ihtiyacını Türkiye'den karşılamasını salık vermiştir. Bu da Türkiye ile Suriye arasındaki suyun paylaşımına yönelik uzlaşmaları etkilemiştir (Çufalı, 2006).

GAP'ın başlatılmasıyla, Türkiye'nin Suriye ve Irak ile ikili ilişkileri de gerilemeye başlamıştır. Proje tamamlandığında, Fırat ve Dicle'nin suları kullanılarak yaklaşık 1,6 milyon hektarlık bir alanın sulanması planlanmıştır. Suriye ve Irak, Türkiye'nin Keban'ı inşa etmesini eleştirmişlerdir. Suriye ve Irak'ın, GAP'a karşı çıkmalarının esas sebebi 20'ye yakın sayıda baraj ve yine 20'ye yakın hidroelektrik santrali içeren bu dev kalkınma projesinin, bölgedeki güç odağını değiştirme riski olmuştur. Bu nedenle de hem Şam hem de Bağdat 1983'ten itibaren Fırat ve Dicle için üçlü bir su paylaşım anlaşması talep etmiştir. Ankara 1986 ve 1987'de Suriye ile yaptığı ikili anlaşmalarda Fırat'a saniyede ortalama 500 metreküp su sağlama sözü vermesine rağmen, üçlü bir su paylaşım anlaşması için görüşmeleri reddetmiştir (Bölükbaşı, 1999).

Suriye, Uluslararası Su Yolları Doktrini ile kıyıdaş ülkelerin, coğrafi konumdan bağımsız olarak sulardan eşit şekilde yararlanması gerektiğini öngörmüştür. Suriye'nin GAP'ın su miktarını azaltacağı (%50 düşüş öngörüsü) ve su kirliliği yaratacağı yönünde şikayetleri olmuştur. Suriye, GAP tamamlanmadan önce nihai bir paylaşım anlaşması yapılmasını talep etmiştir. Suriye su paylaşımının uluslararası platformlarda ele alınması ve BM gözetimi altında gerçekleşmesi gerektiğini savunmuştur. Türkiye'nin ihtiyacından fazla suyu ekonomik bir meta veya silah olarak kullanmaması gerektiğini iddia etmiştir. Irak 'Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini' ile Fırat ve Dicle'nin tarihsel olarak Mezopotamya'da yaşamı desteklediğinden ötürü kazanılmış haklarla paylaşımının yapılması gerektiğini savunmuştur. Eski sulama sistemlerini ve geniş tarımsal alanları bu hakların teminatı olarak göstermiştir.

Matematiksel Paylaşım Modeli ile her ülkenin hidrolojik verilerle projeler geliştirmesi gerektiğini öne sürmüştür (Cirit, 2007).

Türkiye'nin GAP çerçevesindeki baraj projeleri, aşağı kıyıdaş ülkeler (Suriye ve Irak) tarafından eleştirilmiştir. Türkiye bu konudaki çözüm yaklaşımı olarak su kullanımında 'tahsis' ilkesini ortaya koymuştur. Suların paylaşımı yerine hakça kullanımına odaklanmıştır. Ayrıca teknik çalışmalar yapılmadan sağlıklı bir sonuca varılamayacağını savunmuştur. Türkiye'nin GAP kapsamında inşa ettiği barajlar, enerji üretimi ve sulama olanaklarını artırmış, ancak bu durum Suriye ve Irak tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Suriye ve Irak, suyun 'eşit paylaşımını' savunarak Türkiye'nin uygulamalarına karşı gelmiştir. Suriye, Fırat ve Dicle'nin kaynağından ötürü Türkiye'yi eleştirmiştir. Irak ise daha çok Fırat üzerindeki su miktarının artırılması talebinde bulunmuştur. Suriye, nehirlerden 'kadim sulama' ve 'müktesep hak' kavramlarıyla daha fazla pay talep etmiştir. Fırat suları, Suriye'nin toplam su ihtiyacının %80'ini karşıladığı için kritik bir önem taşımıştır. Suriye, Türkiye'nin Atatürk Barajı gibi projelerle su miktarını azalttığını ve bu projeleri siyasi baskı aracı olarak kullandığını öne sürmüştür. Ayrıca, uluslararası mahkemelere ve üçüncü tarafların hakemliğine başvurarak sorunları çözme arayışına girmiştir (Demir, 2006).

1939 tarihli Hatay-Suriye Tahdidi Hududu Protokolü, sınır boyunca Karasu, Afrin ve Asi Nehirlerinden eşit faydalanma ilkesini getirmiştir. 1987 tarihli Ekonomik İş birliği Protokolü ise Fırat'tan Suriye'ye yıllık 500 m³/s su bırakılması taahhüdünü içermiştir. 1992 'Barış Suyu Projesi' veya resmi adıyla 'Manavgat Nehri Su Temini Projesi' boru hatları aracılığıyla Arap devletlerine su ulaştırmak için tasarlanmıştır. Proje teknik olarak uygulanabilir kabul edilse de politik nedenlerle birçok ülkede soğuk karşılanmıştır. Manavgat Nehri Su Temini Projesinin amacı taşınabilir hale getirilen suyu iç tüketim ve ihracat için kullanılabilir hale dönüştürmek olmuştur. Manavgat Çayı'ndan günlük 500 bin m³ suyun temin edilmesi planlanmıştır; yarısı içme suyu olarak arıtılacak, diğer yarısı ham su olarak kullanılacaktır. Yüzer platformlar ve tankerlerle su taşınması öngörülmüştür. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Suriye, İsrail, Filistin gibi su sıkıntısı yaşayan bölgeler projeden yararlanabilecektir. Proje, 1998 yılında tamamlanmış, 1999 sonu itibarıyla tamamen işlevsel hale gelmiştir. Sonradan işletme hakkının özel sektöre devredilmesi planlanmıştır (Cirit, 2007).

3.2.3. Suriye'deki jeopolitiğe ilişkin tehdit algıları

Soğuk Savaş sonrasında, Türkiye'ye sınır güvenliği ve terör açısından tehdit oluşturan Suriye; İsrail için de Golan Tepeleri üzerinden tehdit oluşturmıştır. Golan Tepeleri, Suriye ve İsrail sınırlarında jeostratejik bir konuma sahip olduğundan iki devlet arasında sürekli çatışma konusu olmuştur. Suriye rejimi maliyetlerini sağlamak ve uluslararası alanda kabul görmek için Golan'ı bir koz olarak değerlendirmiştir. İsrail ise Golan'ı güvenlik ve su kaynakları açısından vazgeçilmez bir bölge olarak gördüğünden, Golan yakınlarındaki yerleşim hareketlerini sürekli artırmıştır. 1990'larda ABD'nin arabuluculuğunda başlayan Madrid Konferansı barış görüşmeleri sırasında, İsrail'deki aşırı sağ gruplar Golan'dan çekilmeye karşı güçlü bir lobi faaliyeti göstermiştir (Yıldırım, 2020).

Esad rejiminin otoriter yapısı da Golan üzerindeki kamuoyu baskısını etkilemiştir. Esad, Golan'ın geri alınmasını Arap dünyası için bir zafer olarak sunmaya çalışmıştır. Golan Tepeleri üzerinden yapılan görüşmeler, İsrail ve Suriye'nin farklı güvenlik ve siyasi stratejilerle ilerlemesine neden olmuştur. İsrail, bölgesel güvenlik endişelerine odaklanırken; Suriye, ekonomik yardım ve uluslararası kabulle İki taraflı da Golan'ı kendi iç ve dış politikalarını yapılandırmak için bir araç olarak kullanmıştır. Barış girişimleri, tarafların farklı beklentileri ve koşulları nedeniyle uzun süreli bir çözümle sonuçlanamamıştır. Bölge üzerindeki bu zıtlık, Orta Doğu'da barışın kopmasının en önemli engellerinden birinin Golan Tepeleri ile ilgili olduğunu ortaya çıkarmıştır. İsrail ve Suriye yetkilileri ABD'ye giderek müzakereler yapmıştır. Ancak görüşmeler, Celile Gölü uygulamaları konusundaki anlaşmazlık nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Celile Gölü, Golan Tepeleri'nin bölgesel ve uluslararası düzeyde bir kriz olarak kalmasında etkili olmuştur (Yıldırım, 2020).

Golan Tepeleri'nde bulunan yerlerin jeopolitik önemi bölgede anlaşmazlıkları körüklemiştir. Golan Tepeleri, İsrail ile Suriye arasındaki yaklaşık 1.800 kilometre karelik bir alanı kapsamaktadır. İsrail Golan Tepeleri'ni kontrol ettiği takdirde kendisine doğal bir bölgesel savunma alanı sağlayabilecektir. Bu durum, Suriye'nin İsrail'e yönelik askeri hareketlerinin da sınırlanması anlamına gelmektedir. Celile Gölü (Taberiye Gölü), İsrail'in önemli su kaynaklarından biridir ve Golan Tepeleri'ne komşu olması nedeniyle tartışmaların merkezinde kalmıştır. Celile Gölü üzerindeki kontrol de su kaynaklarının temini açısından hayati öneme sahiptir. Suriye, Celile Gölü'nün bazı bölgelerinin Golan Tepeleri'nin bir parçası olarak kendisine iadesini

talep etmiştir. Ancak bu durum müzakereleri tıkayan ana parçalardan biri olmuştur (Yıldırım, 2020).

Golan Tepeleri'nde yer alan ve Suriye'nin en büyük yerleşim yerlerinden biri olan Kuneytra ise Altı Gün Savaşı sırasında İsrail'in eline geçmiştir. Kuneytra, 1973 Yom Kippur Savaşı'nda ise yeniden Suriye'nin kontrolüne geçmiştir. Ancak savaş sonrasında bölge, BM gözetiminde tampon bölge olarak kalmıştır. Kuneytra, büyük ölçüde harabe halindedir ve sembolik bir önem taşımaktadır. Suriye'nin bölgedeki hak iddialarının merkezi yerlerinden biridir. Hermon Dağı, Golan Tepeleri'nin kuzey kısmında yer alır ve İsrail-Suriye sınırına yakın bir yerdedir. Dağ, Golan Tepeleri'nin en yüksek noktasıdır ve bölgede hâkim bir konumdadır. Bu durum hem askeri hem de stratejik açıdan kritik bir rol oynamasına neden olmuştur. İsrail, Hermon Dağı'nı radar ve gözetleme ekipmanlarıyla donatarak bölgedeki askeri üstünlüğünü artırmıştır (Yıldırım, 2020).

3.3. İran'daki Tehdit Algıları

Bu dönemde İsrail'e karşı FKÖ'yü destekleyen bir diğer ülke de İran olmuştur. İran Hizbullah ve Hamas üzerinden yapılarak İsrail'in Filistin'le ve Lübnan'la olan mücadelesine müdahalelerde bulunmuştur. Bunu yaparken nükleer kapasitesini de artırma yoluna giden İran, İsrail'in kedisinden tehdit algılamasına sebep olmuştur. İran'ın da Suriye gibi diplomatik anlamda İsrail'i devlet olarak tanımayışı karşılıklı düşmanlık algılarını geliştirmiştir.

İran, Türkiye'ye Irak işgaline katılmaması yönünde etki etmek istemiştir. Esasında Türkiye, Körfez Savaşı için 'bekle ve seyret' taktiği yapmayı planlamış ve başlarda sürece dahil olmak istememiştir. Çünkü ekonomik ambargo ile petrol üzerinden olan Irak'ın kaynakları tükenince dayanamayıp pes edeceğini öngörmüştür. Fakat Saddam'ın vazgeçmeyişi ve BM'nin 660 ile 661 sayılı kararları Türkiye'yi kısıtlı zamanda karar almak zorunda bırakmıştır. Bu süreçte Turgut Özal İran'dan Rafsancani ile telefonla görüşmüştür. Rafsancani'yi temsilen Türkiye'ye gelen Ali Rıza Muhayyeri de Özal ile ayrıca görüşme sağlamıştır. Bu görüşmede Özal "İran'ın Körfez Savaşı'nda BM koalisyon güçlerinin yanında olmasının hem Türkiye ile ilişkileri hem de bölgesel konumu için elzem olduğunu" söylemiştir. Ali Rıza Muhayyeri ise Özal'a cevaben "BM'nin gerek 661 sayılı ambargo kararı gerekse de

diğer kararlarına İran'ın aynı taraftan baktığını ve tüm girişimlerini desteklediklerini” ifade etmiştir (Gözen, 2006, 765).

Çöl Fırtınası Harekatı'nın ardından ABD Başkanı Clinton 'çifte kuşatma' adı altında Irak'tan hariç İran'ın da nükleer tehdit nedeniyle kontrolde tutulmasını içeren politikasını ortaya atmıştır. İran'ın sahip olduğu nükleer silahlar ve Şii-Kürt bağlantılı nüfus yapısı Türkiye ve İsrail gibi bölge devletleri için de risk olarak görülmüştür. BM'nin 687 sayılı kararıyla BM Barış Gücü ile milis güçler savaş bölgesinden çekilince Irak'taki güney-kuzey yönlü bölge, terör faaliyetlerine açık pozisyona düşünce buradaki Şii ve Kürt unsurlar İran'ı da etkilemiştir (Arı, 2006, s.695-727).

İsrail, Türkiye'nin sınır komşuları olan İran ve Suriye'den gelebilecek 'terör tehdidine' karşı termal kamera ile uzaktan izlemeyi sağlayan teknolojiyi Türkiye'ye temin etmiştir. İsrail, bu devletlerin sınırlarında Türk askerlerinin gerekli teçhizatla konuşlanmasını da sağlamıştır. Ayrıca İsrail ve Türkiye ABD'yi de aralarına katarak İsrail'in Hayfa kentinde deniz tatbikatı gerçekleştirmiştir. Gerçekleştirilen bu tatbikatla İsrail, Türkiye ve ABD bölgedeki üçlü birlikteliklerini İran gibi tehdit kaynağı devletlere göstermiştir (Eminoğlu, 2016).

İran ve Suriye gibi diğer bölge ülkeleriyle kesişen sınırlara sahip olan Lübnan bölgede güvenlik tehdidi oluşturan yerlerden biri olmuştur. Lübnan; İran ve Suriye gibi diğer bölge ülkeleriyle Sünni-Şii mezhepleri tabanında ayrışan ortak bir nüfusa sahip olmuştur. Lübnan'ın bu özelliği onu çatışmaların ve terörün de odağına çekmiştir. Lübnan'ın Bekaa Vadisi bölgedeki terör yapılanmalarının en fazla olduğu doğal bir sığınak haline gelmiştir. Lübnan'ın bölgede otoritesi zayıf bir ülke olması sonucu bir iç savaşa sürüklenmiştir. Lübnan İç Savaşı 1975'te başlayarak 16 yıl süren uzun bir zaman diliminden sonra 1991'de ancak bitebilmiştir. 1987'de savaş devam ederken, Lübnan Başbakanı Rashid Kerami helikopter suikastı sonucu öldürülmüştür. İki yıl sonra, 1989'da ise bu kez Lübnan Cumhurbaşkanı Rene Moawad da öldürülmüştür. İran destekli Hizbullah, Suriye'nin Beyrut ve Bekaa Vadisi civarında askeri faaliyetlerini savaştan sonra da sürdürmüştür. Buna karşılık İsrail de savaştan sonra Güney Lübnan'daki işgallerini devam ettirmiştir (Bal, 2006).

1990'lı yıllarda İran, Türkiye'de PKK terör örgütü üzerinden güvenlik tehdidi oluştururken, İsrail'e de aynısını Hizbullah üzerinden yapmıştır. Hizbullah bu dönemde hem askeri hem siyasi hem de toplumsal alanlarda önemli kazançlar elde

etmiştir. Bu yıllarda, örgüt sadece Şiilere hitap eden bir hareket olmaktan çıkmış, daha kapsamlı bir yapıya dönüşmüştür. Lübnan'da 1989 yılında iç savaşı sona erdiren Taif Anlaşması, mezhepsel dengeyi yeniden düzenlemiş ve Lübnan'da Şiilerin konumunu güçlendiren bir çerçeve sunmuştur. Ancak, Şiiler hala ekonomik ve siyasi anlamda tam olarak temsil edilmedikleri düşüncesinde olmuştur. Hizbullah, bu mahrumiyetleri gidermeyi hedefleyen bir hareket olarak Şiiler içinde güç kazanmaya başlamıştır. 1982 yılından itibaren devam eden İsrail işgali, Güney Lübnan'da Şiileri hedef almıştır. İran destekli Hizbullah ise bu işgale karşı direnişi organize eden ana aktör haline gelmiştir. 2000 yılında Hizbullah'ın direnişi, İsrail'in Güney Lübnan'dan çekilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu olay, Hizbullah'ın bir direniş hareketi olarak büyük bir zafer elde ettiği şeklinde algılanmıştır. Hizbullah'ın Lübnan'daki popülaritesini artırmıştır. Hizbullah, sadece bir direniş örgütü olmamış, aynı zamanda sosyal yardım ve hizmet alanında da önemli bir aktör haline gelmiştir. Hizbullah, savaşın yarattığı tahribatı onarmak için 'İnşa ve İmar Kurumu' aracılığıyla yeniden inşa projelerine başlamıştır. 1990'larda Güney Lübnan ve Batı Beka bölgelerinde 20 bine yakın bina ve iş yerini yenilemiştir. Şiilerin yoğun yaşadığı yerlerde sağlık, eğitim ve tarım destekleri sağlamıştır (Bozkurt, 2014).

Hizbullah 1991'den itibaren topluma daha fazla entegre olma hedefiyle açılım programını hayata geçirmiştir. Bu program, Hristiyan gruplarla iş birliği arayışı ve farklı mezheplerden destek alma çabalarını kapsamıştır. Şiiler, Lübnan'daki nüfuslarına rağmen sınırlı siyasi temsil ve ekonomik mahrumiyet yaşamışlardır. İran kendi içindeki Şii unsurlardan ötürü Hizbullah'ı desteklemiş bölgede kurtarıcı olarak görülmesini sağlamıştır. Hizbullah'ın Şiiler üzerindeki etkisi, Sünniler ve Hristiyanlar ile bazı gerilimlere yol açmıştır. Ancak 1990'lar boyunca Filistin davasını sahiplenme ve İsrail'e karşı direniş çabaları, mezhepler arası belli bir destek kazanmıştır. Hizbullah, 1997 Bristol Oteli'nde farklı liderlerle yaptığı toplantılar neticesinde daha geniş çaplı toplumsal destek tabanı kazanmıştır. 1997'de Hasan Nasrallah'ın oğlu Hadi Nasrallah İsrail ile Hizbullah arasında çıkan çatışmada öldürülmüştür. Oğlunun öldürülmesinden sonra, Nasrallah halkın gözünde sıradan insanların acılarını paylaşılan bir lider olarak algılanmaya başlamıştır. Nasrallah sadece Lübnan'da değil, Arap dünyasında da önemli bir figür haline gelmiştir (Bozkurt, 2014).

İsrail'in Güney Lübnan'ı işgaliyle Hizbullah bir direniş hareketi olarak ön plana çıkmıştır. Hizbullah, Lübnan'daki Şii toplumunun desteklediği hem askeri hem de

siyasi bölgelerde güçlenmiştir. 1992 seçimleriyle Hizbullah Lübnan Parlamentosu'na girerek siyasi bir aktör haline gelmiştir. Parlamentoda 8 sandalye kazanan örgüt, askeri direnişi siyasi platforma taşımıştır. Hizbullah, ABD ve Batılı ülkeler tarafından terör örgütü olarak nitelendirilse de İsrail'e karşı elde ettiği başarılarla, Filistin ve Lübnan'da meşruiyet kazanmıştır. Hizbullah, sadece bir direniş hareketi olmamış, Orta Doğu'nun dinamiklerini de bir aktör olarak şekillendirmiştir. Hizbullah, Güney Lübnan'daki Şiiler başta olmak üzere geniş halk kitlelerinden destek görmüştür. Hizbullah, düşük maliyetli ama etkili asimetrik savaş taktikleri uygulamıştır. İsrail'in GLO (Güney Lübnan Ordusu)'nu yıpratmaya yönelik sürekli baskı stratejileri geliştirmiştir. Gerilla savaşıyla, moral bozucu etkiler yaratırken, düşmanın sürekliliğini baltalamıştır. Hizbullah'ın 1990-2000 arası dönemdeki sık operasyonları ile İsrail yaklaşık 1.200 sayıda askerini kaybetmiştir (Muran, 2010).

Hizbullah, Şiiler başta olmak üzere fakir kesimlere yönelik çeşitli sosyal hizmetler sunmuştur. Hizbullah'ın lideri Hasan Nasrallah ise hem karizmatik bir siyasi figür hem de örgütü halkın gözünde meşru kılan bir kişi haline gelmiştir. İran ise bu dönemde Hizbullah'a mali ve askeri destekler sağlamıştır. İran Hizbullah'ın lojistik operasyonlarında kritik rol oynamıştır. Hizbullah, sosyal hizmetleri ve direnişçi kimliğiyle Şii toplumu nezdinde önemli bir meşruiyet kazanmıştır. Halk desteği, örgütün siyasi platformda etkinliğini artırmıştır. Hizbullah'ın başarıları, FKÖ gibi diğer direniş hareketlerine de motivasyon sağlamıştır. İsrail'e karşı kazanılan zaferler, örgütün bölge genelindeki itibarını artırmıştır. ABD ve Avrupa Birliği, Hizbullah'ı terör örgütü olarak tanımlamıştır. Bu tanımlama, Hizbullah'ın uluslararası platformda şiddetli bir şekilde eleştirilmesine yol açmıştır. Hizbullah, DYÇ (Düşük Yoğunluklu Çatışma) stratejileriyle İsrail'i rahatsız etmiştir. Özellikle 1996 Gazap Üzümleri Operasyonu sırasında sivillerin yanında durarak direniş meşruiyetini pekiştirmiştir. Taif Anlaşması'nın silahsızlık şartına rağmen, Hizbullah askeri direnişini sürdürmüştür. Silah bırakmama kararlılığı, örgütün askeri etkinliğini devam ettirmiştir (Muran, 2010).

1990-2000 arası dönemde İran'ın Dış Politikası ve Bölgesel Stratejileri jeopolitik avantajlarını ve enerji kaynaklarını kullanmak yönünde olmuştur. ABD ve İsrail gibi rakip güçlerle çatışma içinde bir dış politika yürütmüştür. İran, bu dönemdeki nükleer faaliyetlerini hızlandırarak uluslararası alanda caydırıcı bir güç haline gelmiştir. ABD ve İsrail bu çalışmalara karşı çıksa bile, İran'ın kendi halkı tarafından desteklenmiş ve

nükleer çalışmalar, bir ulusal birlik unsur haline gelmiştir. İran, İslam Devrimi'nin ardından dini söylemi dış politikasında yaygın olarak kullanmıştır. İran İslam Devrimi'nin İhracı ile Türkiye'yi de rahatsız etmiştir. 1990-2000 dönemi, İran'ın jeopolitik, ideolojik ve ekonomik avantajlarını kullanarak bölgesel bir güç olarak birikimlerini pekiştirdiği bir dönem olmuştur. İran, ABD'ye ve İsrail'e karşı sert bir duruş sergilerken, Rusya ve Çin gibi ülkelerle iş birliği yapmıştır. İran, aynı zamanda Türkiye ve Arap dünyasıyla da rekabet halinde olmuştur (Doster, 2012).

Bu dönemde İran ve İsrail arasındaki ilişkiler, yoğun ideolojik ve düşmanlık temelinde şekillenmiştir. İran, İsrail'i 'şeytan devleti' olarak tanımlamış ve bu ülkenin yok edilmesini savunmuştur. İsrail ise İran'ı bölgesinde büyük bir tehdit olarak görmüştür. 1990-2000 yılları arasında İran ile İsrail doğrudan bir çatışmaya girmeseler de GLO, Hizbullah, Hamas gibi örgütler üzerinden çatışmışlardır. İran, İsrail'in ideolojik durumunu ve Filistin davasındaki dış politika stratejisini eleştirirken; İsrail, İran'ın nükleer gücünün bölgede tehdit oluşturduğunu gündemden düşürmeyerek İran'ı yalnızlaştırma politikaları işletmiştir. Bu süreçte her iki ülke de bölgesel ve küresel güçlerle iş birliği yaparak kendi güçlerini artırmıştır (Doster, 2012).

1990'lar İran'ın dış politikasında devrim ihracında, pragmatist bir yapının dönüşümüne sahne olmuştur. Cumhurbaşkanı Rafsancani, devrim sonrasında katı politikalardan uzaklaşıp ekonomik ve siyasi açılıma odaklanmıştır. İran, Körfez ülkeleriyle ekonomik bağlarını güçlendirmiş, zengin Şii insanlarını göç etmeye davet etmiştir 1991 Körfez Savaşı'nın ardından İran hem bölgesel hem uluslararası düzeyde barışçıl çözüm arayışlarını desteklemiş, ABD müdahalelerini engellemeye çalışmıştır. İran, Filistin meselesini İsrail politikasının merkezine koymuş ve İsrail'i düşman devlet ilan etmiştir. İran'ın bu tutumu Humeyni ve Hamaney dönemlerinin her ikinde de sürdürülmüştür. 1990'da başlayan İran-Hamas arası ilişkiler 1992'de İsrail'in Hamas liderlerini Lübnan'a sürgün etmesiyle güçlenmiştir. İran, Hamas'a maddi ve lojistik kaynak akıtmış, Gazze ve Batı Şeria'daki genişlemelerine destek çıkmıştır. Oslo Anlaşmaları, İsrail ile FKÖ arasında bir yakınlaşma sağlarken İran, bölgedeki Hamas gibi grupları daha fazla desteklemeye başlamıştır (Şenol, 2022).

1990'lı yıllar, İran ve ABD arasında ise karşılıklı suçlamalar ve ideolojik politikalar üzerinden ilerlemiştir. 1991 Körfez Savaşı'nda İran ABD'yi desteklememiş olsa da Saddam Hüseyin'in yenilmesiyle Körfez'deki genişlemesini arttırabilmiştir. Ancak ABD, İran'ı daha fazla güçlenmekten alıkoymak için İran'ı 'şer ülkeler' kapsamına

almıştır. Bu doğrultuda ekonomik ambargoları sıkılaştırmış ve İran'ın strateji politikalarını eleştirmiştir. ABD, Saddam Hüseyin'in bölgedeki hegemonyasını bozmak ve petrol kaynaklarını korumak amacıyla bir askeri güçlük oluşturmuştur. İran, 1980-1988 yılları arasında Irak ile savaştığı için, Saddam Hüseyin'e karşı oldukça olumsuz bir tutum sergilemiştir. İran'ın nükleer programı, özellikle 1995'te Rusya ile Nükleer Santrali inşaatına başlama anlaşmasıyla daha da hız kazanmıştır. ABD, İran'ı nükleer silahlanma yolunda adım atmakla suçlamıştır. Bu durum, İran'ın uluslararası alandaki itibarını zedelemiştir. İran, nükleer programının barışçıl amaçlarla gerçekleştirdiğini savunmuştur (Yurdakurban, 2007).

İran kendisine uygulanan nükleer silah üretmesiyle ilgili ABD politikalarına stratejik güvenlik politikaları ve terörizmi desteklemeyle cevap vermiştir. 1997 yılındaki 'Kudüs Gecesi' etkinliğinde, İran'ın Türkiye'nin laik sistemi ve Batı'yla olan ilişkilerini eleştirmesi diplomatik bir krize yol açmıştır. Türkiye, İran'ı protesto etmiş ve büyükelçisini geri çağırmıştır. Bu olay, özellikle Türkiye'nin İran'a karşı şüpheli bir tutum geliştirmesine yol açmıştır. Türkiye, İran'ın İslamcı akımları besleyerek iç siyasetine müdahale ettiğini düşünmüştür. Türk toplumunun laik özelliklerine yönelik İran eleştirileri, karşılıklı güvensizlikleri artırmaya devam etmiştir. 1997'de Cumhurbaşkanı seçilen reformcu lider Hatemi, Türkiye ile daha dostane gelişmeler arzulanmıştır. Hatemi, Türkiye ile yakınlaşmayı hedeflemiş ve Türkiye'nin seküler yapısına saygı göstermiştir (Yurdakurban, 2007).

İran, Irak işgalinden 3 yıl önce Saddam Hüseyin'le verdiği 8 yıllık mücadelenin ardından ekonomik ve toplumsal yıkımla karşılaşmıştır. Cumhurbaşkanı Ali Ekber Haşimi Rafsancani, savaş sonrası yeniden yapılanmayla meşgulken İran'ı bu duruma sürükleyen devlete ABD'ye karşı destek vermek istememiştir. Rafsancani, Körfez ülkeleri ve Batılı devletlerle ilişkileri düzeltmek için adımlar atmıştır. ABD ise İran'ı 'haydut devlet' olarak tanımlamıştır. İran'a yönelik ekonomik yaptırımlar uygulamıştır. İran, ABD'nin bu politikalarına karşı bölgedeki Hizbullah gibi gruplara destek vermiştir. İran, nükleer enerji ve uzun menzilli füze geliştirme programlarını hızlandırmıştır. Rafsancani dönemi, İran'ın bölgesel güç olma hedefiyle ekonomik ve askeri güçlerini arttırdığı bir dönem olmuştur. 1997 yılında Muhammed Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı seçimi, İran'da reformist bir dönemin başlamasını sağlamıştır. Hatemi, 'Diyalog ve Barış' politikalarını savunmuştur. Avrupa ülkeleri ile ilişkiler geliştirse de ABD ilişkileri bu dönemde de düzelmemiştir (Tan, 2022, s.174).

İsrail'in Lübnan'daki stratejileri hem askeri güvenlik hem de su güvenliği amacıyla şekillenmiştir. Ancak, bölgedeki siyasi ve askeri dengesizlikler, İsrail'in uzun vadeli hedeflerini gerçekleştirmesini engellemiştir. Lübnan'daki İran destekli Hizbullah, İsrail işgaline karşı etkili bir direniş hareketi olarak ortaya çıkmış ve bu dönemde gücünü artırmıştır. İsrail, işgal boyunca Litani Nehri'nin stratejik önemini dikkate alarak bölgeyi kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Ancak İsrail 2000 yılına kadar süren işgal boyunca Litani'den su çekme projelerini hayata geçirememiştir. Güney Lübnan, özellikle Litani Nehri çevresi İsrail-Lübnan-Hizbullah arasındaki gerilimlerin merkezinde yer almıştır. Bu dönem İsrail'in Lübnan'daki askeri operasyonlarının ve su güvenliği politikalarının Hizbullah'ın direnişiyle sınırlandığı, uluslararası baskılarla şekillenen bir süreç olarak öne çıkmıştır (Yıldız, 2024).

İsrail, FKÖ ve diğer militan grupların Lübnan'dan İsrail'e yönelik saldırılarını durdurmak amacıyla 6 Haziran 1982'de Lübnan'ı geniş çaplı olarak işgal etmiştir. Bu operasyon sırasında İsrail, Beyrut'a kadar ilerlemiştir. İsrail'in Güney Lübnan'da işgal ettiği bölge, kuzeyde Jezzine ve Litani Nehri'ne ulaşan ve Sur ve Sidon'un yanı sıra Bekaa vadisini kapsayan bir çıkıntı dışında on kilometre genişliğine yayılmıştır. Kapsanan toplam alan Lübnan'ın toplam arazi alanının yaklaşık %10'unu oluşturmuştur. 1985 yılında İsrail, Güney Lübnan'da İran destekli Hizbullah'a karşı büyük ölçüde geri çekilmiştir. Ancak İsrail Güney Lübnan'ı terk etmeden önce müttefik milis güçlerini bu bölgede bırakarak kendisine bir güvenlik kuşağı oluşturmuştur. İsrail 1993 ve 1996 yılları arasında ise Hizbullah'ın Lübnan'daki saldırılarına karşılık olarak geniş çaplı hava ve topçu saldırıları düzenlemiştir. BM aracılığıyla iki ateşkes sağlanmış ancak çatışmalar devam etmiştir. Bu süreçte Lübnan'daki sivil altyapı ve halk ciddi zarar görmüştür. 2000 yılına gelince İsrail, Güney Lübnan'daki son birliklerini geri çekerek 22 yıllık işgalini sonlandırmıştır. Bu çekilme, Hizbullah'ın direnişi ve İran'ın destekleri ile gerçekleşmiştir (Yıldız, 2024).

4.TÜRKİYE-İSRAİL İTTİFAK İLİŞKİSİNİN KURULMASI

1991’de Türkiye-İsrail diplomasisini ilerletmek adına Ekrem Güvendiren’in büyükelçi yapılması görüşülmüştür. 1992 yılında ise daha önce İsrail’in başkenti Tel Aviv’de Maslahatgüzar olan Ekrem Güvendiren Tel-Aviv Büyükelçiliğine resmen getirilmiştir. Fakat Ekrem Güvendiren iki ay kadar görevde kaldıktan sonra geri çağırılmış ve yerine BM’de Türkiye daimi temsilciliği müsteşarı olan Onur Gökçe getirilmiştir (Koğ, 2021).

1992 Kasım’ında, Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin’in İsrail’e gitmesiyle MOSSAD ve MİT iş birlikleri başlamıştır. 1994 sonrası yıllarda ise ticaretten savunmaya, turizmden tarıma ve güvenlik ortaklığına kadar birçok hususta karşılıklı iş birlikleri arttırılmıştır. Türkiye-İsrail ortaklığını ilk olarak “stratejik ilişki” şeklinde ifade eden kişi Tansu Çiller olmuştur. 1994 yılındaki Susurluk Raporu’nda, Türkiye’nin İsrail’den, örtülü ödenek almış olduğu yazılmıştır. Özel Harekât Daire Başkanlığınca Emniyet Genel Müdürlüğü’ne iletilen örtülü ödenek, MOSSAD’la ortak hareket edilerek Öcalan’ın yakalanması amacıyla alınmıştır (Yesevi, 2020).

Türkiye ve İsrail arasında ilişkilerin ‘stratejik’ manada ilerletilmesi, Mayıs 1994’teki ilk ‘Güvenlik ve Gizlilik Anlaşması’yla başlamıştır (Erkmen 2005). Türkiye-İsrail arasındaki ‘stratejik iş birliği’ Edwin H. Fedder’in ittifak türlerinden ‘Stratejik İttifaklar’ türünde olmuştur. Türkiye ve İsrail arasında askeri, ekonomik ve diplomatik alanlarda yapılan peş peşe anlaşmalar sayesinde bu stratejik ilişki gün geçtikçe pekişmiştir. Bu anlaşmalar, ABD Kongresi’nde düzenli olarak görüşülen sözde Ermeni soykırımı iddialarına karşı Kongrede etkin faaliyet gösteren Yahudi Lobisinden destek almak maksadıyla da yapılmıştır (Akgün ve diğ, 2014).

1995-2000 yılları arası 5 yılda Türkiye ve İsrail ilişkileri ‘stratejik ortaklık’ seviyesine gelmiştir. 1996 yılında ‘stratejik ortaklığın’ gelişmesini sağlayan 3 önemli anlaşma imzalanmıştır. 23 Şubat’taki ‘Askeri Eğitim ve Teknik İş birliği Anlaşması’/28 Ağustos’taki ‘Savunma Sanayii İş birliği Anlaşması’/23 Aralık’taki ‘Serbest Ticaret Anlaşması’ şeklinde üç anlaşma yapılmıştır. Bunlardan sonuncusu olan 2000 yılına kadar iki ülke arası vergileri sıfırlamayı amaçlayan Serbest Ticaret Anlaşması’

1997'nin 1 Mayıs gününde uygulamaya geçebilmiştir. Esasında bu anlaşmanın dayanağı AB Gümrük Birliği Anlaşmasının üçüncü ülkeleri de kapsayan kısmıyla ilintili olmuştur. Stratejik ortaklığın Türkiye'ye kazandırdığı 4 önemli sonuç ortaya çıkmıştır;

PKK ve Kürt meseleleri yüzünden Avrupalı devletlerle sorun yaşayan Türkiye silah ithalatında zorluk yaşamıştır. İsrail ile sağlanan 'stratejik ortaklık' silah temin etmekteki güçlüğü aşılamasını sağlamıştır.

1990'larda yükselen Ermeni Soykırımı iddialarına karşı Yahudi Lobisi ile iyi ilişkiler kurmak Türkiye'nin ABD karar mekanizması ve uluslararası kamuoyunda desteklenmesini sağlamıştır.

Türkiye'de yükselen irtica ve laiklik tartışmalarına Necmettin Erbakan döneminde İsrail ile geliştirilen ilişkiler üzerinden açıklama getirilmiştir.

1950'lerde seyredilen Batı yanlısı politikanın benzeri izlenmiş, Türkiye'nin Arap devleti olmamasıyla bölgedeki konumu yüceltilmeye çalışılmıştır (Balcı, 2013, s.226-227).

4.1. Askeri İş Birlikleri

1988'de Filistin devletini tanıyan Türkiye, Arap devletleriyle ortaklaşa bir şekilde BM Genel Kurulu'na sundukları 'Siyonizm'in ırkçılık ile eş anlama geldiğine' dair oylamada Filistin lehine olumlu oy kullanmıştır. Daha sonra yinelenen oylamada Türkiye bu defa çekimser oy kullanarak İsrail'e lehine bir tutum sergilemiştir. 1980'lerin sonuna doğru İsrail'le yakalanan olumlu hava MİT (Türk Millî İstihbarat Teşkilâtı)-MOSSAD (İsrail İstihbarat ve Özel Harekatlar Enstitüsü) arası bağlantıların da güçlenmesini sağlamıştır. 1991 Körfez Savaşı'ndaki Türkiye-ABD iş birlikleri 1992'den itibaren Türkiye-İsrail ortaklığına da yansımış var olan ilişkilere ivme kazandırmıştır. 1990'ların sonuna değin arttırılan askeri ortaklıklarla yapılan anlaşmaların gizliliğine dair gelen sorulara Milli Savunma Bakanı Çakmakoglu, "TBMM'de dahi oylanamayacak düzeyde gizli olduğu" cevabını vermiştir (Bulut, 2009, s.29-30).

Ezer Weizman'ın 1994'teki Türkiye ziyareti ilk defa bir İsrail Cumhurbaşkanı sıfatıyla yapılması bakımından önemli olmuştur. Weizman bu ziyaretinin ardından 1994'te iki ülke arasında 'Savunma İşbirliği Anlaşması' ile 'Güvenlik/Gizlilik Anlaşması' yapılmıştır. 1995 senesine gelindiğinde ise "Terörizm ve Diğer Suçlarla Mücadele Anlaşması" uygulamaya geçirilmiştir. 1995 yılında imzalanan bir diğer önemli anlaşma ise 'F4 Savaş Uçakları İşbirliği Anlaşması' olmuştur. 1996'da yapılan

‘Uçaklarının Modernizasyonu Projesi Anlaşması’ da taraflar arasındaki bir diğer dikkat çekici anlaşma olmuştur Şubat 1996 yılında imzalandı’ ve ‘Uçakların Modernizasyonu Projesi Anlaşması’ 1990’ların ortalarına kadar İsrail ve Türkiye arasında imzalanan önemli anlaşmalar olmuştur (Bulut, 2009, s.30).

1990’larda, Türkiye ve İsrail arasındaki ilk iş birlikçi hamle, Madrid Görüşmelerinde yaşanmıştır. İsrail-Filistin barışının sağlanması için Türkiye’nin arabulucu olmasıyla Türkiye ve İsrail ilişkileri de gelişmiştir. 1996 tarihli ‘Hava Kuvvetleri Eğitim Anlaşması’ ve ‘Askeri Eğitim İş birliği Anlaşması’ iki ülke arasında iş birliklerini ‘stratejik’ seviyeye taşımıştır (Eminoğlu, 2016).

Türkiye her ne kadar İsrail’le ilişkilerini ilerletse de İsrail’in düşman devlet olarak addettiği diğer bölge ülkesi Filistin’le de ilişkiler kurmayı ihmal etmemiştir. Bu amaçla 1993 Oslo Barış Anlaşması’ndan sonra Filistin’de Yaser Arafat devlet başkanı olunca Türkiye’de ağırlanmıştır. Yapılan ikili görüşmelerde Filistin’le ‘Eğitim ve Kültür Ortaklığı’ çerçevesinde ilk resmî belge imzalanmıştır. Türkiye ve Filistin bu belgeden sonra 1994’te ‘Terör, Uyuşturucu Kaçakçılığı ve Suçla Mücadele Anlaşması’nı da imzalamıştır. Böylece İsrail’le gelişen karşılıklı üst düzey ilişkilerin bir benzeri Filistin’le de sağlanmıştır (Davutoğlu ve Özcan, 2003).

1994 yılına gelindiğinde ise Başbakan Tansu Çiller’in Kudüs’teki Filistin Dışişleri Bakanı’yla görüşmesi Türkiye ve İsrail arasında bir gerilim yaşatmıştır. Yine de bir dizi imza sonrası, İsrail ve Türkiye toplamda 600 milyon dolarlık bir anlaşmaya varmıştır. Bu anlaşmaya göre; Türk Hava Kuvvetleri’nin Phantom (Uzun Menzilli Süpersonik Bombardıman Uçağı) uçaklarının İsrail Havacılık Sanayisi tarafından yenilenmesine ilişkin karar alınmış ve terör konusunda da PKK’ya karşı ABD’den de destek alarak İsrail’le ortak hareket edilmesi planlanmıştır (Altunışık,1999).

Bu dönemdeki Türkiye-İsrail iş birliklerinden biri de İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Perez ve Başbakan Tansu Çiller arasında geçmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde Türkiye ve İsrail arasında Popeye (İsrail Kısa Menzilli Havadan Karaya Ateşlenen Füze Sistemi) füzelerinin ortak üretimi hedeflenmiştir. 1996’daki ‘Savunma İş birlikleri’ ise 2001’deki Arrow (İsrail Anti Balistik Füze Sistemi)’nin edinilmesine kadar uzamıştır. Ayrıca Türkiye’de Füze Savunma Kalkanı Projesi’nin hayata geçirilmesi için İsrail Savunma Bakanı Binyamin Ben Eliezer’ın ABD’de lobi faaliyeti yapacak kadar çabaladığı haberleri çıkmıştır (Kasım, 2006).

Türkiye ve İsrail arasında imzalanan 1995'teki 'Hava Kuvvetlerinin Ortaklığı Anlaşması' Genelkurmay Başkanları İsmail Hakkı Karadayı ve Çevik Bir'in 1996-1997 yılları arasındaki İsrail ziyaretleriyle pekiştirilmiştir (Balcı, 2011). Savunmaya yönelik bu anlaşmalar büyük bir bölgesel etki yaratmıştır. Anlaşmalar şunları öngörmüştür; iki ülkenin hava kuvvetlerinin ortak eğitimi, karşılıklı deniz ziyaretleri ve küçük askeri personel gruplarının birbirlerinin askeri akademilerinde eğitim görmesi. Türkiye ve İsrail'in bölgedeki güçlü devletler olarak yaptıkları bu anlaşmalar sonucunda bölgede bu birlikteliğe karşı tepkiler çoğalmıştır. Suriye'nin El-Ba'th Gazetesi başyazısında; "ilan edilmemiş ittifakın sadece barış sürecini suya gömdüğü" yazılmıştır. İran, Irak ve Lübnan dışişleri bakanlıkları anlaşmaları eleştiren açıklamalar yayınlamıştır (Bölükbaşı, 1999, s.13).

Türkiye ve İsrail'in savunma konusunda yaptıkları ortaklıklar yaklaşık iki ay gizli tutulduktan sonra deklare edilmiştir. Refah Yol Hükümeti, 1996 yazında 'Savunma İş birliği Anlaşması' ile ilişkileri 'stratejik diyaloga' dönüştürmüştür. Böylece askeri teçhizat alışverişi ve ortak savunma sanayi projeleri yapılmaya başlanmıştır. Bu iş birliklerinin yapılmasındaki en önemli gerekçe her iki devletin de düşman ve tehdit gördüğü Irak, Suriye ve İran gibi bölge devletlerinin varlığı olmuştur. Bölge devletlerinin güvensiz ve barıştan uzak oluşu, 1996'da İsrail'de başa gelen Netanyahu'nun savaş yanlısı politikalarıyla daha da belirginleşmiştir (Altunışık,1999).

1996'da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in İsrail ziyareti sonrası yapılmış olan 'Askeri Eğitim Anlaşması' gereği Türk Hava Sahası İsrailli askeri pilotların eğitimi için açılmıştır. Bölge ülkeleri İsrail ve Türkiye arası iş birliklerine ses yükseltince Mısır devlet başkanı Hüsnü Mübarek, İsrail ve Türkiye arasındaki askeri anlaşmanın detaylarını öğrenmek için Dışişleri Bakanı Amr Musa'yı Türkiye'ye göndermiştir. Olumsuz tepkileri görmezden gelen Türkiye anlaşmalar gereği İsrail'le teçhizat yeniliğine gitmiştir. Amerikan yapımı F4 savaş uçaklarının ve 300 adet M60 tankının İsrail'de yenilenmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca İsrail, Phalcon'u (İsrail Havadan Erken Uyarı Radar Sistemi) Türkiye'ye satmak ve Delilah'ı (İsrail Seyir Füzesi) Türkiye'de üretmek üzere de anlaşmalar yapmıştır. 1998 yılına gelindiğinde ise Türkiye ve İsrail arasında bu kez Amerika'nın da olduğu üçlü deniz tatbikatı gerçekleştirilmiştir. İsrail'in Akdeniz'deki kıyılarında gerçekleştirilen bu deniz tatbikatına 'Güvenilir Denizkızı' ismi verilmiştir (Bölükbaşı, 2001).

Tatbikatın kapsamı sadece arama-kurtarma manevralarını içermesi dolayısıyla sınırlı olmasına rağmen, Arap ülkeleri Türklerin Orta Doğu'da İsrail ve ABD ile askeri kalkışma içinde olabileceği sonucuna varmıştır (Bölükbaşı, 1999). 1996-1997 yıllarında Suriye başta olmak üzere Arap ülkeleri 'Güvenilir Denizkızı Tatbikatı'na farklı platformlardan tepki göstermiştir. 1998'de ise Ürdün, 'Türkiye-İsrail-ABD' üçlü birlikteliğinden rahatsız olmayan tek Arap ülkesi olarak tatbikatlarda gözlemci ülke yapmıştır (Kasım, 2006).

Arap devletlerinin rahatsızlıklarına rağmen ilişkiler sürdürülmüş 1998'de iki ülke arasında nükleer silah tehdidine karşı ortak bir savunma geliştirmek için memorandum yapılmıştır. 1998'deki Momerandum sonrasında, aynı yıl içinde Türkiye İsrail'den 100 adet Popeye füzesi tedarik etmiştir. Türkiye'nin 150 milyon dolar değerindeki çeyrek asırlık askeri yapılanma projelerinin birçoğunu da İsrail satın almıştır. Türkiye'ye ait F-4 savaş uçaklarının yenilenmesine ilişkin yaklaşık 700 milyon dolar değerindeki projeye de yine İsrail'le ortaklaşa girilmiştir (Bulut, 2009).

4.2. Ekonomik İş Birlikleri

1992'de Türkiye ve İsrail arasında yapılan 'Turizm İş birliği Anlaşması' öncesi 1980'lerde yıllık 7000 İsrailli turist Türkiye'ye gelirken 1990'larda yıllık 350,000 kadar turist Türkiye'ye gelmeye başlamıştır (Kasım, 2006).

1993 senesine gelindiğinde Oslo Antlaşması, İsrail-Filistin meselesinin çözümü için düzenlenen Madrid Konferansı'nın önemli bir çıktısı olmuştur. Türkiye, Oslo Antlaşması'nı olumlu bulmuş ve bu süreçte İsrail ile Filistin'e eşit mesafede yaklaşmıştır. Türkiye'nin Filistin'le olumlu etkileşimleri üzerine Filistin temsilcisi Fuad Yaseen "Türkiye'yi Oslo görüşmelerinde daha katılımcı ve arabulucu olmaya çağırmıştır." Tüm bu diyaloglardan sonra İsrailli bir ambalaj şirketi, Türkiye'ye 4,5 milyon liralık sermaye aktarmıştır. Ayrıca Koç Firması, İsrailli 'Beirano Kardeşler Şirketi' ile anlaşarak Bursa'da meyve suyu fabrikası kurmak için ortak olmuştur (Aymalı, 2019, s.56).

1993 Oslo Süreci Türkiye ve İsrail ticari ilişkilerinin yoğunlaşmaya başladığı süreci de temsil etmiştir. İsrail Ekonomi Bakanı hemen sonraki yıl 1994'te iş insanlarından oluşan bir grupta Türkiye'ye gelerek karşılıklı ekonomik bağları güçlendirmiştir. Hatta bu süreçte hem Türk hem Yahudi bir vekil olan Jeffi Kahmi "Netanyahu'nun

Türkiye’ye otomobiliyle seyahat etmek arzusu taşıdığını” ifade etmiştir. İsrail dışındaki Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri AB ile ticaret anlaşmaları yapmış olmalarına rağmen Türkiye ile ticaret yapmaya mesafeli durmuşlardır. İsrail bu anlamda Türkiye ekonomisine kapı açan ülke olarak öne çıkmış karşılıklı ticari büyümenin bir yıl içinde 2 misli oranla arttırılmasını sağlamıştır (Punsmann, 2011, s.2) Ticari anlaşmalar sayesinde Türk iş insanları İsrail vesilesiyle ABD, Filistin ve Ürdün ticaretine dahil olabilmıştır (Altunışık,1999).

1996 Ticaret Anlaşmaları kapsamında Türkiye, İsrail’den gece dürbünü, füze vb. savunma teknolojisi ithal etmiştir. Bunların yanı sıra İsrail’e 40 kadar da zırhlı aracın satışı yapılmıştır (Yesevi, 2020). 1996’daki ‘Serbest Ticaret Anlaşması’ Süleyman Demirel’in İsrail ziyareti sonrası yapılmıştır. Anlaşma ile 2000 yılına kadar ‘Gümrük Vergilerinin Aşamalı Kaldırılması’ hususunda fikir birliğine varılmıştır (Bölükbaşı, 2001). İsrail, gümrük vergilerinin önce %12 oranında, ertesi yıl %40 oranında indirilmesini ve 2000 senesine dek tamamen kaldırılmasını onaylamıştır. Türkiye ve İsrail arasında 1996-1997 yıllarında imzalanan diğer anlaşmalar; ‘Ekonomik İş birliği Anlaşması’ ve ‘İkili Yatırımların Teşviki ve Korunması Anlaşması’ şeklindedir (Bölükbaşı, 1999).

Türkiye ve İsrail 1998-1999 yılları arasında ‘Çifte Vergilendirmeyi ve Vergi Kaçakçılığını Önleme Anlaşması’ gibi başka önemli ekonomik ortaklıklara da girişmiştir. 1999 yılında İsrail’de Ehud Barak başbakan olunca Arap devletleriyle iş birliklerini artırma yoluna gitmiştir. Sonradan iş birliklerine dair konuşan Barak “Arap devletleriyle olan iş birliklerinin Türkiye ile olanları etkilemeyeceğine” dair bir açıklama yapmıştır (Örki, 2019, s.112).

4.3. Siyasi İş Birlikleri

Aralık 1991’de İsrail maslahatgüzarı Ekrem Güvendiren, Türkiye’nin ilk İsrail büyükelçisi olarak güven mektubunu sunmuştur. 1992’de arttırılan diplomasi trafiği ile daha önce Türkiye’nin 1980’de kapatmış olduğu Kudüs Başkonsolosluğu yeniden açılmıştır. 1992 senesinde ise Türkiye ve İsrail Turizm Bakanları karşılıklı resmi ziyaretler yapmıştır. 1992’de ayrıca her iki ülkenin Dışişleri Müsteşarlıkları karşılıklı ziyaretlerde bulunmuştur. Türkiye’den Bilgin Unan ve İsrail’den Joseph Hadas tarafından bu ziyaretler gerçekleştirilmiştir. (Özcan, 2005).

Türkiye, 1990-1991 yılları arasında I. İntifada sırasında İsrail-Filistin çatışmalarında zarar gören Filistinlilere UNRWA (BM Yardım ve Çalışma Örgütü) aracılığıyla yardım ulaştırmıştır. 1992’de, Yahudi Göçü’nün 500. Yıldönümü Kutlamaları vesilesiyle İsrail lideri Chaim Herzog İstanbul’a özel bir ziyarette bulunmuştur. Böylece UNRWA yardımlarını yaparken gerginleşen Türkiye-İsrail ilişkilerini yeniden rayına oturtmuştur (Davutoğlu ve Özcan, 2003).

1993 yılında Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın vefatı sebebiyle cenaze törenine katılan İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres ve Türkiye Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin bir araya gelmiştir. Hikmet Çetin’in 1993’te yapmayı planladığı İsrail ziyareti önce hükümet çalışmaları sonra da İsrail’in Lübnan’ı işgal etmesi sebebiyle iki kez gerçekleştirilememiştir. Hikmet Çetin’in 1993 yılında, İsrail’e gitmesiyle ‘Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğinin İlkeleri Muhtırası’ yapılmıştır (Özcan, 2005).

1993’te Hikmet Çetin Orta Doğu’daki diğer devletlerle de görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmeler sırasında Yaser Arafat’la da görüşerek daha sonra da kendisini Ankara’da ağırlamıştır. Yaser Arafat bu görüşmelerde FKÖ’ye verdiği desteklerden ötürü Türkiye’ye memnuniyetini iletmıştır (Altunışık,1999). Türkiye, Filistin’e 2 milyon dolarlık yardımda bulunmuş ve buna ek olarak 50 milyon dolarlık kredi desteği sağlayacağı konusunda da Filistin’le sözleşmiştir (Kasım, 2006).

Türkiye hem İsrail hem de Filistin’le geliştirdiği ilişkiler nedeniyle İsrail ile Filistin çatışmalarında uzlaştırıcı ülke olmaya gayret etmiştir. Madrid Konferansı yapılmadan önce konferansın Türkiye’de yapılabileceği teklif edilmiş, fakat olumlu cevap alınamamıştır. Madrid Konferansı ve Oslo Anlaşması’ndaki Türkiye’nin arabulucu rolü, Türkiye’nin İsrail ilişkilerini de geliştirmiştir. Oslo Süreci’nin ortaya çıkardığı olumlu havayla PKK teröründeki artışın aynı döneme denk gelmesi, Başbakan Mesut Yılmaz ile İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu’nun yakınlaşmasına sebebiyet vermiştir (Davutoğlu ve Özcan, 2003).

1994 senesindeki üst düzeyli görüşmelerden bir diğerini de Başbakan Tansu Çiller İsrail’e giderek yapmıştır. 1994’teki ziyareti sırasında Başbakan Tansu Çiller kendisi için özel hazırlanan yemekte, İsrail’in ‘vadedilmiş topraklar’ söylemini kullanmış, teröre karşı ortak hareket etmeyi vurgulamıştır (Davutoğlu ve Özcan, 2003). 1994 yılında Başbakan Çiller, hesapta olmayan bir ziyareti de Doğu Kudüs’e gerçekleştirmiştir. Çiller, bu ziyarette FKÖ’nün lideri Faysal Hüseyini ile görüşmüştür.

Bu sonradan gelişen görüşme, İsrail tarafından tepkiyle karşılanmıştır. İsrail Başbakanı İzhak Rabin görüşmeyle ilgili fikri sorulduğunda ‘‘Rahatsız olduklarını fakat var olan Türk-İsrail ilişkilerini değiştirmeyeceğini’’ söylemiştir (Özcan, 2005).

Bu dönemde SSCB’nin dağılmasıyla Orta Asya ve Kafkaslar’da yeni ülkeler belirmeye başlamıştır. Türkiye ve İsrail bu yeni komşu devletler konusunda da ortaklaşa hareket etme ihtiyacı duymuştur. Bu amaçla 1994 senesinde İsrail lideri Ezer Weizmann Türkiye’ye gelmiştir (Kasım, 2006). Weizmann’ın ziyareti dışında İsrail Ekonomi Bakanı Shimon Shitrit de 1994’te Türkiye’ye gelmiştir. Shitrit ziyareti sırasında Orta Asya’daki ortak yatırım planlarını Türkiye ile görüşmüştür (Davutoğlu ve Özcan, 2003).

1996’da Filistin yetkilisi Fuad Yaseen Türkiye’nin barış konusunda fazla destekçi olmadığına dair yakınmıştır. Her ne kadar Oslo Anlaşması ile Filistin-İsrail gerginlikleri azaltılsa da Ariel Şaron’un şiddet yanlısı politikaları barışın önünü tıkamış, Türk-İsrail ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Yaser Arafat’a bağlı Filistin kamu binaları İsrail tarafından bombalanmıştır. FKÖ’nün merkez karargâhı Doğu Evi (Orient House) işgal edilerek, Filistin bayrağının yerine İsrail bayrağı çekilince İsrail kamuoyunda bile tepkiler yükselmiştir. Türkiye, İsrail’le Filistin ambargosunu kaldırması için görüşmüştür. Ayrıca Türkiye, İsrail’e çatışmalar sürse bile Ariel Şaron’un terör müzakere masasına oturmaktan kaçınmaması gerektiğini iletmıştır (Kasım, 2006).

Dış politika yorumcusu Sami Kohen ‘‘Refah Partisi döneminde ileriye sürülen İsrail ilişkilerinin gerçekte partiden değil, bürokrasideki gayretlerden kaynaklandığını’’ ifade etmiştir. Yalçın Doğan ise ‘‘Tarafların ortak güvenlik politikasına girdiğini ve bölge devletlerine karşı koruyucu bir kalkan şeklinde davrandıklarını’’ dile getirmiştir. Yasemin Çongar da Türk-İsrail ilişkileri konusunda ‘‘İsrail’in Orta Doğu’daki Arap ülkelerinden olmayışı sebebiyle Türkiye’nin laiklik çizgisine uygunluğundan’’ bahsetmiştir. O dönemki Türk Genelkurmay Başkanı Çevik Bir, yapılacak tatbikatlara ve gelişen ilişkilere yönelik olarak ‘‘Türkiye ile İsrail’in bölgedeki demokrasiyi simgeleyen ülkeler olarak iş birliğine gitmelerinin gayet tabii olduğunu’’ vurgulamışlardır (Balcı, 2011, s.120-122).

Necmettin Erbakan döneminde İran ve Suriye gibi Müslüman ülkelerle yakın dış politika izlenmiştir. Türk dış politikasında o dönem etkisi yüksek olan TSK bu

lkelerle ilerletilen politikalara taraftar olmamıştır. Bunun 3 önemli gerekçesi olmuştur. İlk olarak bu dönemde artan Türkiye’deki aydın, yazar ve çizerlere dair suikastlar İran’dan rejim ihraç edildiğine dair şüphelere yol açmıştır. İkinci olarak PKK terör örgütünün İran’dan ve Suriye’den desteklenmesi bu devletlerin Türkiye’yi bölme çabaları olduğunu göstermiştir. Üçüncüsü ise; Orta Asya yeni devletleşmiş ülkeler üzerinde etki etmek konusunda da İran ve Türkiye arasında bir yarış olmuştur (Balcı, 2013, s.246-247).

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel “Necmettin Erbakan hükümetinin İsrail ile olan askeri anlaşmalara karşı gelmesinin bu anlaşmaların akıbetini etkilemeyeceğine” dair demeçler vermiştir. Mesela, 1996’daki Savunma Sanayi İş birliği Anlaşması’na ve Türk F-4 uçaklarının Modernizasyonu Anlaşması’na önce ayak direyen Erbakan, Savunma Bakanlığı’yla ve askeri bürokrasiyle görüşmeler sağladıktan sonra imzalamayı kabul etmiş ve Demirel’in öngörülerini de haklı çıkartmıştır. Zaten söz konusu anlaşmalar da hükümet temsilcilerince değil, askeri bürokratlar tarafından kaleme alınmıştır. Milli Savunma Bakanı Oltan Sungurlu’nun anlaşmanın içeriğiyle ilgili “tam anlamıyla bilgilendirilmediğini” açıklaması da o dönemki Türk ordusu ve askerinin dış siyasete yön veren ve aktif yapısını kanıtlar niteliktedir. Yine, İsrail Dışişleri Bakanı David Levy’nin 1997’deki Türkiye ziyaretinde de Necmettin Erbakan etrafındaki bürokratlar tarafından görüşmeye ikna edilmiştir. Bu olaydan sonra Refah Partisi, Türkiye-İsrail-ABD arası askeri tatbikatlarında ordunun iktidarı saf dışı bıraktığını açıkça dile getirmiştir. Henri Barkey’in “Refah Partisi dönemindeki Türk-İsrail ilişkilerinin dış politikanın iç politikaya nasıl yön verdiğiine iyi bir örnek olduğuna” dair çıkarımı dahi olmuştur (Balcı, 2011, s.123-125).

Refah Partisi hükümeti başta İsrail’e karşı duruş sergilese de sonradan ilişkilerin en fazla ilerletildiği iktidarlardan olmuştur. Necmettin Erbakan başlarda Arap lkeleriyle ilişkileri yoğunlaştırmıştır. Fakat Türkiye’nin AB’ye tam üyeliğinin de reddedilmesinden sonra ‘Türkiye’nin laiklikten uzaklaştığı’ yönünde yorumlar yapılmıştır. Refahyol bu eleştirilere cevaben İsrail ile yakınlaşma yoluna gitmiştir. Yine de Necmettin Erbakan iktidarından önceki dönemlerde de İsrail’le ilişkiler askeri ve bürokratik manada belli bir seviyeye getirilmiştir. Refahyol’un bir nevi bunları sekteye uğratamayacak bir noktada iktidara gelmiş olması da ilişkilerin gelişmesinde etkili olmuştur (Balcı, 2011).

Nisan 1996'da sekiz İsrail uçağının Türkiye'de eğitime başlamasının ardından Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek, Dışışleri Bakanı Amr Musa'yı 2 Mayıs'ta Ankara'ya göndermiştir. Türkiye, İsrail'le yaptığı anlaşmanın Arap-İsrail çatışmasında taraf tutmak için olmadığını açıklamasına rağmen Mübarek "Türk-İsrail Askeri Anlaşması'nın sadece bir eğitim anlaşması olduğuna ve masum amaçlar taşıdığına inanmadığını" belirtmiştir. Türk-İsrail 'Askeri İşbirliğinde' daha ileri aşamaya 1998'de, Akdeniz kıyısı açıklarında İsrail, Türk ve Amerikan donanmalarının deniz tatbikatıyla ulaşılmıştır. Irak Dışışleri Bakanı Muhammed Said el Sahaf "Tatbikatı Arap ulusuna karşı provokatif bir eylem" olarak kınarken, Suriye Dışışleri Bakanlığı sözcüsü de tatbikatı "savaş oyunu ve barış sürecinin ruhuna aykırı" olarak nitelendirmiştir (Bölükbaşı, 1999, s.32-33).

Likud Partisi'nden Binyamin Netanyahu, 1996'da İsrail'de yapılan seçimlerde iktidara gelince, İsrail barış yanlısı politikalardan uzaklaşmıştır. İsmail Hakkı Karadayı, 1997'de Devlet Başkanı Ezer Weizman, Başbakan Netanyahu ve Savunma Bakanı Izak Mordechai ile görüşmeler yapmış; böylelikle İsrail'e giden ilk Türk Genelkurmay Başkanı olmuştur. Kısa süre sonra İsrail Dışışleri Bakanı David Levy de Türkiye'ye gelmiştir. Türkiye Savunma Bakanı Turhan Tayan ve İsrail Savunma Bakanı Izak Mordechai aynı sene karşılıklı ziyaretlerde bulunmuştur (Davutoğlu ve Özcan, 2003).

1997'deki bir diğer diplomatik görüşme de Yahudi lobisi ADL (ABD İftira ve Karalama ile Mücadele Birliği)'de görevli lider Abraham H. Foxman Türkiye'ye gelmesiyle yaşanmıştır. Foxman, Abdullah Gül ve Fehim Adak ile diyaloglar gerçekleştirmiştir. Ayrıca aynı sene ADL lobisi, hükümet lideri Mesut Yılmaz'ı 'Seçkin Devlet Adamı' ilan eden ödülü de sunmuştur (Bulut, 2009).

1996-1997 yıllarında Türk-İsrail münasebetlerinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel öne çıkmıştır. Cumhurbaşkanı Demirel "Golan Tepeleri konusunda İsrail ile Suriye arasındaki diyalogdan Türkiye'nin rahatsızlık duymadığını" ifade etmiştir. Fakat "Türkiye'den Suriye'ye su aktarılmasına yönelik projelerin Suriye-İsrail görüşmelerinde konu edildiğine dair çıkan haberlerden de bir o kadar rahatsız olduğunu" eklemiştir (Kasım, 2006, s.840).

Dönemin Dışışleri Bakanı İsmail Cem İsrail ve Türkiye ilişkilerinin gidişatının kötüye gittiğine dair söylentileri şöyle cevaplamıştır "Türkiye'de bazı çevrelerin bizim komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurma çabalarımızdan ötürü İsrail'le ilişkilerimizin

zayıfladığını iddia ettiklerini biliyorsunuz. Tam tersine, bunun böyle olmadığını İsrail Başbakanının kendisi söylemiştir.” İsmail Cem’in İsrail’e resmi seyahati sonrası, 1998 yılında Başbakan Mesut Yılmaz da başka bir resmi seyahat gerçekleştirmiştir. Bu seyahatlerin sonrasında ABD’nin de içinde yer aldığı İsrail-Türkiye ortaklığının deniz kuvvetleri üzerinden birleştirileceği açıklanmıştır. Üç ülke ‘Arama ve Kurtarma Tatbikatı’ adıyla toplamda 4 saatlik bir deniz tatbikatı yapmıştır. Mesut Yılmaz İsrail’e resmi seyahati sonrası, Suriye tarafından tepki alınca cevaben “‘Açıkçası Suriye rejiminin ziyaretim hakkında nasıl yorum yaptığı beni hiç ilgilendirmiyor. Herkes bu ülkenin Türkiye’ye karşı düşmanca amaçlarını biliyor” demiştir (Altunışık,1999, s.202-203).

İsrail’in 1999’daki Başbakanı Ehud Barak, Türkiye ile ilk resmi görüşmesini Başbakan Bülent Ecevit ile yapmıştır. Bu görüşmede iki ülkenin başbakanları Türkiye’de o yıl yaşanmış olan depremin yıkımlarını bir nebze de olsa onarmak amaçlı İsrail-Türkiye Adapazarı Deprem Köyü’nü inşa etmiştir. 1999’daki bir konuşmasında Bülent Ecevit, İsrail’i ve Başbakan Ehud Barak’ı kastederek, “İsrail’in desteklerinin herkese örnek olması gerektiğini ve Türk milletinin İsrail’e vefa borcu olduğunu” dile getirmiştir (Özcan, 2010, s.38).

Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem “‘eşit uzaklıkta değil eşit yakınlıkta” siyaset şeklindeki demeciyle Türkiye’nin İsrail Filistin münasebetlerine olan tutumunu tanımlamıştır. Bu sıralarda Türkiye’nin elini rahatlatan bir başka değişiklik de Ehud Barak’ın, İsrail’de başbakanlık makamına gelmesi olmuştur. Çünkü bu değişiklik Barış Süreci’nin tekrar gündeme getirilmesini sağlamıştır. Ehud Barak döneminde, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel İsrail’e iki defa gitmiştir. 1999’da bu kez Türkiye’de başbakanlığa Bülent Ecevit gelince de mevcut ilişkiler bozulmadan yine kaldığı yerden sürdürülmüştür. Hatta “‘Türkiye ile sıcak ilişkileri geliştirmekle birlikte, bunu barış süreci perspektifinden değil, bölge güvenliğinin bir gereği olarak daha geniş bir vizyonla yaparız” demecini veren İsrail Dışişleri Bakanı Schlomo Ben-Ami bunda Bülent Ecevit’in Filistin konusunda olan iyimser tutumunun etkili olduğunu da belirtmiştir (Davutoğlu ve Özcan, 2003, s.85-86).

5. 2000-2010 ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE VE İSRAİL İLİŞKİLERİ

2000 yılının Eylül ayında, İsrail Başbakanı Ariel Şaron'un Mescid-i Aksa'ya düzenlediği askeri operasyon, Türkiye-İsrail ilişkilerini yıpratmaya başlamıştır. Şaron, beraberindeki askeri birlikle Kudüs'e bir çıkarma yapmış ve İkinci İntifada'nın çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu gelişmeler üzerine Dışişleri Bakanı İsmail Cem, İsrail'e gitmiş ve hem İsrailli hem de Filistinli yetkililerle görüşerek tarafların arasını bulmaya gayret göstermiştir. İsrail Dışişleri Bakanı Ben-Ami, İsmail Cem'in bu diyaloglarına ithafen "Türkiye'nin gayretlerine büyük önem veriyoruz. Ziyaret hem bizim için hem de Filistinliler için büyük önem taşıyor" cümleleriyle memnuniyetini ifade etmiştir. Filistin'de ise Yaser Arafat'ın basın sözcüsü Belavi "İsrail'in masum sivillere karşı giriştiği katliamı durdurmak için, Türkiye'nin siyasi ve coğrafi nüfuzunu kullanması ve desteğini çekmemesi gerektiğini" söylemiştir (Davutoğlu ve Özcan 2003, s.87-88).

2000 yılında Mescid-i-Aksa Ayaklanması'nın çıkması ya da diğer bir deyişle II. İntifada'nın yaşanmasıyla Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer "İsrail'in Filistinlilere orantısız güç uyguladığını ve bu durumun İslam dünyasını derinden sarstığını" söylemiştir. Bu dönemde Türkiye, İsrail'in Filistinlilere uyguladığı şiddet içeren eylemleri nedeniyle, İsrail'le uyumlu ilişkiler geliştirmekte güçlük çekmiştir (Balcı, 2011,s.127).

Esasında 2000'deki 'El Aksa İntifadası' ve İsrail'in kalkıştığı 'Savunma Kalkanı Operasyonu'na kadar Türkiye ve İsrail arasında yolunda giden ilişkilerin 'Oslo Barış Süreci' ile tüm Orta Doğu'ya hakim olması arzu edilmiştir. Fakat sonradan İsrail'in kalkıştığı sivillere yönelik kısımlar, Orta Doğu'daki barış hayallerini hepten suya düşürmüştür. 2000 yılının Eylül ayında başlayan çatışmalardan bir ay sonra Ekim ayında Türkiye Orta Doğu'daki diğer devletlerle örgütlenerek, İsrail ve Filistin arası çatışma ortamının uzlaştırılması için BM'ye başvurmuştur. Türkiye, BM Genel Kurulu'nda, 'İsrail'in orantısız güç kullanmasını kınayan karar tasarısına' olumlu oy kullanan tarafta yer almıştır (Özcan, 2010).

Türkiye'nin İsrail aleyhine BM'de oy kullanması üzerine, İsrail Eğitim Bakanı Yosi Sarid "İsrail'de müfredata sözde Ermeni soykırımı iddialarına ilişkin bilgiler konulacağını" açıklayınca Türkiye-İsrail ilişkileri zora girmiştir. Neyseki aynı yılın içinde Camp David'de görüşen Türkiye ve İsrail, ABD Başkanı Bill Clinton'ın da aracılığıyla ilişkilerini yeniden düzeltmiştir. Yine aynı yıl içinde, İsrail Dış İlişkiler Bakanı Shlomo Ben-Ami "Türkiye'nin Filistin meselesinde bir sonuca ulaşılmasında önemli katkılarının olacağına inanıyorum" şeklinde konuşmuştur (Davutoğlu ve Özcan 2003, s.87-88).

Ariel Şaron'un Kudüs'e ve El-Aksa Camisi'ne giderek buraların himayesinin İsrail'de olduğunu kanıtlamak istercesine bir gövde gösterisine girmesi, İsrail'deki Filistin karşıtı kişilerden beğeni toplamıştır. Şaron'un bu hamlesinin ardından 2001'de yapılan İsrail seçimlerinde Şaron Başbakan olmayı ve partisi Likud hükümete geçmeyi başaracak düzeyde oy almıştır (Eminoğlu, 2016, s.97-98).

2001'de İsrail'de başbakanlık koltuğuna Ariel Şaron gelince barış sürecindeki Türkiye'nin rolü daha çok ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in BM'nin oluşturduğu Mittchel Komisyonu'nda bulunması, Türkiye'nin süreçteki arabulucu rolünü açıkça gösteren resmi bir girişim olmuştur. 2001 yılı içinde Filistin lideri Yaser Arafat Türkiye'ye gelmiş ve üst düzey görüşmeler gerçekleştirmiştir. 2001'de Türkiye'yi ziyaret eden İsrail Başbakanı Ariel Şaron "Türk-İsrail ortaklığını 'demokrasilerin ittifakı' şeklinde tanımlamıştır.

Ariel Şaron "İsrail Türkiye'ye yardım etmek istemekte ama karşılığında da yardım almayı ummaktadır. Bölgenin önemli bir ülkesi olarak Türkiye, Filistin Yönetimi Başkanı Yaser Arafat'ın davranışlarının kabul edilemez olduğunu ve terörizm yoluyla hiçbir şey elde edilemeyeceğini açıklayabilir. Türkiye, Arafat'a barış yolunda ilerlemesi için baskı da yapabilir" demeciyle Türkiye'den beklentilerini sıralamıştır (Davutoğlu ve Özcan 2003, s.89-92).

Sharon'dan sonra Sharon'un özel temsilcisi Meir Rosenne de Türkiye'ye gelmiştir. İkinci İntifada'ya ilişkin konuşan Rosenne "Orta Doğu barış süreci müzakerelerinin yeniden başlayabilmesi için şiddetin durmasının şart olduğunu" ifade etmiştir. İsrail, barış süreci dışında da Türkiye'yle ilişkiler geliştirmeyi ihmal etmemiştir. İsrail Savunma Bakanı Benyamin Ben Eliezer 2001'de Türkiye'ye gelerek stratejik ilişkiler ve ortak savunma planlarına ilişkin görüşmeler yapmıştır. Bu zaman zarfında İsrail'in yayın kanallarında "Türkiye'nin İntifadaya rağmen Suriye ve Irak'a karşı İsrail'i

müttefik olarak görmeyi sürdürdüğünü ve ulusal güvenliğe ilişkin en hassas konularda dahi İsrail’le kapsamlı ilişkiler kurmaktan çekinmediğini” aktaran haberler geçilmiştir (Davutoğlu ve Özcan 2003, s.89-92).

2002’deki İsrail’in askeri operasyonları öncesinde Ariel Şaron Ankara’da Bülent Ecevit ile görüşmüştür. Bu görüşmede Ecevit, İsrail’e “Barış adımları atılmaz, savaş yanlısı tutum sergilenirse, Türkiye-İsrail ortaklığının da kötü etkilenebileceği” ikazını yapmıştır. Bu uyarıya rağmen İsrail savaş hareketlerine girişince, Türkiye’de İsrail ve savaş karşıtı protestolar giderek artmıştır (Üren, 2011, s.11).

Ariel Şaron ise İsrail’de Ehud Barak’ın yerine geçtikten kısa bir süre sonra, barış üzerine olan diplomatik temasları kesmiş, savaş yanlısı bir tutum takınmaya başlamıştır. Ecevit’in uyarılarına rağmen İsrail’in II. İntifadayı askeri güç kullanarak bastırması, Şaron hükümetinin savaş yanlısı ilk hamlesi olmuştur. Yine Şaron hükümetinin talimatıyla, Filistin’e ait olan, Gazze’deki sahil güvenlik gemilerine ateş açılmış ve buradaki siviller zarar görmüştür. Tüm bunlar üzerine Türkiye’den tepkiler yükselmeye başlamıştır (Kaya, 2010, s.105-109).

Türkiye 2000-2002 yılları arasında II. İntifadanın barışçıl çözümü için birtakım arabuluculuk görüşmeleri yapmaya çalışmıştır. Bu maksatla Dışişleri bakanı İsmail Cem Yaser Arafat’la defalarca görüşmüştür. Başbakan Bülent Ecevit ise Yaser Arafat’la pek çok kez hem telefonda görüşmüş hem de mektup yoluyla haberleşmiştir. İntifada sebebiyle, 2000 ve 2001 yılları arasında Bülent Ecevit ile Yaser Arafat arasındaki konuşma ve yazışmalar da yoğunlaşmıştır. Bu kapsamda Türkiye BM’nin İsrail’i kınadığı kararında Filistin’den yana oy kullanmıştır. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer de ‘İslam Konferansı Teşkilatı’nın görüşmelerinde İsrail’in işgalci tutumlarını dile getirmiştir. Bülent Ecevit ise 2002’deki parti konuşmasında “İkinci İntifada ile soykırım yapıldığını” ifade etmiştir (Oran, 2013, s.448).

Bülent Ecevit’in “İsrail’in BM yaptırımlarının dışına çıktığı ve Filistin halkına katliam yaptığı” yönündeki açıklamaları ABD’deki Yahudi lobilerinden tepki almıştır. Bülent Ecevit’e yolladıkları bir mektup aracılığıyla Ermeni soykırımı iddialarını gündeme alabilecekleri tehdidinde bulunmuşlardır (Davutoğlu ve Özcan 2003,s.94-97). Yahudi Lobileri üzerinden sözde Ermeni soykırımı iddiaları Türkiye’ye karşı koz olarak kullanılmıştır. Türk hükümeti, siyasi ve ulusal imajının İsrail tarafından karalanmasını engellemek için Ecevit’in konuşmasına açıklama getirince taraflar

yumuşamıştır (Oran, 2013, s.403-404). Tüm bunlardan sonra Türkiye 2002’de İsrail ve Filistin’i uzlaştırmak adına Yaser Arafat ve Ariel Şaron’la ayrı ayrı görüşmeler sağlamıştır. Görüşmelerde “İsrail’in BM Güvenlik Konseyi yaptırımlarına uyması, işgallere son vermesi, Arafat’a hareket özgürlüğü tanınması” gibi istekler sıralanmıştır (Davutoğlu ve Özcan 2003,s.94-97).

Bülent Ecevit, her ne kadar II. İntifada çatışmalarının karşısında duran bir açıklama yapmış olsa da İsrail’le olan askeri anlamdaki iş birliklerini arka planda sürdürmeye devam etmiştir. 2002 senesinde, Türkiye ve İsrail arasında 200’e yakın M-60 tankı ve 300 adet helikopterin yenilenmesi için İsrailli IMI şirketiyle anlaşma yapılmıştır (Oran, 2013, s.448). Fakat Ecevit hükümetinin yaklaşık 700 milyon dolara mal olan ‘Tank Modernizasyonu Anlaşması’nı iptal etmemiş olması çeşitli karşıt seslerin yükselmesine yol açmıştır (Davutoğlu ve Özcan 2003,s.94-97). Ecevit hükümetinin İsrail-Filistin arası çatışmalar henüz bitmemişken böylesine kapsamlı bir anlaşmayı onaylamasını dönemin Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz eleştirmiştir. Yılmaz “İsrail işgallere son verene dek projenin bekletilmesi gerektiğini” söylemiştir (Balcı, 2011, s.127-128).

‘Tank Modernizasyonu Anlaşması’ ordu ve muhalefeti de ikiye bölmüştür. Muhalefet kanadı anlaşmanın karşısında yer alırken, ordu mensupları anlaşmayı destekleyen tarafta yer almıştır. Milli Savunma Bakanı Sabahattin Çakmakoglu “Yunanistan’ın Almanya’dan satın aldığı Leopard tanklarına karşılık Türkiye’nin de İsrail’le anlaşmasının isabetli oluşundan” bahsetmiştir. Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu da “ABD ve Almanya gibi devletlerin tank modernizasyonu konusunda Türkiye ile anlaşmak istemediğini öne sürerek İsrail’le yapılan anlaşmayı desteklediğini” açıklamıştır. 2002’de İsrail’in El-Aksa İntifadasından sonra Mesut Yılmaz başta olmak üzere Fazilet Partisi ve Doğru Yol Partisi tank modernizasyon anlaşmasına karşı gelerek, “Anlaşmanın askıya alınmasının veya iptal edilmesinin gerektiğini” savunmuşlardır. Ecevit’in kendisi de İsrail’i savaştan tavrı nedeniyle eleştirmiş olsa da anlaşmaya yönelik olumlu tutumunu değiştirmemiştir. Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu ise “Anlaşmaya itiraz edenlerin Yahudi düşmanı olduklarını” ileri sürmüştür. Hüseyin Kıvrıkoğlu’nun bu söylemi askeri bürokrasinin devlet içindeki etkisinin ve irtica algısının devam ettiğini ispatlar biçimdedir. 28 Şubat 1997’den beri süren askeri bürokrasideki irtica söylemleri 2000’lerin başında bir müddet daha devam etmiştir. Genelkurmay İkinci Başkanı Yaşar Büyükanıt’ın

2001'deki "Laik ve demokratik Türkiye'ye herkesin sahip çıkması gereklidir" yönündeki ifadeleri bu durumu kanıtlar nitelikte olmuştur (Balcı ve Kardaş, 2012, s.425-426).

İsrail'de Likud Partisi başa geldikten bir yıl sonra, 2002 yılında Türkiye'de de seçimler yapılmıştır. Türkiye'deki seçimlerin galibi Adalet ve Kalkınma Partisi olmuştur. 1990'larda stratejik ittifak olan Türkiye ve İsrail 2000'lerde bu ittifaktan kopma yolunda ilerlemeye başlamıştır. Her ne kadar taraflar arasındaki 'stratejik ittifak' sonlanmaya yüz tutsa da iki devlet savunma ve askeriyeyle ilişkin konularda birlikte hareket etmeye devam etmiştir (Akgün, Gündoğar ve Görgülü, 2014, s.3-4)

Aynı yıllarda İsrail Sanayi ve Ticaret Bakanı Dalia Itzik, Mısır doğalgazının Türkiye, İsrail ve Azerbaycan iş birliğiyle taşınması konusunu Türkiye ile görüşmüştür. Ayrıca Türkiye'nin mevcut füze ve tank teçhizatının yenilenmesi için İsrail'le savunma otaklığı yapılması planlanmıştır. Bunların yanı sıra Türkiye'deki yer altı sularının GAP vasıtasıyla ikmali için İsrail şirketlerinin devreye girmesi konuşulmuştur. Filistin İletişim Bakanı Yaser Abdrabbo "Türkiye'nin iç işlerine karışmak istemem ama mevcut İsrail Hükümeti ile ilişkilerin geliştirilmesi bize yardımcı olmaz. Şaron yönetimi bunu doğru olmayan bir şekilde yorumlayacaktır." demiş ve Ariel Şaron'un politikalarına ilişkin de "Filistin halkına karşı girdiğin savaş suçlarına son ver, siyasi müzakerelere başla ve uluslararası gözlemcilere izin ver" diyerek İsrail'den beklentilerini dile getirmiştir. Ariel Şaron'un Türkiye'ye gelmesi sonrası "Katil Şaron Defol" dövizleriyle eylem yapan yaklaşık 150 kişinin tutuklanmasını gösteren kareler İsrail basın organlarında yer almıştır. Orta Doğu'nun nabzını tutan Kudüs'teki Jerusalem Post Gazetesi "Eylemlere ilişkin Türkiye'de yaşayanların çoğunlukla Filistinlilerden yana duruş sergilediğini" ifade etmiştir. Suriye'de ise Baas Partisi hükümetinin basın açıklamasında "Türk halkı tarafından istenmeyen bu ziyaretin Türk hükümeti tarafından yapılmasının, Türkiye'nin Arap ve İslam ülkeleriyle ilişkilerine zarar verebileceği" mesajı verilmiştir. (Davutoğlu ve Özcan 2003,s.92-93).

2002 yılındaki Arap Birliği Zirvesi'nde Orta Doğu devletleri, İsrail ve Filistin çatışmalarını uzlaştırmanın yolunu bulmak için toplanmıştır. Toplantı sonucunda İsrail ve Filistin'in 1967 Savaşı öncesi sınırlarına geri dönmesini içeren 'Arap Planı' isimli bir barış önerisi ortaya çıkmıştır. Fakat İsrail iki devletli çözüm olarak sunulan ve hem Filistin hem de İsrail'e yaşam alanı veren bu 'Arap Planı'na sıcak bakmamıştır. Çünkü İsrail için 'Arap Planı'nı kabul etmek, Filistin'e karşı kurmuş olduğu üstünlüğü geri

teslim etmek veya elinde tuttuğu mutlak güçten taviz vermek anlamına gelmiştir (Semin, 2023, s.93).

2002 yılında Ak Parti, Turgut Özal'ın 'Yeni Osmanlıcılık' politikasını revize etmiştir. Ahmet Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik kitabında anlattığı 'Yeni Osmanlıcılık' kavramı, İslam mirasını ve kimliğini koruyarak devlet politikalarında kullanmayı ifade etmiştir. Davutoğlu, bu amaçla 'Komşularla Sıfır Sorunlu' dış politika geliştirilmesinden yana olmuştur. Bu nedenle "savunmacı politika anlayışı yerine yüzünü Arap devletlerine çeviren dışa dönük bir politika anlayışına geçilmesi gerektiğini" açıklamıştır. 2002'den 2008'e uzanan zaman diliminde komşu devletlerle yapılan ticaretin toplam ticaretteki payı %100'e yakın bir oranla artmıştır. Ayrıca bu politika çerçevesinde ordu ve TSK da geri plana itilmiştir (Balcı, 2013, s.257-260).

2000'den 2010 yılına kadar olan 10 yıllık süreçte Türkiye'nin İsrail politikaları ve Türk ordusunun siyasetteki etkisi değişim göstermiştir. Bu süreci hızlandıran etmenlerden başlıcaları; 2000'lerin başında yaşanan ekonomik kriz ortamı ile 1999 Helsinki Zirvesi ve Türkiye'nin AB adaylığının onaylanması olmuştur. Çünkü AB adaylığının onaylanmasından önce Türk askeri bürokrasisinin, AB sürecine dair olumsuz görüşleri haksız çıkmıştır. Ayrıca yaşanan ekonomik krizlere karşı da önlem alabilecek yetki ve donanımına sahip olmayan ordu, siyasi otoritenin önünü açmak zorunda kalmıştır. Bunlardan başka Camp David sürecinin Filistin-İsrail çatışmalarına son verememiş olması, 2000 El-Aksa İntifadası İsrail'i demokratiklikten çıkarmış ve uluslararası hukuka aykırı davranan ülke pozisyonuna sokmuştur. Tüm bunlar, Türkiye'de askeri bürokrasinin İsrail için daha önce savunduğu 'laik ve demokratik bölge ortağı' söylemini de tersine çevirmiştir. 2000'lerde Türk basını daha önce Batı Çalışma Grubu'yla başlayan irtica söylemini ve İsrail'i demokratik ortak olarak görme isteğini kenara itmiştir. Bu konuda dönemin gazetecisi Cengiz Çandar "El-Aksa İntifadasından sonra İsrail gibi Orta Doğu'da savaş yayan ve bölge ülkelerinin de tepkisini toplayan bir ülkeyle ortak olmanın yanlışlığından" söz ettiği bir köşe yazısı yazmıştır. Dönemin tanınmış gazetecilerinden bir diğeri olan Mehmet Ali Birand ise "2002'deki 'Tank Modernizasyonu Anlaşması' ile Filistinlilerin hakkına girildiğini" söylemiştir (Balcı ve Kardaş, 2012, s.425-426).

2002 yılında AKP'nin kurucu üyesi olan Murat Mercan, Ariel Şaron'u savaşkan politikalarından dolayı eleştirmiş olsa da kısa bir süre sonraki açıklamasında "Stratejik ilişkilerin siyasi ilişkilerle karıştırılmayacağı" yönünde bilgi aktarmıştır

(Yesevi, 2020). Murat Mercan, Türkiye-İsrail ilişkilerinin nasıl ilerleyeceğine yönelik bir soruya cevaben de “Türkiye’nin faydasına oldukça ilişkilerin sürdürüleceğini” söylemiştir. Türkiye ve İsrail 2003 yılında ‘Parlamentolar Arası Dostluk Grubu’ kurmuşlardır (Aymalı, 2019, s.58-59).

2003 Kasım ayında, El Kaide’nin gerçekleştirdiği bombalı saldırıda, İstanbul’da bulunan 2 sinagog zarar görmüş ve olay yerindeki 23 kişi öldürülmüştür. Neva Şalom ve Beth isimli İsrail Sinagogları’na yapılan bombalı saldırının üzerinden bir hafta geçmeden HSBC Genel Müdürlüğü ile İngiliz Konsolosluğu’na da bombalı saldırılar düzenlenmiştir. Daha önce Abdullah Öcalan’ın yakalanması için yapılan MİT-MOSSAD terörle mücadele iş birliği bu defa El Kaide örgütü ile mücadele için yapılmıştır (Yesevi, 2020). 2003 yılının Ramazan ayında, İsrail ve Türkiye Dışişleri Bakanları, Yahudi ibadethanelerine yapılmış olan saldırılar üzerine ortak açıklamayla “Dini mekanlara yapılan terör faaliyetlerini kınadıklarını” dile getirmişlerdir (Aymalı, 2019, s.58-59).

El Kaide terör örgütünün İstanbul’da pek çok insana zarar veren terör eylemi sonrasında, Türkiye ve İsrail terör ve diğer yasa dışı suçlarla ortak mücadele kapsamında anlaşmalar yapmıştır. Bu anlaşmalar kapsamında Türkiye ve İsrail polisleri birlikte eğitim faaliyetlerinde bulunmuştur (Oran, 2013, s.448). 2003 yılında yapılan ‘Polislere Yönelik İş Birliği ve Ortak Eğitimi Anlaşması’nı İsrail ve Türkiye İçişleri Bakanları Tsahi Hanegbi ile Abdulkadir Aksu imzalamıştır (Yesevi, 2020).

Türkiye-İsrail askeriye ve savunma alanlarındaki iş birlikleri TSK bünyesinde de sürdürülmüştür. 2003 yılında Hava Kuvvetleri Komutanı İbrahim Fırtına İsrail’e gitmiş, iki ülke arasındaki askeri iş birliği konuları ve ortak tatbikatlar hakkında görüşmeler yapmıştır. 2004 yılında ise bu defa da Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ İsrail’e gitmiştir. Başbuğ İsrail ziyaretini 45 kişilik bir ekip ile birlikte yapmış ve savunma sanayi konularına dair iş birlikleri üzerine temaslarda bulunmuştur. 2004 yılına gelindiğinde İsrail, Gazze’yi savaş alanına çevirmiş ve Hamas’ın başındaki Ahmed Yasin’i katletmiştir. Bunların üzerine Başbakan Erdoğan İsrail’in “Devlet destekli terör faaliyetlerine giriştiğini” belirtmiştir. Erdoğan’ın bu açıklamasından sonra İsrail ile olumlu ilişkiler sürdürmek güçleşmeye başlamıştır (Balcı, 2011, s.127-128).

2004 yılında Hamas lideri Abdülaziz el Rantisi ve Filistin Devlet Başkanı Yaser Arafat'ın ölmüş olması İsrail'e Filistin işgalleri için fırsat yaratmıştır. Bölgedeki oterite boşluğundan istifade eden İsrail, 2004 senesinde, Refah ve Han Yunus göçmen kamplarına 'Demir Portakal' isimli bir askeri operasyonda bulunmuştur (Akgün, Gündoğar ve Görgülü, 2014, s.3-4). 2004 yılında İsrail'in Gazze'ye düzenlediği bir başka operasyon da 'Gökkuşağı Operasyonu' olmuştur. Gökkuşağı Operasyonu ile Türkiye-İsrail ikili ilişkileri de bozulmaya başlamıştır (Yesevi, 2020). Türkiye 2004 yılında Gazze'yi işgallerine üst düzey temsilcilerini geri çekerek tepki vermiştir. Olayların ardından İsrail Başbakan Yardımcısı Ehud Olmert, Ankara ile görüşmek istese de kendisiyle görüşmeyi kimse kabul etmemiştir (Gürpınar, 2017,s.243-244).

2004 senesinde, eksenli terör hareketlerinin artması, 'Ermeni Soykırımı' iddiaları ve Kıbrıs'a ilişkin 'Annan Planı' Türkiye'yi uluslararası politikada yalnız kalmamak uğruna İsrail'le yakın hareket etmeye zorlamıştır (Üren, 2011, s.13-15). 2004 yılında ABD Başkanı George Bush Türkiye'ye gelerek Türkiye ve İsrail ilişkilerindeki negatif atmosferi dağıtmıştır. Bush ziyaretinde Orta Doğu'yu demokratikleştirme planlarına Türkiye'nin de dahil olmasını istediklerini iletmiştir. 2005 yılında ise Türkiye İncirlik Üssü'nün ABD tarafından kullanılmasına izin vermiştir. ABD de Türkiye'nin bu jestine PKK konusunda Türkiye'ye destek çıkararak karşılık vermiştir (Balci, 2013).

ABD, İsrail'in Gazze işgali bittikten sonra, bölgedeki müttefikleri Türkiye ve İsrail'in yeniden iş birliği içinde olması için çabalamıştır. Bu çabaların bir sonucu olarak 2005 yılında Türkiye ve İsrail 'Ankara Forumu' ile ekonomik iş birliğine girişmiştir. Ayrıca sonradan 2005 yılı içinde Abdullah Gül ve Tayyip Erdoğan İsrail'e ziyaretler gerçekleştirmiştir (Oran, 2013, s.440-441). 2005 yılında İsrail, Türkiye'nin 'BM Güvenlik Konseyi Geçici Üyeliği'ne ilişkin kararına olumlu oy kullanmıştır. İsrail'in Türkiye'ye lehte oy vermesinden sonra, Erdoğan İsrail'e teşekkür maiyetinde bir ziyaret gerçekleştirmiştir (Örki, 2019). 2005 yılında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ilk kez İsrail'e gitmiş ve İsrail-Filistin gerginliklerini gidermek için Türkiye'nin arabulucu devlet olabileceğini ifade etmiştir (Özcan, 2010). Başbakan Tayyip Erdoğan, 2005'te Madrid'te Şimon Peres ile temasa geçerek, Gazze'de ortaklaşa turizm faaliyetleri geliştirmeyi de teklif etmiştir. Bu bağlantı sonrası, Türkiye, Eretz ticari bölgesinde İsrail'le çeşitli iş birliklerine girişmiştir (Üren, 2011, s.13-15).

2005'te Erdoğan İsrail'e gittikten sonra ABD'ye giderek orada bulunan Yahudi Lobisi ADL (Anti Defamation League) ile görüşmüştür. Görüşmelerden sonra 2005 yılı

içinde ADL, Erdoğan'a Yahudi Cesaret Ödülü'nü vermiştir. ADL bu ödülü II. Dünya Savaşı sırasında Rodos Başkonsolosluğu yapmış Selahattin Ülkümen adına Erdoğan'a sunmuştur. Ülkümen, görevi sırasında birçok Yahudi'nin kurtarılmasını sağladığı için bu ödüle layık bulunmuştur (Oran, 2013, s.446).

2005 yılında Erdoğan İsrail'e gittiği sırada 'Askeri Personel Değişimi Anlaşması' yapılmıştır. 2005'te 10 adet İHA (İnsansız Hava Aracı) için IAI firması ile anlaşma sağlanmıştır. Aynı yıl içinde Erdoğan, F-4'lerin yenilenmesi için de diplomatik temaslar kurmuştur. 2005'te İsrail'in öne sürdüğü bazı aksaklıklardan dolayı İHA'ların Türkiye'ye teslimatı bir türlü yapılamamıştır. 2008'de Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül "İsrail'den kiralanan İHA'ların TSK'nın Kuzey Irak'taki sınır mücadelelerinde kullanıldığını" açıklamıştır. Fakat İHA'ların teslimatının Gönül'ün açıklamasından sonra da bir türlü yapılamamıştır. 2009 yılında Türkiye, İHA'lara ilişkin anlaşmadan vazgeçeceğini açıklamıştır. Bunun üzerine 2010 yılında İsrail Savunma Ehud Barak Türkiye'ye gelerek, İHA'ların alımına ilişkin Türkiye'yi yeniden ikna etmiştir. Ehud Barak'ın ziyaretinden kısa bir süre sonra da İHA'ların teslimatı sonunda yapılabilmektedir (Oran, 2013, s.448-449).

2005 senesinin sonlarında İbrahim Fırtına'dan sonraki Hava Kuvvetleri Komutanı Faruk Cömert İsrail'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Cömert'in beraberinde beş kişilik bir grupta yaptığı ziyaret 3 gün kadar sürmüştür. Cömert'in ziyaretinin ardından Deniz Kuvvetleri Komutanı Yener Karahanoğlu da İsrail'e gitmiştir. Bu sırada başka bir önemli ziyarette İsrail tarafından Türkiye'ye yapılmıştır. İsrail Genelkurmay Başkanı Korgeneral Dan Halutz, dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından Türkiye'de ağırlandırılmıştır. 2005 senesi sonrasında Türkiye ve İsrail arasındaki yoğun askeri diplomasi giderek azalmıştır. 2005'ten 2010 yılına değin olan 5 yıllık sürede önemli bir görüşme yapılmamıştır. 2010'da ise İsrail Genelkurmay Başkanı ilk defa Türkiye'ye gelmiştir. İki ülke arasında azalan askeri diplomasinin 2002 sonrası dönemde Türkiye'de AKP ile birlikte değişen iç politikadan etkilendiğini söylemek hata olmayacaktır. Türkiye'de 2000-2005 arası dönemde ordu siyasette etkin olmuş olsa da 2005 sonrasında sivil politika etkinliği ortaya çıkmıştır. 2005'te Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın İsrail'e gitmesi karşılıklı ilişkilerde Türkiye'de sivil politikanın öne çıktığının göstergesi olmuştur. Gül ve Erdoğan'ın bu ziyaretleri sonrası ikili ilişkiler Türkiye'nin İsrail için yaptığı arabuluculuk çabalarıyla geçmiştir. İsrail-Suriye arası

gerginliklerde Türkiye'nin müzakereci rolü İsrail'in 2008'deki Gazze işgaline kadar devam etmiştir (Balcı, 2011, s.129-130).

2005-2006 arası dönemde İsrail'le birçok sözleşme peş peşe imzalanmıştır. Akdeniz Boru Hattı projesiyle Ceyhan ile Aşkelon limanları arası mesafede gaz ve petrol transferleri yapılması planlanmış bunun yanı sıra su, elektrik ve internet gibi diğer enerji kollarında da bağlantılar sağlanmasına dair önemli projeler mevzu bahis olmuştur. 2006 yılında Türkiye ve İsrail arasında bunlar yaşanırken Filistin'deki seçimlerin sonucunda da Hamas galip gelmiştir. İsrail'in terörist olarak gördüğü bu örgütün seçimleri de alarak güçlenmesinden İsrail son derece rahatsızlık duymuştur (Gürpınar, 2017,s.243-244).

Türkiye bu süreçte Hamas'ı İsrail gibi terör örgütü olarak tanımlamadığı için Hamas ile ilişki geliştirmekten de çekinmemiştir. Fakat Türkiye-Hamas ikili temaslarıyla ilgili olarak İsrail Büyükelçisi Pinhas Avivi "Türkiye-Hamas görüşmelerini içinde bulunulan süreçte uygun bulmadıklarını ve bu durumun PKK ile İsrail'in görüşmesine benzeyeceğini" söylemiştir (Aymalı, 2019, s.59-61). 2006 yılının Ocak ayındaki Filistin seçimlerinde Hamas'ın başına geçen isim Halid Meşal olmuştur. Halid Meşal, 2006 Şubat'ında yani seçildikten bir ay sonra Türkiye'ye gelmiştir (Sarıaslan, 2019).

Filistin'deki seçimlerde El-Fetih ile Hamas arasındaki yarışı Hamas'ın kazanmasıyla birlikte El Fetih lideri Mahmut Abbas rekabeti bir kenara koyarak, Filistin'e yardım edilmesi yönünde çağrılarda bulunmuştur. Filistin seçimlerine ilişkin olarak ABD'deki yetkili kaynaklar "Hamas İsrail'i devlet olarak tanımadıkça Hamas'la diplomasi kurmayacaklarını" açıklamıştır. Hamas, Filistin seçimlerini kazandıktan sonra Türkiye'ye gitmiştir. Bunun üzerine İsrail hükümeti sözcüsü Raanan Gissinde "Türkiye'nin Hamas'la görüşmesini hata olarak" değerlendirmiştir. Bu açıklamayla da yetinmeyen İsrail, büyükelçisi Pinyas Avivi'yi geri çağırmıştır. Fakat Avivi "İzahat verecek bir durum olmadığını ileterek" çağrıya icap etmemiştir (Oran, 2013, s.441).

2006 senesinde Hamas'ın Türkiye'ye resmi ziyarette bulunması Türkiye-İsrail ilişkilerinde değişen dinamiklerin bir başka göstergesi olmuştur. Bu ziyaret iki önemli konuda Türk dış politikasında farklılıkların oluştuğunu gözler önüne sermiştir. Birincisi ordunun Hamas'a mesafeli olan tavrına rağmen ziyaretin gerçekleşmesi sivil politikanın orduya karşı baskın geldiğini kanıtlamıştır. İkinci olarak da Türkiye'nin İsrail'e rağmen Hamas ile görüşmesi 1990'lardaki 'stratejik ittifak'ın geride kaldığını

göstermiştir. Türk Dışışleri Bakanlığı “Türkiye’nin Hamas’a bir daveti olmadığını ancak Hamas’ın farklı bağlantılarla Türkiye’ye gelmiş olabileceğini” açıklamıştır. Hamas’la ilgili olarak Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt “Siyasi konularda konuşmak istemiyorum. Ancak Hamas bir terör örgütüdür” demiş ve “Bir asker olarak çok konuştuğu eleştirisi almaktan açıklama yapmaya imtina ettiğini” eklemiştir. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel “Henüz terör kıyafetlerini üzerinden çıkarmamış bir teröristi Türkiye’ye getirmenin” yanlışlığını ifade etmiştir. Demirel’den sonra gelen Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ise İsrail’i ziyaret etmiş ve burada “Hamas üyelerini devletin değil, AKP’nin davet ettiğini” dile getirmiştir (Balcı, 2011, s.129-130).

12 Temmuz 2006’da Hizbullah İsraili 2 askeri kaçırmıştır. Bu olay Hizbullah ile İsrail arasında başlayan ve yaklaşık bir ay süren Lübnan Savaşı’na sebep olmuştur. İslam Konferansı Örgütü’nün 2006’daki görüşmelerinde Recep Tayyip Erdoğan ‘‘Savaşta Lübnan’daki sivil halka hakkaniyetsiz şekilde şiddet uygulandığını ve pek çok kişinin katledildiğini’’ söylemiştir. Ayrıca Türk Dışışleri Bakanlığı ‘İsraili askerlerin serbest bırakılması gerektiği ve İsrail’in Lübnan işgaline son vermesiyle bölgede asayişin sağlanabileceği’’ yönünde açıklama yapmıştır (Aymalı, 2019, s.59-61). 2006 yılındaki İKÖ görüşmelerinde Erdoğan “İsrail’in orantısız güç kullanarak bölgedeki sivilleri katlettiğini” söylemiştir. Erdoğan’ın bu açıklamasının üstünden çok geçmeden 2006 yılı içinde İsrail Dışışleri Bakanı Türkiye’ye gelmiştir. Bu ziyaretin sonrasında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve Dışışleri Bakanı Abdullah Gül de İsrail’e gitmiştir (Oran, 2013, s.441).

İsrail ise 2006 yazında Gazze’den Lübnan’a kadar işgallerini genişletmiş ve bu işgalleri sebebiyle Türkiye’den tepki çekmiştir. Türkiye İsrail’in pervasız saldırıları sonrası yaklaşık 50 adetlik F-4 uçağının yenilenmesine ilişkin ihaleyi İsrail’e vermekten vazgeçmiştir (Sarıaslan, 2019). 2006’daki Lübnan saldırısı sonrası Türkiye ile İsrail arasındaki diyaloglar yeniden sekteye uğramıştır. Lübnan işgali sonrası Manavgat Suyu projesi ve GAP planları rafa kaldırılmıştır (Üren, 2011, s.13-15). GAP’a ilişkin sulama yatırımlarının iptal edilmesinde kamuoyu baskısının etkisi de olmuştur. Türkiye kamuoyunda İsrail’in Türkiye’nin Güneydoğu bölgelerini satın aldığına ilişkin söylemler yayılınca bu plan hayata geçememiştir (Oran, 2013, s.450).

‘Manavgat Suyu Projesi’ne göre; 1990-2010 arası zaman diliminde Türkiye’den İsrail’e toplamda 50 milyon metre küp su temin edilmesi planlanmıştır. Fakat 2006

yılında İsrail projeden vazgeçtiğini açıklayınca bu yatırım da yarım kalmıştır. İsrail projeden vazgeçmesine ilişkin 3 önemli gerekçe belirtmiştir. İlk olarak projeye mevzu bahis olan tesislerin kamudan çıkıp özel sektöre geçmesi öne sürülmüştür. Sonrasında ise deniz suyundan tatlı su sağlamanın ekonomik açıdan daha hesaplı olacağı ileri sürülmüştür. En son olarak da İsrail'deki muhalif grupların su tedariki konusunda Türkiye'ye güvenmek istemeyişi ifade edilmiştir. Aslında sonradan Türkiye ve İsrail arasında 'Manavgat Suyu Projesi'ne alternatif bir proje de geliştirilmiştir. 'Akdeniz Boru Hattı Projesi' olarak tasarlanan bu alternatif projeye göre; Türkiye'nin liman kentlerinden Adana ile İsrail'in liman kenti Aşkelon arasında su, doğalgaz, petrol ve elektrik gibi enerji kaynaklarının transferini sağlamak planlanmıştır. Proje güzergahında Türkiye ve İsrail'den başka KKTC (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti) de yer almıştır. Fakat 2009'dan sonra Türkiye-İsrail arasında gelişen krizler ve İsrail'in GKRY (Güney Kıbrıs Rum Yönetimi) ile pazarlıklara girişmesi projenin ilerlemesine engel olmuştur (Oran, 2013, s.450-451).

İsrail'in 2006 Lübnan işgali AKP tarafından 'devlet terörü' şeklinde addedilerek kınanmıştır. 2006 Lübnan'da Hizbullah'a saldıran İsrail, 2008'de de Gazze'de bulunan Hamas'a karşı saldırı düzenlemiştir. İsrail, Hizbullah ve Hamas mücadelelerinde pek çok masum sivilin zarar görmesine sebep olmuştur. İsrail ayrıca Gazze'de uyguladığı ambargolar yüzünden AKP hükümetiyle ters düşmüştür (Eminoğlu, 2016, s.97-98). Lübnan Savaşı bir ay boyunca devam etmiş olsa da savaşın neticesinde ne Hizbullah ne de İsrail bir netice alamamıştır (Örki, 2019).

2007'de Suriye'nin Deyrizor şehrindeki El Kibar tesisinde bulunan nükleer reaktörü İsrail'in hedef alıp vurduğu iddia edilmiştir. Fakat sonradan bu iddialar ispatlanamadığından Türkiye'nin bunlara karşı net bir tepkisi olmamıştır. Ayrıca İsrail'in arkeolojik kazılar adı altında Mescid-i Aksa'ya hakim olmaya çalışan çeşitli faaliyetlere giriştiği iddiaları ortaya atılmıştır (Kaya, 2010, s.105-109).

İsrail'in Mescid-i Aksa yakınlarında ve Haaremüşşerif'te inşaat çalışmalarına giriştiğine dair iddialar kısa sürede Türkiye tarafından da duyulmuştur. Daha sonra İsrail hükümeti lideri Ehud Olmert Türkiye'ye gelerek "Mescid-i Aksa inşaatlarının araştırılması konusunda Türkiye'ye müsaade ettiklerini" iletmiştir. Kudüs'e araştırma amaçlı giden heyet bazı olumsuz emarelere rastlasa da Türkiye ile İsrail ilişkilerini bozmamak adına bunları çok dillendirmemiştir. 2007'de El Fetih ile Hamas arasındaki mücadeleler sonunda çatışmaya dönüşmüştür. Çıkan çatışmalarda Filistin Gazze ve

Batı Şeria olarak ikiye bölünmüştür. Mısır, Sina Yarımadası'nda Gazze'nin dış bağlantısı olduğundan dolayı El Fetih'le Hamas'ın arasını bulmak işi ona düşmüştür (Oran, 2013, s.441-442).

2007 yılında Erdoğan Olmert'le görüştüğü sırada Filistin ve İsrail arasında uzlaşma sağlamak için Hamas'la da görüşeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Olmert "Hamas terör eylemlerine son verir ve İsrail devletini tanımayı kabul ederse, İsrail'in de Hamas'la görüşmeyi kabul edebileceğini" söylemiştir (Aymalı, 2019, s.59-61). 2007 yılındaki bir başka önemli gelişme ise İsrail lideri Şimon Peres ile Filistin lideri Mahmut Abbas'ın TBMM'de görüşme sağlaması olmuştur (Oran, 2013, s.441-442). Filistin ve İsrail liderleri, ABD'nin Annapolis şehrinde görüşmeden önce Ankara Forumu toplantısında arabulmak amaçlı görüşmüştür. Şimon Peres, meclisteki konuşmasında "Türkiye'nin, arabulucu rolüyle Gazze Savaşı son bulursa İsraili askerlerin ve Filistinlilerin birlikte güven içinde yaşamalarına vesile olabileceğini" aktarmıştır. Mahmud Abbas ise "Türkiye'nin İsrail-Filistin ve İsrail-Arap arası çatışmaların çözümünü sağlayabilecek bölge ülkesi olabileceğine dair inançlarını" dile getirmiştir (Aymalı, 2019, s.59-61).

Mahmut Abbas ile Cumhurbaşkanı Şimon Peres'in aynı anda TBMM'de bulunması bölgesel barış umutlarını yeşertmiştir. Fakat sanıldığı gibi barış sağlanamamış, İsrail'in 27 Kasım 2008'de gerçekleştirdiği 'Dökme Kurşun Operasyonu' çatışma ortamını yeniden gündeme getirmiştir. Dökme Kurşun Operasyonu, Türkiye-İsrail ittifak ilişkisini yıkan faktörlerin başında gelmiştir. Başbakan Erdoğan "1400'e yakın insanın öldürüldüğü, 4000 kadar insanın da yaralandığı operasyon için İsrail terörü nitelemesini" yapmıştır. Dökme Kurşun Operasyonu'ndan birkaç ay sonra yapılan Davos Zirvesi'nde bulunan Erdoğan, Şimon Peres ile tartışmalı bir diyaloga girmiş ve konuşması kesilince erkenden panelden ayrılmıştır. Davos Krizi olarak anılan bu mesele Türkiye-İsrail ittifakını bozan ilk krizli durumun yaşanmasına neden olmuştur. Kurtlar Vadisi adındaki Türk dizisinde MOSSAD üyelerinin çocuk kaçakçılığı yaptığını işleyen görüntüler vermesi de ilişkileri bozan bir konu olarak ortaya çıkmıştır (Akgün, Gündoğar ve Görgülü, 2014, s.3-4).

ADL ile Türkiye arasında 2005'te oluşturulan uyumlu diyalog da bu süreçte bozulmuştur. 2007 yılında ADL "Ermeni soykırımını tam anlamıyla desteklemesek bile 1915'te yaşananlar soykırıma yakın olaylardır" şeklinde bir yorumda

bulunmuştur. 2007’de Şimon Peres’in çabalarıyla ADL kurumsal karışıklıktan ötürü böyle bir şeyin denildiği açıklamasını yapmıştır (Oran, 2013, s.446-447).

2007 yılında AKP hükümeti Heron isimli insansız hava araçlarının temini için İsrail ile anlaşma sağlamıştır. Anlaşma sonrası Kandil’de, İsrailli askerlerin kontrolündeki Heronlar sayesinde havadan bölgenin görüntülerine ulaşılmış ve PKK’ya karşı üstünlük kazanılmıştır. Türkiye 2008 yılından sonraki dış politikalarında Orta Doğu’da İsrail-Suriye ve İsrail-Filistin arası gerginliklerde uzlaştırmacı devlet olmaya çalışmıştır. İsrail-Filistin arasındaki bu gibi huzursuzluklara Türkiye arabuluculuk etmiştir (Gürpınar, 2017,s.243-244).

2007’de ayrıca PKK ile ortak mücadele noktasında ‘Türkiye-ABD-Irak Üçlü Koordinasyonu’ kurulmuştur. Bunun için Irak’ta bulunan ABD askerleri Türkiye’ye teröristlerin istihbaratını vermiş ve Türkiye sivillere zarar vermeden askeri müdahaleler yapabilmıştır. Tüm bu olumlu ilişkilerden sonra 2008’de Cumhurbaşkanı Gül ABD’ye gitmiş ve “Sorunlu ilişkilerin geride bırakıldığını, Türkiye ve ABD’nin karşılıklı güvene dayalı ilişkiler geliştirdiğini” ifade etmiştir (Balcı, 2013, s.266-267).

İsrail, 2008 yılında saldırılarını arttırarak Gazze’de sivillere karşı Dökme Kurşun Operasyonu’na kalkışmıştır. Erdoğan, İsrail’in savaş yanlısı politikalarına eleştiri olarak “İsrail’in, bölgede açık hava hapishanesi inşa etmiş gibi davranarak kimseye rahat bir soluk aldırmadığını” söylemiştir. Bölgenin nabzını tutan yayın organlarından Jerusalem Post 2009’daki yazısında “İsrail’in Gazze’deki işgalleri ile Türkiye’nin terör operasyonları arasında bir bağıntı kurarak, bu durumun bir danışıklı dövüşten kaynaklanabileceğine” dair kritikler yapmıştır (Üren, 2011, s.13-15).

2008’deki Gazze Harekatı sebebiyle Orta Doğu’daki gerginlikleri önlemek için girişilen ara bulucuk eylemleri de yarıda kalmıştır. Hatta Başbakan Tayyip Erdoğan arabuluculuk çabalarının heba oluşunu “İsrail’in Orta Doğu’daki barış görüşmelerine yaptığı bir darbe” olarak nitelemiştir (Özcan, 2010).

2008’de, İsrail’deki bir belediye meydanına üzerinde Atatürk’ün Türkçe, İbranice, İngilizce olarak sözlerinin yazıldığı bir Atatürk büstü yapılmış ve meydana Atatürk ismi verilmiştir. Fakat bu durum İsrail işgalci ve savaşkan politikaları nedeniyle Türkiye’de çok da hoş karşılanmamıştır (Örki, 2019).

2008–2009 yılları arasında Hamas’ın el yapımı füzelerle İsrail’le savaştığı, Dökme Kurşun Harekâtı olarak da bilinen Gazze Savaşı Mısır’ın ara buluculuğu sayesinde

bitebilmiştir. Türkiye bu savaşa, uluslararası arenada BM yoluyla Orta Doğu bölgesinde ise diğer bölge devletleriyle temaslar kurarak tepki göstermiştir (Örki, 2019, s.114-117).

2008 ABD başkanlık seçimlerinde Barack Obama seçilmiş ve 2009’da göreve gelince ‘Orta Doğu Barış Planı’nı ilan ederek İsrail-Filistin savaşlarının çözümü için uğraşmıştır. Barack Obama, Orta Doğu Temsilcisi George Mitchell’i ‘Orta Doğu Barış Planı’nı faaliyete geçirmesi için seçmiştir. Barışın tesisinde kararlı olan Barack Obama, Kahire’de konuşma yaparak ‘‘Radikal grup veya örgütlerin Arap dünyasında ve Filistin-İsrail arası çatışmalarda birincil rol oynadıklarına’’ dikkat çekmiştir. Obama ayrıca ‘‘Bölgedeki ortağı İsrail’le bağlantılarının güçlü olduğunu, Yahudi halkının sahip oldukları topraklarda hak sahibi olduklarını fakat mevcut sınırların dışındaki işgalleri de ABD’nin onaylamadığını’’ iletmiştir. 2010 yılından sonra Orta Doğu’da baş gösteren Arap Baharı isyanları ile Obama’nın ilan ettiği ‘Orta Doğu Barış Planı’ da rafa kaldırılmıştır (Semin, 2023, s.93-94).

Türkiye’de ise 2009 yılı sonrasında AKP hükümetinin Dışişleri Bakanlığını Ahmet Davutoğlu yapmıştır. Davutoğlu ‘‘Komşularla sıfır problem’’, ‘‘stratejik derinlik’’ ve ‘‘proaktif dış politika’’ söylemleriyle tasarladığı dış politika anlayışını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu ifadeler özünü Osmanlı ecdadına dayandıran ve bu doğrultuda Türkiye’nin Orta Doğu’da aktif olmasını şart koşup, bunu yapamadığı takdirde Orta Doğu’nun Türkiye’yi etkisi altına alabileceğini öngören bir anlayışa dayanmıştır (Gürpınar, 2017,s.243).

6. TÜRKİYE VE İSRAİL'İN TEHDİT ALGILARININ DEĞİŞMESİ

1990-2000 arası 10 yıllık dönem ile 2000-2010 arası 10 yıllık dönem mukayese edildiğinde Türkiye'nin bölgedeki komşularıyla geliştirdiği dış politikasında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bir kere Irak, Suriye ve İran'dan gelen PKK tehdidinin büyük ölçüde azalmıştır. 1990'larda Türkiye bu komşu devletler üzerinden algıladığı tehditler nedeniyle İsrail ile ittifak kurmuştur. Fakat 2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye açısından bu tehditlerin zamanla azalması, 1990'larda İsrail ile kurmuş olduğu stratejik ittifak ilişkisine olan ihtiyacını ortadan kaldırmıştır. Hatta İsrail'in 2000 ve sonrasında Filistin üzerindeki şiddetini artırması Türkiye ve İsrail stratejik ittifak halinin de bozulmasına neden olmuştur. BM, 2000 yılının sonlarına doğru aldığı kararlar İsrail'in Filistin işgalini sonlandırmasını istemiştir. Fakat İsrail işgallerini durdurmuyarak, 2002'de Filistin lideri Yaser Arafat'ın da bulunduğu yere kadar ilerleyerek işgallerini artırmıştır (Balcı, 2013).

2000'li yıllara kadar Türkiye, Orta Doğu ülkeleri ile olan kültürel ve tarihsel bağlarının yeterince üzerinde durmamıştır. Bu yıllarda yaşanan önemli değişimlerle birlikte Türkiye ile Arap Dünyası arasındaki ilişkiler siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda yeniden şekillenmiştir. 2002 Kasım seçimlerinde AKP'nin iktidara gelmesiyle belirginleşen bu değişimlerden biri siyasal islam ideolojisinin giderek ön plana çıkması olmuştur. Diğer bir değişim de Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılmış olan 'İkiz Kuleler Saldırısı' sonrası ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik izlediği politikaların değişmesiyle ilgilidir. ABD'deki 11 Eylül Saldırısı'ndan sonra değişen konjonktürle birlikte Türkiye'nin Orta Doğu politikaları da değişiklik göstermiştir. Bu değişimler 2002'deki Ak Parti hükümetiyle başlamış ve 2009'da Ahmet Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanı yapılmasıyla giderek hızlanmıştır. Davutoğlu, 2009'dan sonra Türkiye'nin bölgesinde daha aktif bir dış politika yürütmesini sağlamıştır. Davutoğlu, Türkiye'nin yumuşak gücünü kullanarak komşularıyla iyi ilişkiler geliştirmesini hedeflemiştir. Bunun için de Türkiye'nin bölgesindeki jeopolitik gücünü ve etkisini geliştirmesi gerektiğine inanmıştır. Bu doğrultuda politikalar tasarlayan Davutoğlu, Türkiye'nin Batı

devletleriyle olan ilişkilerini koparmadan Doğu devletleriyle olan ilişkilerine ağırlık vermiştir (Aydin, 2013).

Türkiye'nin 2000'lerde Orta Doğu'daki komşularıyla geliştirdiği politikaları etkileyen başlıca iki devlet olmuştur. Bunlardan birisi İsrail bir diğeri de ABD'dir. ABD, İsrail'in bölgedeki işgalci politikalarına sahip çıkmış ve Irak'ın işgalinden sonra Kürt meselesi ile bölge devletlerinin güvenliğini tehdit etmiştir. Kürt nüfusu üzerinden yürütülen bölücü ve toprak bütünlüğünü tehdit eden politikalar İsrail ve ABD önderliğinde bölgede yayılmıştır. Türkiye ise bu tehdit karşısında diğer bölge ülkeleri olan Irak, Suriye ve İran'la ortaklaşa hareket etmek zorunda kalmıştır (Pabuççular, 2023).

İsrail; Suriye, İran ve Irak devletlerinin konumlandığı bölgedeki enerji kaynaklarına erişebilmek için bu ülkeler üzerinden böl-yönet siyasetine girişmiştir. Önemli petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olan bu ülkelerin iş birliği hali veya aralarında gelişebilecek ortaklıklar İsrail'in hiç istemeyeceği bir durum olmuştur. İsrail, Akdeniz ve 'Negef Çölü'nün yer aldığı bölgedeki doğalgaz kaynaklarını ele geçirmek üzere çeşitli projeler geliştirmiştir. Bu projeleri gerçekleştirebilmek için de bu ülkeleri parçalama siyasetine girişmiştir. İsrail'in Suriye-İran-Irak eksenini kırmak amacıyla geliştirdiği argümanlardan biri Emevi Devleti'nin yeniden kurulması planı olmuştur. Suudiler Sünni mezhebe bağlı olduklarından dolayı Şii mezhebinden olan Suriye ile bağlantılı bir enerji hattının kurulmasını istememişlerdir. İsrail, Suudilerin bu hassasiyetini kullanmıştır. "Suriye topraklarının geçmişteki Emevi Devleti'nin halefi olduğunu öne sürmüştür. Bu nedenle de toprakların gerçek sahibinin Suudiler olduğunu savunmuştur." İsrail "Suudilerin Şam'daki Emevi Camii'nde namaz kılması üzerinden bir propagandayı" da ayrıca yürütmüştür (İşyar, 2017, s.478-479).

ABD ise 11 Eylül'den sonra Arap ve Orta Doğu coğrafyasındaki çoğu devleti terör yanlısı olarak nitelendirmiştir. 2001'de Afganistan'ı ve 2003'te Irak'ı işgal etme gerekçeleri bu doğrultuda olmuştur. ABD'nin tehdit olarak gördüğü ülkelerden biri de mezhepsel ve etnik yapısı ile bölünmeye müsait olan Suriye olmuştur. Fakat aynı nüfus unsurları İran ve Türkiye'de de bulunduğu için İran ve Türkiye ABD yerine Suriye'yi destekleyen tarafta yer almıştır. Bu sebeple 'Türkiye, Suriye ve İran Bloku' kurulmuş ve bu ülkeler 'Irak'a Komşu Ülkeler' kapsamında toplantılar düzenlemiştir. ABD tüm bu birlikteliklere aldırış etmeden 2003 yılında Kongre'den Suriye ile İran'a çeşitli yaptırımlar uygulayacağına dair yasa geçirmiştir. Bu yasayla beraber Suriye ile İran'ın,

Irak'tan sonra işgal edilebilecek ülkeler olabileceğine dair haberler yayılmıştır (Oran, 2013, s.405).

2001'de ABD Afganistan'ı işgal edince, Orta Asya, Kafkasya, Güney Asya Soğuk Savaş zamanlarından daha çok iç içe geçmiş Orta Doğu'yu da kapsayan ilişkiler yumağı oluşmuştur. Artan radikal örgütlerin varlığı, enerji kaynaklarının paylaşımı sorunu gibi etmenler bu bölgeler arasındaki etkileşimi kaçınılmaz kılmıştır. O nedenle de ABD'nin globalleşen dünya vizyonu bu çerçevede şekil almıştır. Fakat 1990'ların sonlarına değin ABD'nin bölgedeki müttefiki olan Türkiye ve İsrail 2000'lerde ortak vizyon ve çıkarlardan gittikçe uzaklaşan bir hale gelmiştir. Bunun böyle olmasında ABD ile Türkiye arasındaki sorunların varlığı da etkili olmuştur. Irak Savaşı, Türkiye-ABD ilişkilerinin etkilediği gibi Türkiye-İsrail ilişkilerini de etkilemiştir. Irak Savaşı, İran ve Suriye gibi devletlerin bölgedeki konumuyla da yakından ilişkili olmuştur. Hem Türkiye hem de İsrail açısından stratejik noktalarda olan bu bölge komşuları Türkiye-İsrail ilişkilerinin yakınlığında belirleyici ülkeler olmuştur. Irak Savaşı'ndan sonra Türkiye ve İsrail; Irak, Suriye ve İran hakkında farklı hedefler benimsemiştir. Mesela Irak'ta kurulabilecek olası bir Kürt devleti Türkiye'nin asla karşılaşmak istemeyeceği bölücü etkiler barındırırken, böylesi bir durum İsrail'in bölgedeki projeleri açısından işine yarayacak bir senaryo çizmektedir. Bu hususta, Türkiye ve İsrail arasında önemli görüş farklılıkları meydana çıkmıştır. İsrail, İran'ın kontrolüne girmeyecek kadar güçlü bir Irak'tan yana olmuştur. Fakat İsrail aynı zamanda kendi müdahalelerine ve bölücü etkilere karşı duramayacak ölçüde zayıf bir Irak'tan da yana olmuştur. Böylece İsrail, Irak'ın içişlerine karışabilecek ve kendi güdümünde bir devlet kurulmasını sağlayabilecektir. İsrailli yetkililer Arap dünyasının tepkisini üzerlerine çekmemek için İsrail'in Irak üzerindeki bu planlarından açıkça bahsetmemiştir. İsrail, Irak'ın toprak bütünlüğünden yana olmadığı gibi Saddam Hüseyin'in devrilmesi meselesine kendisi için bölgesel tehdit oluşturan bir liderin ortadan kaldırılması gözüyle bakmıştır. Irak Savaşı sonrası, İsrail'in Askeri istihbarat Şefi Tümgeneral Aharon Zvi'nin "Artık Doğu Cephesi diye bir şey kalmamıştır" şeklindeki ifadelerinden Irak'ın işgal edilmesinden duyduğu memnuniyet çıkartılabilir. Irak tehdidinin ortadan kalkması, İsrail için hem bölgede hem de Filistin'le olan ilişkilerinde avantaj yakalamasını sağlamıştır. Hatta Irak Savaşı'nın tesirleri sadece Suriye, İran ve Filistin gibi ülkelerle sınırlı kalmamış, İsrail'in Ürdün

ve Ürdün Nehri gibi bölgedeki diğer stratejik noktalar konusundaki tasarruflarını da etkilemiştir (Erkmen, 2005, s.171-173).

ABD'nin Afganistan işgaliyle ilgili konuşan Bülent Ecevit “Türkiye ABD’ye karşı sorumlu bir müttefik olduğunu terörle mücadele konusunda ABD’yi destekleyerek göstermelidir” demiştir. Bu açıklama, NATO kapsamında Türkiye’nin ABD ile birlikte hareket edeceğinin sinyallerini vermiştir. Daha sonra Türk Dışışleri Bakanlığı ile Türk Genelkurmaylığı NATO çerçevesinde ABD’ye destek verileceğini doğrulamıştır. Afganistan’ın El Kaide terör örgütü ile mücadele için ABD ile iş birliğinden kaçınması üzerine ABD 26 Eylül’de Türk üsleri üzerinden Afganistan’ı işgal etmiştir. Bülent Ecevit hükümeti, Ekim 2001’de işgal devam ederken gerekirse TSK’nın da takviye edilmesini sağlayacak tezkerenin TBMM’de onaylanmasını da sağlamıştır. Bu çerçevede 300’e yakın TSK askeri bölgenin yapılandırılması için ‘Uluslararası Güvenlik Destek Kuvveti’ bünyesinde görevlendirilmiştir. Zamanla TSK’daki görevli asker sayısı 1500’lere yaklaşmıştır. Daha sonradan TSK, ‘Uluslararası Güvenlik Destek Kuvveti’nin komutanlık görevini de ihya etmiştir (Balcı, 2013, s.250).

ABD Savunma Bakanlığı’ndan Michael A. Ledeen “Suriye, İran ve Irak gibi Orta Doğu ülkelerinin egemenliklerini desteklemediklerini ve bu ülkelerin ‘Yaratıcı Yıkım’ sürecinden geçtikten sonra yeniden inşa edilmesinden yana olduklarını” deklare etmiştir. 2002 yılında ABD Başkanı George W. Bush “Amerikan ordusunun dünyaya kendi değerlerini taşıyacak bir tarihsel görev üstlendiğini” ifade etmiştir. “Bunun olması için Effects Based Operation (Etki Odaklı Harekat) diye isimlendirdikleri düşük yoğunluklu bir savaş stratejisi izleyeceklerini” eklemiştir. Bu strateji düşmanın hem askeri hem de siyasi dönüşümle değiştirilerek istenilen biçime getirilmesini amaçlamıştır. ABD ‘Yaratıcı Yıkım Projesi’ne ilk olarak Suriye’den başlamak gerektiğini düşünmüştür. Bu amaçla 2006 yılında ABD Dışışleri Bakanı Collin Powel aracılığıyla Suriye’ye ‘17 maddeden oluşan bir talep listesi’ gönderilmiştir. Bu talepler arasında “İran’la geliştirilen tüm ortaklıkların sonlandırılması Filistin’i destekleyen Hamas’ın ve Lübnan Direnişi’nde öne çıkan Hizbullah’ın Suriye ile bağlantılarının bitirilmesi” olmuştur. Suriye devlet başkanı Beşşar Esad ABD’nin kendilerine dayattığı bu talep listesini uygulamayacağını ifade edince ‘Yaratıcı Yıkım Projesi’nin ilk hedefi olan ülke haline gelmiştir. 2005’in Şubat ayında Lübnan Başbakanı Refik Hariri öldürülmüş ve bu cinayetin arkasında Suriye devletinin olabileceği iddiaları ortaya atılmıştır. Tüm bunlar Suriye’yi hem ABD hem de İhvan için daha da hedef

haline getirmiştir. Bu dönemde ABD dış politikası ‘Obama Doktrini’ çerçevesinde askeri müdahalelerden kaçınan bir hale dönüşmüştür. Bu nedenle de ABD, Suriye’ye herhangi bir işgal girişiminde bulunmak yerine Suriye’deki hükümet ile muhalefet arasında bir çatışma ortamı yaratmıştır. Bu çatışma ortamı zamanla Suriyeli halkı iç savaşa sürüklemiş ve kendi içlerinde bölünmelerine yol açmıştır (İşyar, 2017, s.480-481).

2002’deki bir diğer önemli gelişme de PKK terör örgütüyle ilgili olmuştur. AB, PKK’nın bir terör örgütü olduğunu resmen kabul ederek, bu örgütü finanse eden kurumlara yasak getirmiş ve dolaşım serbestisini kaldırmıştır. Bu sayede PKK terör örgütünün hareket alanı daraltılmıştır. Böylece Türkiye sınır güvenliğine ilişkin kaygılarını gidermek için daha fazla imkana sahip olmuştur (Balcı, 2013, s.251).

2003 yılında tüm bu gelişmeler üzerine Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Türkiye’nin nerede durduğunu açıklayan bir demeç vermiştir. Abdullah Gül “İran ve Suriye gibi Türkiye de Kürt Devleti kurmak üzerine olan tüm girişimlerin karşısındadır. Bu amaçla İran ve Suriye ile yanlış anlaşılmalara mahal vermemek için tek tek temaslar kurdum” demiştir. 2004 yılında ise Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök Suriye lideri Beşşar Esad ile görüşmüştür. Bu görüşmede Özkök, Esad’a “Türkiye’nin PKK konusunda Suriye’den daha net duruş beklediğini” söylemiştir. Aynı yıl Suriye’de oynanan bir futbol maçında Kürtler arasında çıkan etnik çatışmada 30’a yakın kişi hayatını kaybedince Suriye PKK ve terör konularında Türkiye ile ortak hareket etmeye başlamıştır (Oran, 2013, s.414).

2003’te ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice “Orta Doğu ülkelerinin sınırlarının yeniden çizileceğine dair ABD’nin ‘Büyük Proje’ ismini verdiği yeni Dünya haritasını” anlatan bir makale yazmıştır. 2004 yılına gelindiğinde de ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Alan Larson Kongre’deki konuşmasında “Sınırları değişecek ülkeler arasında Türkiye ve İsrail’in de bulunduğunu” söylemiştir. Aynı yıl ABD’nin Türkiye’deki Büyükelçisi Eric Edelman, Forum İstanbul Toplantısı’na giderek BOP (Büyük Orta Doğu Projesi) hakkında konuşmuş ve “Projenin 20 sene gibi bir zaman diliminde ancak gerçekleşebileceğini” açıklamıştır. ABD’de Obama başkanlık görevine geldikten sonra “İran’ın nükleer tehdidi konusunda barışçıl çözümler üretmek istediğini” her fırsatta dile getirmiştir. Bu amaçla Erdoğan’a bir mektup yazarak “Erdoğan’dan Tahran Anlaşması yoluyla İran’la müzakere etmesini” istemiştir. Erdoğan mektuptan sonra 2010 yılının 17 Mayıs’ında İran’la Tahran

Anlaşması'nı imzalamış, böylece İran'la olan diplomasi kanallarının açık kalmasını sağlamıştır. Türkiye 2000'li yıllarda Suriye ile de müzakere içinde olmuştur. Erdoğan Suriye ile olan yakınlaşmaya istinaden "Beşşar Esad'dan Müslüman Kardeşler'in yönetimde söz sahibi olabileceği bir sisteme geçmesini" istemiştir. Beşşar Esad ise bu isteğe cevaben "Müslüman Kardeşler hareketinin Suriye'yi tehdit eden bir terör örgütü olduğunu" söylemiştir. Ayrıca Suriye kaynaklarından "Suriye nüfusunun Türkiye nüfusuna benzer şekilde etnik, kültür ve toplumsal açıdan çeşitlilik gösteren bir yapıda olduğu, bu nedenle radikal ve dini grupların yönetimde bulunmasının nüfusun bu yapısını tehdit edebileceği" şeklinde bir açıklama da yapılmıştır (İşyar, 2017, s.476-479).

Erdoğan, Mart 2003'te Başbakan olduktan sonra Ankara-Şam ve Ankara-Tahran arasında yüksek profilli ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretler, Türk dış politikasının Orta Doğu'daki etkinliğinin giderek arttığının göstergesi olmuştur. 2003 yılı itibariyle Türkiye'nin Orta Doğu politikasında önemli dalgalanmalar yaşanmıştır. Bu dalgalanmalar, 2003'te ABD'nin Irak'a müdahale etmesi sonucu Türkiye-ABD arası ilişkilerin de bozulmasından kaynaklanmıştır. TBMM'de Irak işgaline ilişkin 1 Mart Tezkeresi'nin reddedilmiş olması ABD ile Türkiye arası ilişkileri zayıflatmıştır. Bu dönemde Türkiye kendi çıkarlarını korumak adına bölge ülkeleriyle yoğun diplomasi faaliyetlerine bir yandan devam etmiştir. Bu kapsamda Türkiye Orta Doğu'daki önemini giderek artıran bir devlete dönüşmüştür. Türkiye'nin Orta Doğu bölgesinde artan önemi, başta Irak olmak üzere bölgedeki diğer devletlerle olan sorunlarda da ön plana çıkmaya başlamıştır. AKP hükümeti Arap vicdanına hitap eden konuşmalar ve açıklamalarla Arap dünyasında halkın gönlünü fetheden Türkiye'nin imajını parlatan siyasi hamleler yapmıştır. TBMM'deki oylamada reddedilen '1 Mart Tezkeresi' sonrası da Arap camiasındaki 'Batı sempatisini Türkiye' imajı büyük ölçüde yıkılmıştır (Aydın, 2013).

2003 yılı Mart ayındaki ABD'nin Irak işgali, ABD-İsrail arasındaki bölge iş birlikleri düşünüldüğünde birbirinden çok da bağımsız olmamıştır. İsrail'in, Orta Doğu'da tam anlamıyla kurulup tanınmaya başladığı 1950'li yıllardan bu yana bölge devletleriyle hasmane ilişkiler yürüttüğü ve bölücü kimlikleri besleyerek çatışmalarla yayılma amacı güderken en büyük destekçisi ABD olmuştur. 2001'de Likud Partisi ve Ariel Şaron'un İsrail'de başa gelmesiyle ABD, İsrail'in Musul-Haifa petrol yolunu güzergâh seçmesi için yaptığı baskılar artmıştır. Bu durum Türkiye'nin olduğu Kerkük-Ceyhan

yolunun güzergahtan çıkarılması anlamına gelmiştir. Bazı İsraili Yahudilerin daha önce Kuzey Irak'tan taşınırken sahip oldukları tapular üzerinden uluslararası hukuka aykırı biçimde toprak işgaline girişmesi Türkiye tarafından eleştirilmiştir (Üren, 2011, s.12).

İsrail, Irak'taki Kürtleri kendi emelleri için kullanmış ve desteklemiştir. İsrail'in Irak Kürtleri üzerindeki planları çok eskiden beri süregelmıştır. Öyle ki bölgedeki komşuları Irak ve İran'ı etkisizleştirme planları olan İsrail bu iki devleti birbirine karşı koz olarak kullanmasını bilmiştir. Irak rejimi ile Molla Mustafa Barzani yönetimindeki Kürtlerin çatışmaları sırasında İsrail, İran üzerinden Barzani unsurlarına yardımlarda bulunmuştur. İsrail, radikal terör gruplarının hiçbir zaman tam anlamıyla yok olmasını istememiştir. Seymour Hersh'in konuya ilişkin makalesindeki analiz İsrail'in amaçlarının ne olduğuna cevap verebilecek niteliktedir. Bu analizde "İsrail'in 2003 ABD-Irak Savaşı sonrası, Iraklı Kürtlerin varlığını bölgede muhafaza etme gayreti, iki farklı senaryoyla açıklanmıştır. Birinci ihtimalde; İsrail'in ayrılıkçı hareketler üzerinden olası bir Kürt devleti yaratarak bölgedeki Kürtleri birleştirmesinden söz edilmiştir. İkinci seçenekte ise; İsrail'in Iraklı Kürt unsurları, Orta Doğu'daki planları doğrultusunda koz olarak kullanması" üzerinde durulmuştur. İsrail'in Irak'ı güvenlik tehdidi görmesinin sebebi ise İran'daki Şii unsurlarla Irak'taki Şii'lerin birleşerek güçlendiği olası bir senaryodur. İsrail, bu senaryoyu imkansız kılmak için bölgedeki etnik ve mezhepsel bölünmeyi körüklemiştir (Erkmen, 2005, s.173).

2003 yılının Şubat ayında, Türk askerinin Kuzey Irak'ta görev alması ve yabancı askerlerin Türkiye'de bulundurulmasına ilişkin '1 Mart Tezkeresi' AKP tarafından hazırlanarak TBMM'ye sunulmuştur. Tezkere, ABD ile Irak arasındaki savaş ve mevcut dinamikler öne sürülerek meclis genel kurulunca oy çokluğuyla reddedilmiştir. Tezkerenin reddinden bir ay sonra Nisan ayında İsrail Dışişleri Bakanı Silvan Shalom'un Türkiye'ye gelmesi bölgedeki ABD ile İsrail ortaklığını kanıtlar nitelikte olmuştur. Shalom'un ziyaretinden sonra da Türkiye'nin bölgedeki komşuları Irak, İran ve Suriye'ye karşı iyi ilişkiler geliştirme çabası devam etmiştir. Bu nedenle İsrail'in düşman olarak gördüğü bu devletlerle Türkiye'nin iyi olması İsrail ve Türkiye arasındaki stratejik ilişkileri gittikçe zayıflatmıştır. Irak Savaşı sonrası PKK'nın bölgedeki faaliyetleri de yeniden artmaya başlamıştır (Örki, 2019).

Türkiye'nin İran ve Suriye gibi komşularıyla yakın ilişkiler kurması ABD tarafından da hoş karşılanmamıştır. 2003'te Türkiye ve ABD arasında da daha önce benzeri

yaşanmamış bir kriz ortaya çıkmıştır. ABD askerleri, Irak'ta görev alan TSK askerlerinin kafasına çuval geçirmiştir. Bunu yapmalarına gerekçe olarak da Türk askerlerinin illegal işlerle uğraştıklarını öne sürmüşlerdir. Türk askerlerine yapılan rencide edici muameleden sonra Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök “Türkiye ile ABD ilişkilerinde eşine rastlanılmamış en büyük krizdir” diyerek durumun vahametini vurgulamıştır. Bu çarpıcı olaydan sonra iki ülkenin başkaca çıkmazları da olmuştur. Irak'taki Kürtler üzerinden ABD'nin yürüttüğü kışkırtıcı politikalar da Türkiye'yi rahatsız etmiştir. (Balcı, 2013, s.265).

2003'te Kuzey Irak'ta yaşamış olan Kürt Yahudi Cemaati üyesi 50.000 kadar kişinin Barzani ile olan bağlantıları ortaya çıkmıştır. Saddam Hüseyin'den sonraki Irak'ta İsrail sınır polisleri bu peşmergeleri eğitmiştir. Bu da Türkiye-İsrail arası karşılıklı ilişkileri negatif etkilemiştir. Ayrıca Kuzey Irak'ın işgalinden sonra, Erbil Hava Alanı gibi önemli yatırımların ihalelerini de İsrailli firmalar almıştır. İsrail, Türkiye'nin güvenliğini tehdit edecek herhangi bir bağlantı içinde olmadığını her fırsatta dile getirir de, hem Irak hem Suriye'nin kuzeyindeki Kürtlerle temaslarını sürdürmüştür. Örneğin İsrail medyası, 2004 senesinde Suriye'nin Kamışlı şehrinde yapılmış olan futbol müsabakasındaki Baas rejimi ile Kürtler arasında yaşanan çatışmaları gündemden düşürmek istememiştir (Kaya, 2010, s.103-105).

Özetle Türkiye 1990'lı yıllarda düşman olarak nitelendirdiği Irak, Suriye ve İran'la 2000'li yıllarda dostane ilişkiler kurmuştur. 2005 yılından itibaren Türkiye'nin bölgesindeki devletlerle geliştirdiği yakın ilişkiler bazı çevrelerce Avrupa'dan uzaklaşarak 'eksen kayması' içeren politikalara girdiği şeklinde yorumlanmıştır. Yine de Türkiye bu yorumlara aldırış etmeden bölgesindeki devletlerle yakın ilişkilerini sürdürmüştür. Öyle ki Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleriyle olan dış ticaret hacmi, AKP'nin hükümete geldiği yıl olan 2002'de '7 milyar dolar civarındayken bu değer 2008'de 43 milyar dolar' seviyesine kadar ulaşmıştır (Balcı, 2013, s.278).

6.1. Irak'tan Algılanan Tehditlerin Değişmesi

ABD Irak Savaşı sonrasında Orta Doğu'da kendi güdümünde bir Irak devleti inşa etmiştir. Böylece hem Irak'ın topraklarına sahip olmuş hem de bölgedeki müttefiki İsrail'in güvenlik tehditlerini azaltmıştır. Irak Savaşı'nın neticesinde İsrail açısından büyük bir tehdit olan Saddam Hüseyin ortadan kaldırılmıştır. Fakat İsrail'in Irak üzerindeki bölücü planları sonlanmamıştır. Bu yüzden İsrail buradaki otorite

boşluğunu ve ortaya çıkan geçici devlet oluşumlarını kendi emelleri doğrultusunda şekillendirmek istemiştir. İsrail, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması yerine topraklarının parçalanmasından yana olmuştur.

Türkiye ve Irak ilişkileri 1990'larda Irak işgali ve BM kararları nedeniyle duraksamış ve gelişmemiştir. 2000'lerde ise Türkiye, ABD'nin yeniden Irak'ı işgal etmesine engel olmak için diğer Orta Doğu ülkeleriyle temaslar kurmuştur. Ekonomik anlamda Irak işgali boyunca Türkiye'nin uğradığı kayıplar 3 milyar dolara varmıştır. Fakat sonradan BM'nin 'Petrol Karşılığında Gıda Yardımı' kararıyla yeniden başlayan petrol ticareti, iki ülkenin ticaret hacmini 1 milyar dolar seviyesine çekmiştir. Bu kapsamda Türk Dış Ticaret Müsteşarı Kürşat Tüzmen, 2000'den 2003 yılına kadar Irak'a defalarca gitmiştir. Hatta bir seferinde Irak Başbakan Yardımcısı Hikmet El Azzavi şaka yoluyla 'Tüzmen'e garsoniyer açmayı düşünmesini' söylemiştir. 2000 ve 2001 yıllarında Türkiye ve Suriye arasında yapılmış olan 'Karma Ekonomik Komisyon (KEK)' görüşmesi Türkiye ve Irak arasında da yapılmıştır. Yine Türkiye ve Suriye arasında yeniden işletilmesine karar verilen demiryolları Türkiye ve Irak arasındaki demiryolları için de kararlaştırılmıştır. Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in 1998'de ilişkileri iyileştirmek amacıyla oluşturduğu 'Komşuluk Forumu' diğer bölge devletleri iştirak etmeyince devreye sokulamamıştır. Fakat 2002'deki AKP hükümeti ile bu proje 'Irak'a Komşu Ülkeler' ismiyle yeniden uyarlanmıştır (Oran, 2013, s.402-403).

2002 yılında, ABD Savunma Bakanlığı'ndan Türkiye'ye yapılan ziyarette Irak'ın işgal edileceği Türkiye'den destek beklentilerinin olduğu konuşulmuştur. Fakat Türkiye'de Kasım ayında yapılan genel seçimle yeni hükümet kurulunca konunun meclis gündemine taşınması da gecikmiştir. Hükümet yenilse de aslında hem önceki Ecevit Hükümeti hem de Erdoğan hükümeti işgale destek konusuna sıcak bakamamıştır. Bunun temelde iki dayanağı olmuştur. Birincisi; 1991'deki Irak işgalinde verilen destekler Türkiye ekonomisini uzun vadede sarsmıştır. İkinci olarak; Irak'taki güvenlik boşluğu PKK terör örgütünün yayılıp genişlemesini kolaylaştırarak uzun süre Türkiye gündemini meşgul etmiştir. Ayrıca 2003 yılında yapılan bir ankette kamuoyunun çok büyük bir kısmının savaşa ve işgale karşı olduğu ortaya çıkmıştır. Halk, Türkiye'nin metropol şehirlerinde bu amaçla protestolar yapmıştır. 1 Mart günü TBMM'de oylanan Türkiye'yi ABD askerlerine açacak olan tezkere, vekillerin çoğunun olumsuz oy vermesiyle meclisten geçmemiştir. Fakat aynı ay içinde 20 Mart

günü ‘Türk hava sahasını ABD ve İngiltere uçaklarına açan’ başka bir tezkere daha TBMM’de oylanmış ve bu kez geçebilmiştir (Balcı, 2013, s.265).

20 Mart 2003 Tezkeresi ile Türkiye’nin hava sahasını ve üslerini ABD’ye açması ve TSK’yı bölgenin asayışı için görevlendirmesi AB ülkeleri tarafından olumlu karşılanmıştır. IMF’den alınan dış borçlar kısa vadede çözüm olsa da 2001’deki enflasyon oranı zirve değerleri görmüştür. Bu yükselişte Bülent Ecevit’in MGK görüşmelerine yönelik açıklamasının da etkisi olmuştur. 2001 Şubat ayında toplanan MGK’da Ecevit ‘‘Cumhurbaşkanı Sezer’in anayasayı kendisine fırlattığını’’ söylemiştir. 2000 yılından beri Türk bankalarında yaşanan iktisadi zorluklara yabancı sermayenin de Türkiye’deki yatırımlarını çekmesi eklenince hepten bir kriz haline girilmiştir. 2001-2002 arası dönemde yeniden dış borçlanmaya gidilmiştir. Bu sebeple IMF’den toplamda 30 milyar dolara yakın borç alınmıştır. Dış borçlanma, Türkiye’nin 2002 genel seçimlerindeki ve 2003 Irak İşgali sırasındaki kararlarını da etkilemiştir. 2001 ve 2003 yıllarındaki yasa değişiklikleri ile MGK’nın yürütme üzerindeki etkisi zayıflatılmış, MGK Genel Sekreterliği sivilleştirilmiştir. 2004-2008 arası 4 yıllık zamanda TSK, Kıbrıs ve Kuzey Irak meselelerinde iktidarı eleştiren beyanlarda bulunabilmiştir. Fakat 2007 itibariyle ortaya atılan Ergenekon darbe iddiaları ile TSK’nın adli süreçlere girmesi, askeriyeyle bütünüyle sivilleştirmiştir. 2009 senesine gelindiğinde TSK’nın politikadaki yeri tamamıyla Dışişleri Bakanlığı’na geçmiştir. Bu dönemde AKP’nin dış politika için görevlendirdiği isimler Abdullah Gül, Ali Babacan ve Ahmet Davutoğlu olmuştur (Balcı, 2013, s.252-254).

Dış Ticaret Müsteşarı Tüzmen, 2003’teki Irak ziyaretinde Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ve Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu vasıtasıyla Irak’la ekonomik ilişkileri ilerletmek istemiştir. Bu sırada ABD’nin Irak’ı işgal etmek amacıyla Türkiye’den beklentileri olmuştur. Bunlar arasında; Türk Hava Sahası’nın ve İncirlik Üssü’nün ‘Koalisyon Gücü’ tarafından kullanılması istenmiştir. Mersin ve Hatay limanlarının ‘Koalisyon Gücü’nün deniz kuvvetlerine açılması da ABD’nin Türkiye’den diğer beklentisi olmuştur. Aynı zamanda TSK’nın da savaşa katılması yönünde beklenti oluşmuştur. Türkiye’yi önemli kılan başka bir özelliği de Irak’ı hem Avrupa hem de Akdeniz’e bağlayan konumda olmasıdır. ABD 1 Mart Tezkeresi’ni TBMM’den geçiremeyince daha önce oynadığı Kürt devleti kozunu oynayamamıştır. Çünkü 1990’ların aksine 2000’lerde Türkiye, Irak ve Suriye bu konuda birlik olmuş ve terör faaliyetlerine geçit vermemiştir. Irak ile Türkiye 2000’lerde çeşitli ekonomik

ortaklıklara kalkışmıştır. Bunlardan ilki Şırnak'ın Silopi ilçesinde, 2003'te kurulan 'Elektrik Tesisi' olmuştur. Bu gelişmenin ardından yine 2003'te Türkiye ve Irak arasında 'Ekonomik İşbirliği Mutabakatı' yapılmıştır. Irak işgalinden sonra bölgeyi yeniden kaldırmak isteyen ABD 20 milyar dolara yakın bir bütçe vererek 2003 yılında Türkiye ve Irak arasında 'Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın yapılmasını sağlamıştır. 2004 yılında ise önce Diyarbakır'da ve sonra 2006'da Gaziantep'te 'Irak Uluslararası Fuar'ları düzenlenmiştir. Bu gelişmeler üzerine ABD'nin Irak Koordinatörü olan James Jeffrey "İşgal sonrası Irak'a en çok destek olan ülkenin Türkiye olduğuna" dair tespitini yapmıştır (Oran, 2013, s.407-408).

2003 yılından 2009 yılına kadar geçen sürede Türkiye'ye ait firmalar Irak'ta 500 adet kadar imar projesinin yapımını üstlenmiştir. Bu projelerin toplam maliyetleri yaklaşık 8 milyar dolar civarında olmuştur. Bu dönemde Dışişleri Bakanı Davutoğlu ile Dış Ticaret Bakanı Çağlayan Irak'ın önemli kentlerine ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bakanların bu ziyaretleri Irak'la var olan ekonomik ilişkileri daha da geliştirmek üzerine görüşmeler yaparak geçmiştir. 2007 yılında Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı bünyesinde Irak'la 'Doğalgaz Anlaşması' yapılmıştır. Buna göre; Irak gazının Avrupa'ya Türkiye üzerinden sevkiyatı yapılacaktır. 2009 ve 2010 yıllarındaysa, Çinli bir şirketin de dahil olduğu 'Türkiye ve Irak Petrol Anlaşması' yapılmıştır. 2003 yılında ABD ve İngiltere öncülüğünde 50'ye yakın devlet bir araya gelmiş ve Irak'ı işgal etmek üzere bir 'Koalisyon Gücü' kurmuştur. Bu sırada başbakan olan Abdullah Gül ise 'Irak'a Komşu Ülkeler' kapsamında İstanbul'da görüşmeler düzenlemiştir. 2003 yılında düzenlenen görüşmelerde temelde iki husus üzerinde durulmuştur. Birincisi; Irak'ın Koalisyon Güçleri'nce işgaline engel olmak, ikincisi de; Irak topraklarının parçalanmasını önlemek olmuştur (Oran, 2013, s.409).

2003 yılında Irak'ın işgali, '1 Mart Tezkeresi' nedeniyle ABD ve Türkiye ilişkilerinde sorun meydana getirmiştir. Türkiye Irak'ın toprak bütünlüğünün kendisi için de sınır güvenliği olduğunu düşünmüştür. Irak'ta yaşayan Kürt nüfusun bölünmesi terör faaliyetlerinin önünü açarak, Türkiye başta olmak üzere komşu devletlere zarar verebilirdi. Kürt nüfus üzerinden tasarlanan olası bir devletin kurulması komşu devletlerdeki Kürt nüfusu da buraya eklemlemek konusunda teşvik edebilirdi. PKK'nın Irak işgalinden sonra Kuzey Irak'taki otorite boşluğundan istifade ederek, 2004'te faaliyetlerini artırması bu endişeleri haklı çıkarmıştır. Türkiye ise bu tarihten sonra bölgedeki güvenlik politikalarına öncelik vermiştir. Türkiye bu dönemde Irak'la

da ticari ilişkilerini geliştirmiş Irak'ın en fazla ticaret yaptığı ülke haline gelmiştir. Türkiye'nin Doğu'daki en büyük ticari ortağı da Irak olmuştur. İktisadi anlamda enerji ve yatırım iki ülke için de önem teşkil etmiştir. Türkiye 2003'ten sonra inşaat alanındaki yatırımlarını en çok Irak'a kaydırmıştır. Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya doğalgazının Avrupa'ya transferini amaçlayan 'Nabucco Hattı Projesi'ne Irak'ı da eklemenin projeye katkı sağlayacağını savunmuştur. Taraflar enerji alanında her ne kadar olumlu iş birliklerine girmiş olsalar da Erbil ve Bağdat arasındaki petrol ve gaz satışı konusu zaman zaman sorunlara yol açmıştır (Pabuççular, 2023, s.333-334).

2004 yılında Irak'ta seçimler yapılmıştır. Seçimlerin sonucunda başkanlığa Sünni Gazi El Yaver gelirken, başbakanlığa Şii İlyad Allavi gelmiştir. Böylece ABD ve diğer işgal güçleri 'Irak Geçici Hükümeti'nin kurulmasını sağlamıştır. 2005 yılında Celal Talabani cumhurbaşkanı olmuştur. Talabani'nin Irak'ın başına geçmesiyle birlikte Sünni-Şii mezhep ayrılıkları da giderek ön plana çıkmaya başlamıştır. 2010 yılında ise tekrar yapılan seçimlerde Şii Nuri El Maliki Başbakan olmuş yerine geçtiği İlyad Allavi ise Yüksek Strateji Konseyi Başkanı olmuştur. Irak'taki yeni yönetim anlayışı AKP'nin Sünni-İslam politikası ile çakışmıştır. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül 2005'te Sünni-Şii eksenli ayrışma için "Geçmişte mevcut durumun tersi yaşandığında Sünniler otoriteye sahipken Şii'leri dışladığı zamanları anımsatarak, benzer yanlışa bu kez Şii'lerin düşmemesi gerektiğini" söylemiştir. Abdullah Gül 2006 yılında ise, Sünni lider Tarık Haşimi'yi seçimlere dahil etmeye çalışmıştır (Oran, 2013, s.410-411).

Türkiye ve ABD, Irak'a sınır ötesi operasyon düzenlemek için anlaştıkları '2007 Mutabakatı' imzalamıştır. '2007 Mutabakatı' ile Türkiye'nin Irak üzerindeki bağlantıları gittikçe kuvvetlenmiştir. 2007'de 'Irak'a Komşu Ülkeler' kapsamında yapılan toplantılar neticesinde bölge devletleri 5 konuda uzlaşarak mutabık kalmıştır. Bunlar özetle; Irak'ın toprak bütünlüğü, Irak doğal kaynaklarının halka adil bölüşümü, İşgal güçlerinin Irak'tan çekilmesi ve BM'nin devreye girmesi, Terör ve bölücülük faaliyetlerinin etkisizleştirilmesi, Ekonomik ve siyasal açılardan güçlü bir merkezi otoritenin sağlanması şeklindedir. Türkiye'nin 2007 yılında gerçekleştirdiği sınır ötesi operasyonlar da 'Irak'a Komşu Ülkeler Toplantıları'nın bir çıktısı olarak düzenlenmiştir. 2008'de Celal Talabani ilk kez Türkiye'ye gelmiş ve Başbakan Erdoğan ile görüşmüştür. Bu görüşmenin sonucunda Türkiye ve Irak arasında siyasi, iktisadi ve güvenlik alanlarında ortaklık kurulmuştur. Bu ortaklıkların tümünü birden kapsayan 'Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin oluşması sağlanmıştır. 2009

yılında ise Abdullah Gül, Cumhurbaşkanı sıfatı ile ilk kez Irak'a gitmiştir. Böylece Türkiye-Irak ilişkileri o zamana kadarki en yüksek seviyesine ulaşmıştır (Oran, 2013, s.412).

Türkiye ile Kuzey Irak'taki Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) arası ilişkiler 2007'den sonra 10 yıl boyunca 'güvenlik dışılaştırma' (desecuritization) içerisinde yürütülmüştür. Türkiye IKBY ile ilişkilerini sıkı tutarak, bölgedeki PKK etkisini kırmak istemiştir. Türkiye'nin bu siyaseti izlediğinin en somut örneği 2010'da Erbil'de açtığı Konsolosluk olmuştur. Davutoğlu "Türkiye ve IKBY arasındaki bu yakınlaşmanın yalnızca bir iş birliği olmadığını aynı zamanda bir bütünleşme politikası da olduğunu" ifade etmiştir. Türkiye, IKBY altında yaşayan Kürtleri 'akraba' olarak nitelendirmiştir. 2009'da Irak'ta bir patlama meydana gelmiş ve bu patlama Irak ile Suriye'yi karşı karşıya getirmiştir. Türkiye, bu çatışmalı komşularının arasını bulmak için çeşitli gayretlerde bulunmuştur. Ayrıca Türkiye daha önce Suriye ile yaptığı 'Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin Irak ile de kurulmasını sağlamıştır. İlk kez yapılan kurul toplantısında Irak ve Suriye arasındaki husumetin sonlanmasına ilişkin görüşmeler yapılmıştır. Davutoğlu, arabulmak adına yaptığı konuşmasında "Aslında Irak ve Suriye arasındaki krizin bölge içinde çözülmesinin güzel ve örnek bir imaj vermesini istiyoruz" demiş ve Türkiye'nin Orta Doğu'da merkez ülke rolü oynadığını vurgulamak istemiştir (Pabuççular, 2023, s.333-334).

6.2. Suriye'den Algılanan Tehditlerin Değişmesi

1998-2000 arası yıllarda Türkiye ve Suriye arasında yapılan diplomatik müzakerelerle Abdullah Öcalan'ın teslim alınması 'İki Buçuk Savaş Stratejisi'ndeki Suriye ve 'PKK' tehditlerini sonlandırmıştır. Bu tehditlerin sonlanmasıyla 2000-2010 arası dönemde Türkiye-Suriye arasındaki ilişkilerde 'düşman devlet algısı' karşılıklı olarak değişmiştir. Bu dönemde Türkiye ve Suriye birbirlerini 'düşman devlet' kategorisinden çıkartarak 'dost devlet' kategorisine almıştır.

2000-2010 arası dönemde İsrail ve Suriye ise birbirlerini 'düşman devlet' olarak algılamaya devam etmiştir. Suriye'nin Baas rejimi üzerinden, İran destekli Hizbullah'a yapmış olduğu silah, mühimmat ve mali destekler, İsrail ve Suriye arasındaki düşman devlet halinin devam etmesi anlamına gelmiştir. Ayrıca Lübnan'ın Beka Vadisi üzerindeki Hizbullah operasyonları ve FKÖ'nün Golan Tepeleri üzerinde askeri varlık

göstermesi de İsrail'in Suriye'yi 'düşman devlet' olarak algılamaya devam etmesine neden olmuştur.

Yani bu dönemde Türkiye ile Suriye arasında bitmiş olan düşmanlık İsrail ve Suriye arasında bitmemiş, aksine devam etmiştir. Oysaki 1990-2000 arası olan 10 yıllık süre zarfında Türkiye ve İsrail'i ittifak kurmaya iten ülkelerden birisi Suriye ve Suriye'den algıladıkları tehditler olmuştur. Dolayısıyla 2000 ve sonrasında İsrail ve Türkiye'nin ittifak olmasını sağlayan sebeplerden biri ortadan kalkmıştır. Böylelikle Türkiye ve İsrail için 'tehdit algılarının değişmiş' olması ittifak kurmaya duydukları ihtiyacı da ortadan kaldırmıştır.

1998'deki 'Adana Mutabakatı' ile Öcalan Suriye'den sınır dışı edilmiş ve Türkiye-Suriye arasındaki sorunlu ilişkiler yerini 2010 yılının sonuna değin sürececek olumlu ilişkilere bırakmıştır. Bu dönemde Türkiye ve Suriye daha önce hiç kuramamış oldukları yakınlığı kurarak; politik, ekonomik ve kültürel anlamda ortaklıklar geliştirmiştir. Türkiye ve Suriye sadece Abdullah Öcalan ve PKK konusunda iş birliği yapmamış, geçmişten beri sıkıntı yaşadıkları Fırat Nehri konusu ve su paylaşımına ilişkin sorunlarda da aşama katetmişlerdir (Pabuççular, 2023, s.331).

2000 yılında Suriye'de Hafız Esad vefat edince, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer cenazesine gitmiş, Hafız Esad'ın yardımcılığını yapan Abdülhalim Haddam da birkaç ay sonra Türkiye'ye gelmiştir. Cumhurbaşkanı Sezer'in bu ziyareti sadece bir taziye ziyareti olmamıştır. Bu ziyaret vesilesiyle Türkiye ile Suriye arasında dostane ilişkilerin ve iş birliklerinin kurulması da sağlanmıştır (Özcan, 2010).

Sezer'in ziyaretinden sonra Türkiye ile Suriye'nin, 1990'lardaki Su, PKK ve Hatay gibi anlaşmazlıkları 2000'lerde yerini iş birliği ve uzlaşya bırakmıştır. 2000 ve 2001 yıllarında 'Karma Ekonomik Komisyon' (KEK) görüşmelerinde iki ülke ekonomik ortaklıklar için görüşmüştür. Bu anlamda 1993 senesinden beri faaliyeti durdurulmuş olan Türkiye-Suriye Demiryolu yeniden kullanıma açılmıştır. Ocak, 2001'de Türkiye ile Suriye arasında yapılan 'İşbirliği Anlaşması' ile Türkiye'den Suriye'ye su akışı arttırılmıştır. Türkiye ile Suriye arasında yapılan terör, kaçakçılık ve illegal göç konularına ilişkin 2001 yılının Eylül ayında 'Geri Kabul Anlaşması' yapılmıştır (Oran, 2013, s.401-402). Bunlardan başka 2001 yılında Türkiye ve Suriye 'GAP Bölge Kalkınma İdaresi ve Suriye'nin Arazi Geliştirme Örgütü' bünyesinde ortak proje geliştirmeyi taahhüt etmiştir. Bu taahhüt, su sorununu çözme bile kurulan uzlaş

ortamı sayesinde sonradan çözülmesi için önemli bir adım atılmasını sağlamıştır (Pabuççular, 2023, s.331).

PKK terör örgütü elebaşı Abdullah Öcalan'ın teslim alınması, PKK unsurlarının zayıflatılması ile Suriye, Türkiye için tehdit oluşturan bir devlet olmaktan çıkmıştır. Türkiye ile Suriye ilişkilerindeki bu yeni durum Türkiye ve İsrail ilişkilerini de etkilemiştir. Türkiye artık Suriye'yi düşman devlet olarak tanımlamadığı için bu konuda İsrail'le ortak hareket etmeye de eskisi gibi ihtiyaç duymamıştır. Bu dönemde Türkiye ve Suriye 'İlkeler Bildirgesi' ile karşılıklı toprak bütünlüğüne dayalı bir anlaşma imzalamak istemiştir. Bildirgeyle Suriye'nin Hatay üzerindeki egemenlik iddialarına son vermesi sağlanmak istenmiştir. Fakat bu tam anlamıyla uygulamaya geçirilememiştir. Yine de Türkiye ve Suriye 2002 yılında 'Askeri ve Eğitim İşbirliği Anlaşması' imzalayarak karşılıklı güven ortamını artırmıştır (Balcı, 2013, s.248).

Türkiye ve Suriye 'Askeri ve Eğitim İşbirliği Anlaşması'nı yaparak, bölgede PKK üzerinden algıladıkları güvenlik tehditlerini boşa çıkarmak istemiştir. Yine de Türkiye ve Suriye arasındaki iyi ilişkilerin tesisi sadece PKK'ya bağlı olarak şekillenmemiştir. 2000'li yıllarda PKK dışında da tarafları yakınlaştıran iç ve dış etmenler olmuştur. Ak Parti döneminde yüzünü Doğu'ya çeviren Yeni-Osmanlıcılık anlayışı Suriye ile ekonomik ve kültürel yakınlık kurulmasında etkili olmuştur. Ayrıca Türk hükümeti bu dönemde ordunun siyasetteki etkisini de zayıflatmak istemiştir. AKP öncesinde laiklik ya da irticai söylemler üzerinden Suriye ve İran'a karşı yürütülen güvenlik zeminli politikalar, bu ülkelerle iş birliğinin sağlanmasıyla geçerliliğini yitirmiştir. Böylece o zamana kadar siyasette baskın olan ordunun rolü de zayıflatılmış ve gittikçe geri plana çekilmiştir. İşte Türkiye'nin bu ve benzeri dinamikleri Suriye ile yakın ilişkiler geliştirmesini sağlamıştır (Pabuççular, 2023).

Bülent Ecevit'in başbakanlığı sırasında Suriye ile kurulan iyi ilişkiler AKP döneminde de sürdürülmüştür. 2003 Irak Savaşı'nın hemen peşindeki sene kurulan Türkiye-Suriye arası olumlu ilişkiler, 2004 yılında belirginleşmiştir. 2004 yılında Beşşar Esad, Türkiye'ye gelen ilk Suriye Cumhurbaşkanı olmuştur. Aynı yılın sonunda Başbakan Recep Tayyip Erdoğan da Suriye'ye gitmiştir. Bu ziyaretler sayesinde ikili ilişkiler geliştirilmiştir. 2004 yılında Türkiye ile Suriye 'Serbest Ticaret Anlaşması'nın imzalayarak ekonomik olarak iş birliği içine girmiş olduklarını resmileştirmiştir. Bu anlaşma sayesinde Türkiye Orta Doğu devletleriyle olan bağlantısını Suriye üzerinden

sağlarken, Suriye de Türkiye üzerinden Avrupa ülkeleriyle bağlantı kurabilmiştir (Balcı, 2013, s.276).

‘Serbest Ticaret Anlaşması’ 2007’de yürürlüğe girdikten sonra gümrük vergileri karşılıklı olarak kaldırılmıştır (Balcı, 2013, s.276). Türkiye ve Suriye Serbest Ticaret Anlaşması (STA) sonrasında Serbest Ticaret Bölgesi (STB) kurmayı da planlamıştır. Bu dönemde Erdoğan ‘‘Kardeşim Esad’’ dediği Beşşar Esad ile oldukça samimi olmuştur. Öyle ki Türkiye ve Suriye ‘Ortak Bakanlar Kurulu Toplantısı’ yapacak seviyede yakınlaşmıştır. Ayrıca taraflar arasında vize serbestisi getirilmiş, vatandaşların karşılıklı giriş çıkışlarında herhangi bir sınırlama kalmamıştır. Hatta akademisyen Beril Dedeoğlu ‘‘STB’ne Lübnan, Ürdün, Irak, Filistin ve belki İsrail’in sonradan eklemenebileceğini böylece karşılıklı kazanç ilkesiyle bölgenin kalkınabileceğini’’ şeklinde bir değerlendirme yapmıştır (İşyar, 2017, s.481-482). Türkiye ve Suriye’nin daha önce imzalamış oldukları ‘Serbest Ticaret Anlaşması’ ile iki ülkenin ticaret hacmi 1 milyar dolar civarındayken 2010 yılına gelindiğine 2,5 milyar dolar seviyesine yükselmiştir (Oran, 2013, s.421-423).

Tarafların imzaladığı ‘Serbest Ticaret Anlaşması’ vergilendirme, yatırım ve turizm konularında karşılıklı kolaylıklar sağlamıştır. Ticari ilişkileri artırabilmek amacıyla gümrük noktalarında ticaret merkezleri kurulmuştur. Bu merkezlerden birinin de Hatay’daki Cilvegözü sınır kapısında kurulacağı belli olunca, kimi çevrelerce bu gelişme ‘Hatay’ın egemenliğinin Türkiye’de olduğunu Suriye’nin sonunda kabul ettiği’ manasında anlaşılmıştır (Pabuççular, 2023, s.331).

Hatay, jeopolitik, tarihsel ve kültürel unsurları nedeniyle Türkiye için son derece önemli bir yer teşkil etmiştir. Birçok inanca ve kültüre ev sahipliği yapmış olan bu kadim kent için Üçüncü Dünya Savaşı’nın çıkabileceği yer olduğu kehanet edilmiştir. Birçok inanca göre; gelecekte çıkabilecek olası bir savaş Hatay’daki Amik Ovası’nda vuku bulacaktır. Amik Gölü, 1955’ten 1980’e kadar geçen çeyrek asırlık zaman içinde kurutulmuştur. 2007 yılında Amik Ovası’nda uluslararası bir hava alanı inşa edilmiştir. Bu hava alanı Hatay’ı dış tehlikelere de daha açık hale getirmiştir. Suudi Arabistanlı ve Yemenli binlerce militan hava yolunu kullanarak Hatay’a gelmiştir. Bu kişiler Suriye’deki çatışma ortamının tesirlerini buraya taşımıştır. Aslında Türkiye kuruluşunun ilk yıllarından beri, Orta Doğu’ya yönelik olarak barışçıl ve tarafsız bir politika anlayışı gütmüştür. Fakat Hatay, Suriye’deki çatışma ortamına ve terör

ihracına yakın olan konumu nedeniyle sınır güvenliği açısından hassas bir noktaya gelmiştir (İşyar, 2017, s.475).

Suriye, 2003 ile 2007 arası 4 yıllık zamanda 75'e yakın terör üyesini Türkiye'ye teslim etmiştir. Suriye, 2005'te Bingöl'de gerçekleşen bir terör eylemini de kınamıştır. 2007 yılına gelindiğindeyse Türkiye ve Suriye iş birlikleriyle PKK'nın Suriye sorumlusu olan Sadık Aslan ve beraberindekiler ele geçirilmiştir. Yine 2007'de Türkiye, Irak'ın kuzeyine terör kapsamlı askeri operasyon yapmayı planladığını açıklamıştır. Beşşar Esad operasyonla ilgili olarak "Türkiye'yi desteklediklerini" söylemiştir. Suriye 2010 yılında, PKK'lı 11 teröristi öldürmüştür. Ayrıca Suriye aynı operasyonda PKK bağlantılı 400 kişiyi de tutuklamıştır (Oran, 2013, s.414-415).

İsrail, 2003'te Suriye'deki İslami Cihat hareketini bombalamıştır. Türkiye ise bu olaydan sonra İsrail ile Suriye'nin arasını bulan ülke olmuştur (Oran, 2013). Esad İsrail'le yaşadıkları sorunlar için Türkiye'den arabulucu devlet olmasını istemiştir. Türkiye arabulucu olarak İsrail ve Suriye'nin arasını düzeltmek istese de bu girişimleri İsrail'in 2008'deki Gazze işgali sonrası neticesiz kalmıştır. Beşşar Esad 2004 yılındaki ziyaretinde Irak konusunda da temaslarda bulunmuştur. Esad, Irak'ın sınır bütünlüğünün korunmasının gerekliliği noktasında Türkiye ile ortak bir kanaate varmak istemiştir (Pabuççular, 2023, s.331). Bunların yanı sıra 2004 yılında 'Asi Nehri Dostluk Barajı' yapımı için Türkiye, Suriye ve Irak'ın da dahil olduğu 'Üçlü Teknik Komite' kurulmuştur (Oran, 2013, s.421-423).

2000'lerde Türkiye ile Suriye ilişkilerini etkileyen faktörlerden biri de Lübnan olmuştur. Suriye askerlerinin Lübnan'da bulunmasına izin veren 1989'daki 'Taif Anlaşması' Suriye'nin Lübnan'da bir yetki alanı oluşturmasını da sağlamıştır. 2000'li yıllarda Suriye'nin Lübnan'la geliştirdiği ilişkiler, Türkiye'nin de Lübnan'la olan ilişkilerini de ilerletmesini sağlamıştır. Lübnan Başbakanı Refik Hariri ve Dışişleri Bakanı Jean Obeid 2004 yılında Türkiye'ye gelmiştir. Bu görüşmede Lübnan ve Türkiye arasında 'Serbest Ticaret Anlaşması' imzalanmıştır. 2004 yılı içinde Abdullah Gül Dışişleri Bakanı sıfatıyla Lübnan'a gitmiştir. Fakat 2005 yılında Suriye'ye muhalif olmasıyla bilinen Refik Hariri suikasta uğrayarak, öldürülmüştür. ABD ve diğer Avrupalı devletler Hariri'nin Suriye konusundaki görüşlerinden dolayı Suriye tarafından öldürülmüş olabileceğini ortaya atmıştır (Oran, 2013, s.415). ABD ve Avrupalı devletler Hariri suikastının ardında Suriye olduğunu ileri sürerken Türkiye, Suriye'nin bu suikastla ilişkisinin olmadığını savunmuştur. Böylece Türkiye-Suriye

arası ilişkiler 2005'te Lübnan Başbakanı Refik Hariri suikastı sonrasında bir ileri aşamaya geçmiştir. (Balcı, 2013).

Öyle ki 2005 yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Suriye'ye gitmiştir. ABD Büyükelçisi Eric Edelman ise "ABD'nin bu ziyarete taraftar olmadığını" açıklamıştır. ABD'nin hoşnutsuzluklarına rağmen Türkiye tarafı Suriye ile diplomatik temaslar geliştirmeyi sürdürmüştür. 2005 yılı içinde Tayyip Erdoğan Beyrut'a, Abdullah Gül ise Şam'a gitmiştir. 2005'te BM'nin 1071 sayılı barış kararıyla 'Lübnan Geçici Görev Gücü' (UNIFIL) oluşturulmuştur. Türk hükümeti UNIFIL'e TSK'yı da göndermek isteyince muhalefet partisi CHP ve Cumhurbaşkanı Sezer hükümetin bu isteğine karşı gelmiştir. Bununla ilgili olarak üç önemli görüş bildirilmiştir. Birincisi; Lübnan'da Hizbullah'ı sınırlamak isteyen UNIFIL'e TSK'yı göndermekle, Türkiye ve İsrail arasında bu konuda bir iş birliği varmış algısı yaratabileceği söylenmiştir. İkinci olarak; ABD ve İsrail'in bölgeye yönelik planlarına Türkiye'nin destek verdiği düşüncesinin yayılma ihtimali öne sürülmüştür. Üçüncü ve son olarak ise; Türkiye'nin Kuzey Irak sınırı güvenlik açısından daha riskli olmasına rağmen askerlerini başka bir ülkedeki sorun için görevlendirmenin akıllıca bir karar olmadığı ifade edilmiştir. AKP ise tüm bu argümanlara yanıt olarak; "TSK'nın Hizbullah'la ilişkili bir göreve dahil olmayacağı ve pasif dış politika yerine aktif olmanın kazanç getireceği" açıklamasını yapmıştır. Bu tartışmalardan sonra TBMM'de oylanan UNIFIL tezkeresi 2006 Eylül ayında onaylanmıştır. 2006'da Lübnan'ın yeni Başbakanı olan Fuad Sinyora, Hariri'nin katledilmesinin araştırılması için Türkiye'ye gelerek Tayyip Erdoğan ile görüşmüştür. Türkiye'nin Lübnan ve Suriye ile bağlantılarını arttırması bir süre sonra ABD tarafından da hoş karşılanmıştır. 2006 yılında Lübnan'da yaklaşık bir ay süren 'Temmuz Savaşı' yaşanmıştır. Gilat Salit isimli İsrail askerinin Hamas tarafından ele geçirildiği ortaya çıkınca Gazze'deki İsrail-Hizbullah mücadelesi Lübnan'a doğru genişletilmiştir. 2006'da savaş henüz başlamadan önce Ahmet Davutoğlu Suriye'ye giderek Beşşar Esad'la görüşmüştür. Davutoğlu görüşme sonrasında Hamas'ın yetkili ismi Halid Meşal'e ulaşarak telkin edici konuşmalar yapmıştır. 2007'deki Arap Birliği Toplantısı'nda Lübnan'a ilişkin konuşan Dışişleri Bakanı Abdullah Gül "Türk hükümetinin Lübnan'daki tüm mezhep ve etnik gruplara adil yaklaştığını" söylemiştir (Oran, 2013, s.416-417).

Lübnan'da yaşanan Hariri Suikastı ve Temmuz Savaşı gibi iki önemli olaydan sonra Türkiye-Suriye ilişkilerini etkileyen üçüncü bir olay da '8 Mart İttifakı' ve '14 Mart

İttifakı' arasında yaşanmıştır. 8 Mart İttifakı; Suriye ve İran tarafından Hizbullah etkisinde bir grubu oluşturmuştur. 14 Mart İttifakı ise; Suriye'ye muhalif, ABD ve İsrail destekli bir ittifak olarak ortaya çıkmıştır. Bu iki farklı kamp, Refik Hariri'nin katledilmesinin araştırılması konusunda ayrılmışlardır. BM'nin suikastın araştırılması için yetkilendirdiği Uluslararası Lübnan Özel Mahkemesi'ne 8 Mart İttifakı güvenmediğini dile getirmiştir. 8 Mart İttifakı'na göre; bu mahkeme ABD ve İsrail'in Hizbullah'ı oyuna getirmek için kurduğu kurmaca bir mahkeme olmuştur. 14 Mart İttifakı ise mahkemeye güvenmektedir. 2006'dan beri süregelen bu tartışmalı durum Türkiye'nin arabuluculuğu sayesinde 2008'de Katar'da yapılan 'Doha Anlaşması' ile uzlaştırılmıştır. 2008'de Lübnan seçimlerinde cumhurbaşkanlığına gelen Mişel Süleyman, yemin konuşmasına 'Doha Anlaşması'ndaki yapıcı politikaları için Erdoğan'ı da davet etmiştir. Ayrıca 14 Mart İttifakı hükümetinin başbakanı seçilen Saad Hariri de 2010 yılında Türkiye'ye bir teşekkür ziyareti yapmıştır. 2010'da İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Lübnan'da Şiilerin çoğunlukta olduğu Bint Cebel'de konuşma yapmıştır. Bu konuşmadan bir ay sonra Erdoğan bu kez Lübnan'da Sünnilerin çoğunlukta olduğu Akkar'da konuşmuştur. Erdoğan'ın bu konuşması, daha önce Gül'ün Arap Birliği'nde ifade ettiği 'Lübnan'daki herkese adil yaklaşan Türkiye' imajını sorgulatmıştır. 2007'de Lübnan'daki 14 Mart hükümeti ile Güney Kıbrıs'ın Akdeniz'de 'Gizli Petrol ve Doğalgaz Anlaşmaları' yaptığı öğrenilmiştir. Akdeniz ülkesi olarak Türkiye'yi dışlayan bu anlaşma hem Türkiye hem de Suriye'nin tepkilerine yol açmıştır. Bunun üzerine 2007 Ağustos'unda KKTC ve Suriye iş birliği görüşmeleri yapmıştır. 2007 Eylül ayına gelindiğinde ise iki ülkenin arasında 'Magosa-Lazkiye Feribot Seferleri' başlatılmıştır. Bunun üzerine Saad Hariri "Güney Kıbrıs'la yapılan anlaşmanın üzerinde çok düşünülmeden yapıldığını, Türkiye'nin kendileri için önemli olduğunu" söylemiştir. Hariri'nin açıklaması sonrası ise Lübnan Meclisi aldığı kararla anlaşmanın imzalanmasına engel olmuştur (Oran, 2013, s.417-419).

2006 yılında İsrail'in 2 askeri kaçırılmıştır. 2007 yılında İsrail bu gerekçeyi öne sürerek Güney Lübnan'ı işgal etmiştir. İsrail 'Adil Karşılık Operasyonu' veya 'İstikamet Değiştirme Operasyonu' olarak farklı isimler verdiği işgalini yaklaşık 1 ay boyunca sürdürmüştür. Fakat Hizbullah Lübnan'daki işgale müdahil olarak İsrail'i geri püskürtmüştür. Bunun üzerine İsrail'in bölgedeki müttefiki ABD devreye girmiştir. ABD, İsrail'in gardını düşüren İran destekli Hizbullah güçlerini zayıflatmak için

Suriye yönetimiyle olan bağlantılarına son vermek istemiştir. ABD bu amaçla Suriye'deki Beşşar Esad rejimini ve Nusayri üstünlüğünü bitirmeyi hedeflemiştir. Bunun için de ABD, Sünni mezhepten olan İhvan hareketini Suriye'deki iktidarın başına getirerek kendi güdümünde bir Suriye rejimi oluşturmak istemiştir. George W. Bush ve yardımcısı Cheney bu rejimi oluşturabilmek için başkanışmanları John P. Hannah'ı görevlendirmişlerdir. Hannah ise Suudi Arabistan istihbarat şefi Prens Bender bin Sultan ile görüşerek, Lübnan'daki Refik Hariri suikastının arkasında Suriye devletinin olabileceğinden dolayı desteklerini istemiştir. Bu sırada Suriye İhvanı lideri Muhammed Şakfa ve Irak İhvan'ı lideri Tarık el Haşimi hali hazırda Türkiye'de bulunmuştur. Fakat Türkiye Suriye'deki Beşşar Esad iktidarına son vermek adına bu liderlerle iş birliği yapmaktan imtina etmiştir (İşyar, 2017, s.481-482).

2004-2008 arasında 'Türkiye-Suriye Bölgesel Turizm İşbirlikleri' yapılmıştır. 2006 yılında ise Gazze ve Lübnan krizlerinden sonra 2007'de İsrail, Türk hava sahası üzerinden Suriye Askeri Tesisi'ni vurmuştur. Bu olay Türkiye ile Suriye ilişkilerini de bir süre etkilemiştir (Oran, 2013, s.421-423). Dönemin Dışışleri Bakanı Ali Babacan "Bu olayı Türkiye'ye yapılan büyük bir yanlış" olarak nitelendirmiştir. (Oran, 2013, s.441-442). Ali Babacan "Olanları kabul edilemez diye tarif ederek İsrail'den izahını beklediklerini" açıklamıştır. Bu açıklama sonrası İsrail, Türkiye'ye yaşatılan her türlü zorluk için özür dilemiştir. Hatta 2008 yılında İsrail ile Suriye'nin uzlaşması için Türkiye arabulucu devlet olarak bulunmuştur. Aynı yıl İsrail ve Suriye yetkilileri Türkiye'de bir araya gelerek temaslarda bulunmuştur. Taraflar, görüşme sonrasında Türkiye'nin aracılığıyla ateşkes yönünde karar aldıklarını ve Madrid Konferansı ilkelerine uyarak uzlaşa sağlama yönünde gayret göstereceklerini beyan etmişlerdir (Aymalı, 2019, s.59-61).

Türkiye bu dönemde Suriye'nin sadece İsrail'le arasını bulmamış, Suriye'nin Irak'la yaşadığı sorunlarda da uzlaştırmacı roller üstlenmiştir. Fakat İsrail'in 2008'deki Gazze saldırısı sonrası bu arabuluculuk girişimleri bir neticeye varamamıştır. Yine de Suriye 2008 sonrası için de İsrail'le yeniden uzlaşmak için Türkiye'nin arabulucu devlet rolünü sürdürmesini istemiştir. Suriye'nin bu isteği dış politik süreçlerde Türkiye'ye olan güvenini kanıtlar nitelikte olmuştur. Tüm bu gelişmeler 2009 yılında tarafları birbirine daha da yakınlaştırmış ve hem siyasi hem de ekonomik olarak ortak hareket etmeye sevk etmiştir (Balcı, 2013).

2009'da ABD'de Barack Obama, İsrail'de ise Netanyahu başa gelmiştir. Aynı yıl, Türkiye ve Suriye arasında da iki önemli anlaşma yapılmıştır. 2009 Nisan ayında önce 'Savunma Sanayii İşbirliği Anlaşması' daha sonra Eylül ayında da 'Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Anlaşması' imzalanmıştır. Bu anlaşmalarla iki ülke; ticaret, su kaynakları, enerji gibi alanlarda çeşitli ortaklıklar geliştirmiştir. 2009 yılı bitmeden Erdoğan beraberindeki 10 bakan ve 200 iş adamı ile Suriye'ye gitmiştir. Bu ziyaretle birlikte Türkiye ve Suriye arasında 50 farklı anlaşma imzalanmıştır. Esad ise 2010 yılında Türkiye'ye gelerek dostluk ve iş birliklerini pekiştiren bir görüşme sağlamıştır. 2009'da vize serbestisi getirilince, 2010 yılında Türkiye-Suriye arası seyahatlerde % 100'lük bir ziyaretçi artışı olmuştur (Oran, 2013, s.421-423).

Davutoğlu'nun 2009'da Dışişleri bakanı olarak göreve geldiği yıl Türkiye ve Suriye çok önemli bir ortaklık daha geliştirmiştir. İki ülke vatandaşları için kısa müddetli seyahatlerde vize serbestisi getirilmiştir. Bunun dışında taraflar savunma iş birliği noktasında anlaşmalar imzalayarak ortaklaşa düzenlendikleri sınır tatbikatlarına girişmiştir. Ayrıca taraflar 'Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'ni oluşturdukları gün bakanlar kurulu toplantılarının ilkinin Halep ve Gaziantep şehirlerinde yapmıştır. Davutoğlu bir açıklamasında Türkiye ile Suriye'nin birlikte geldikleri noktayı şöyle ifade etmiştir "Kaderi, tarihi ve geleceği ortak ülkeler olarak, aynı yolda yürümeye devam edeceğiz. Bölgemizi tekrar yükselen bir medeniyet merkezi ve ortak bir ekonomik havza yapmak için Antep'i, Halep'e; Hatay'ı, Lazkiye'ye; Mardin'i, Deyruzzar'a; İstanbul ve Ankara'yı, Şam'a tekrar kavuşturmak için hep beraber çalışacağız. Bu iki halk için hem bir bayram hem de bir düğün günüdür. İki bayram arasında bir de vize kaldırma bayramı ilan ettik. Düğünlerde aileler nasıl geleceklerini birleştiriyorsa, Suriye ve Türkiye de o şekilde ortak kültür ve değerlerini birleştirecektir" (Pabuççular, 2023, s.331-332).

Davutoğlu bu açıklamasından hariç Halep ve Gaziantep'te yapılan kurul toplantılarından sonra Türk ve Suriyeli yetkililerin birlikte yaptıkları yolculuk için de 'araba diplomasisi' deyimini kullanmış ve yolculuk boyunca yeni iş birliklerinin konuşulduğunu vurgulamıştır. Türk Dışişleri Bakanı bu süreçte 40'a yakın protokol ile proje üzerinde mutabık kalındığını aktarmıştır. Bahsi geçen protokoller süreç içinde gerçekleştirilmek üzere zamana bırakılmıştır. 2010 yılında Suriye'nin Lazkiye kentinde konseyin bir sonraki görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde karşılıklı anlaşmaların üstünden geçilerek, entegrasyonun sağlanması maksadıyla istişareler

yapılmıştır. Davutoğlu'na göre bu kapsamda ulaşımdan çevreye, enerjiden ekonomiye “Tek bir ülke gibi olmak bölgeye yeni bir model olacak ve karşılıklı fayda getirecekti” Davutoğlu her fırsatta ‘komşularla sıfır sorun politikasının’ en iyi örneği olarak Suriye’yi işaret etmiştir. Fakat 2011’deki Arap Baharı ile bölgede ve Suriye’de baş gösteren halk isyanları Suriye ile kurulan tüm olumlu ilişkileri bozmakla kalmamış Suriye’yi Türk dış politikasının gündemini en çok meşgul eden komşusuna da dönüştürmüştür (Pabuççular, 2023, s.332).

Türkiye ile Suriye arasındaki 2004-2010 İşbirlikleri;

TPAO ile Suriye petrol şirketi iş birlikleri ile petrol arama çalışmaları,

Arap Doğalgaz Boru Hattı Projesi’ ile ilgili ortak çalışmalar,

Türkiye’nin Suriye’ye elektrik satması ve iki ülkenin elektrik şebekelerinin ortaklaşa kullanılması,

2006 yılında Mersin-Lazkiye feribot seferlerinin başlatılması,

Suriye demiryollarının Türkiye tarafından bakım ve onarımının yapılması, Gaziantep-Halep arası demiryolu ulaşımının açılması, Türkiye-Suriye arasında hızlı tren hattının yapımına başlanması,

Kamışlı-Nusaybin sınır kapısının ortak kullanılması ile ayrıca başka bir sınır kapısının da yapılması,

2005 Türkiye-Suriye ‘Bölgelerarası İşbirliği Programı’ ile Gaziantep, Kilis ve Halep arasında iktisadi iş birlikleri geliştirilmesi,

Suriye’nin, 2005’te Gaziantep’te Konsolosluk açması,

2009’daki ‘Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi’nin 2010’da ‘Yüksek Düzeyli Dörtlü İşbirliği Konseyi’ne dönüştürülerek Lübnan ve Ürdün’ü de kapsamaması,

2010 yılında yapılan ‘Üçlü Bakalar Kurulu’ toplantısıyla Türkiye, Suriye ve Irak arasında ‘Dostluk Barajı’nın yapımına başlanması (Oran, 2013, s.423).

2010’dan itibaren Arap Baharı’nın Orta Doğu’da yayılmasıyla bölge devletlerinde değişen rejimler ve liderler içerisinde Suriye de dahil olmuştur. ABD, Orta Doğu’da Şii mezhebinden olan Baas rejiminin yönetimde olmasından rahatsızlık duymuştur. Bu nedenle Sünni mezhepteki Müslüman Kardeşler (İhvan) hareketini Suriye’deki rejimi değiştirmek üzere desteklemiştir. 1982’deki Hama isyanı sonrası, İhvan grubuna mensup bazı kişiler İngiltere ve Almanya’ya giderken bazıları da Afganistan’a gidip Taliban ve El Kaide içerisinde görev almışlardır. ABD o dönemde bu grupları SSCB’yle olan mücadelelerinde kullanmıştır. Henry Kissinger, ABD ile İhvan

arasındaki bu karşılıklı ilişkiyi ‘‘Batı dünyası ile Müslüman Kardeşler’in samimiyeti’’ şeklinde nitelendirmiştir. ABD 2006 yılından sonra İhvanı bir strateji unsuru olarak kullanmaya başlamıştır. Wikileaks belgelerinde, ABD ile İhvan grubu arasındaki yazışmalara da rastlanmıştır. 2006’dan sonra İhvan’ın başına Türkiye’de bulunan ve AKP hükümetiyle diyalog halinde olan Muhammed Riyad Şakfa ve Faruk Tayfur’u getirmiştir. Muhammed Riyad Şakfa ve Faruk Tayfur Suriye’nin işgal edilmesine yönelik birtakım emeller beslemiş ve bunun için çabalamıştır (İşyar, 2017, s.479).

Türkiye Suriye ile geliştirdiği ortaklıklar noktasında; Avrupa dışında kalan bir ülkeyle STA imzalamakla kalmamış, Suriye’nin ticaret yaptığı ülkeler arasında da ilk sıralara kadar çıkmıştır. Türkiye, Suriye’deki Baas rejimine de bu şekilde ikna ve iş birliğine dayalı bir metotla son verilebileceğine inanmıştır. Bu şekilde Suriye’deki Baas rejiminin İran ile bağlantısı koparılabilir. Ayrıca Suriye ile İsrail’le uzlaşma ve Filistin sorununu çözmek için de bu iş birliği işe yarayabilirdi. Bunlar yapılabilsen İhvan hareketi de devlet kadrolarında görevlendirilebilirdi. Fakat Beril Dedeoğlu’nun tespit ettiği gibi ‘‘Beşşar Esad bu istekleri askıda bırakmış ve uzun süre oyalama taktiği geliştirmiştir. Dışişleri Bakanı Davutoğlu Esad’ın bu tutumlarına ithafen ‘‘Biz Esad’ı Suriye’nin Gorbaçov’u yapmak istedik ama o Suriye’nin Miloseviç’i olmak istedi’’ demiştir. Türkiye ile Suriye bu dönemde neredeyse tek bir ülkeymiş kadar yakın ilişki geliştirmiştir. Öyle ki Erdoğan, Suriye lideri Esad’a ‘‘kardeşim’’ diyecek noktaya gelmiştir. Türkiye ile Suriye bakanlar kurulu toplantılarını birlikte yapmaya başlamış, gümrükten giriş-çıkışlar serbestleşmiş, sınırlardaki mayınlar imha edilmiştir. Sonuç olarak taraflar arasında tam bir güven ortamı inşa edilmiştir (İşyar, 2017, s.482).

Lübnan Stratejik Araştırmalar Merkezi başkanı Muhammed Nurettin, Türkiye’nin Suriye’ye ve diğer bölge devletlerine karşı izlediği politikalarda iki önemli kırılma noktası yaşandığını tespitinde bulunmuştur. Nurettin’e göre ‘‘Türkiye’de 2002 yılında AKP hükümetinin başa geçmesi ilk kırılma noktası olmuş, 2010’daki Mavi Marmara krizi ise ikinci kırılma noktası olmuştur. Aynı sene 17 Aralık 2010 günü Tunus’ta başlayan Arap Baharı süreci de hem Türkiye hem de bölge devletleri için kırılma noktası olmuştur. Gazeteci Cengiz Çandar ‘‘Erdoğan, ABD Başkanı Barack Obama’nın desteğine güveniyor. Arap dünyasındaki ününün de artmasıyla, sahip olduğu güçleri özgüvenden kibre dönüştürebilir. Erdoğan’ın kurmayları onu eleştirmektense alkışlıyor. Bu yüzden Erdoğan hata yapmaya sürüklenabilir’’ tespitlerini yapmıştır (İşyar, 2017, s.483-484).

Türkiye-Suriye arasındaki ilişkilere dair bir yorum da Lübnan Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanı Prof. Dr. Muhammed Nurettin yapmıştır. Nurettin'e göre "ABD, Suriye konusunu Türkiye'ye havale ederek, Türkiye'nin Suriye'de İsrail'i dengeleme rolü oynamasını istemiştir. Böylece, İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor Lieberman'ın Orta Doğu'da tepki alabilecek savaşkan planlarının önünü almak da mümkün olmuştur." Gazeteci Nuray Mert ise Türkiye'nin Orta Doğu politikaları hakkında "Batı dünyası, işgalci tutumlarını gizlemek için Türkiye'yi kendisine aracı seçmiştir. Fakat Türkiye bu aracı rolü üstlenirken Orta Doğu'da lider sayılan bir devlet olarak anılmaya başlamıştır. Arap Baharı, Türkiye'nin bölgedeki lider devlet rolünü daha da belirginleştirmiştir" yorumlarında bulunmuştur. Davutoğlu ise dış basına verdiği bir demeçte "Türkiye'nin bu zamana kadarki Orta Doğu imajının kaslı vücuduna rağmen küçük bir beyne, titrek bir kalbe ve boş bir mideye sahip olduğunu" söylemiştir. Davutoğlu, bu benzetmeyle Amerikalı tarihçi Webster Tarpley'in 'Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası' deyimindeki Türkiye'ye 'Yeni Osmanlılık Projesi' sayesinde geçilebileceğini anlatmak istemiştir (İşyar, 2017, s.483-485).

6.3. İran'dan Algılanan Tehditlerin Değişmesi

2000-2010 arası dönemde Türkiye için 'düşman devlet' kategorisinden çıkan bir diğer devlet de İran olmuştur. 2001 yılında Necmettin Erbakan döneminde, Türkiye ve İran arasında imzalanan 'Doğalgaz Anlaşması' AKP iktidarı döneminde de iş birliği halinin devam etmesini sağlamıştır.

ABD'nin gerçekleştirdiği 2003 Irak Savaşı öncesi ve sonrasında PKK terör örgütünün İran kolu PJAK İran sınırlarında terör faaliyetlerine girişmiştir. Böylece 1990'larda Türkiye için güvenlik tehdidi olan PKK terör örgütü, 2000'li yıllarda İran için de güvenlik tehdidi olmaya başlamıştır. Öte yandan 1990-2000 arası dönemde Türkiye ve Irak arasında süregelen düşman devlet algısı da değişmeye başlamıştır. Türkiye ve İran topraklarının ikisini birden tehlikeye atan PKK ile PJAK terör örgütleri iki devlet için de ortak soruna dönüşmüştür. Bu ortak sorun sayesinde Türkiye ve İran 1990'larda birbirlerine karşı geliştirdikleri düşman devlet algısını 2000'li yıllarda dost devlet olarak değiştirmiştir. Özellikle 2005 ve sonrası dönemde ortak iş birlikleri ve anlaşmalarla bu dostluk gittikçe belirginleşen bir hal almıştır.

İsrail açısından bakıldığında ise İran'ın vekil güçleri olan Hizbullah ve Hamas'ın terör faaliyetleri 1990'larda olduğu gibi tehdit oluşturmaya devam etmiştir. 2000 yılı sonrası

dönemde de Hizbullah'ın Lübnan üzerinden, Hamas'ın ise Filistin üzerinden askeri faaliyetlerde bulunması İsrail'in sınır güvenliğini tehdit etmiştir.

2000'li yıllarda İran'la Türkiye'nin yakın ilişkiler geliştirmesi İsrail tarafından hoş karşılanmamıştır. Türkiye ve İsrail 1990'larda 'stratejik ittifak' olacak kadar ilişkilerini ilerletmiştir. Türkiye ve İsrail arasındaki stratejik ittifak toprak bütünlüğüne dayalı tehdit algıları üzerinden kurulmuştur. İran gibi diğer bölge devletlerinden algıladıkları tehditler Türkiye ve İsrail'i ittifak kurmaya teşvik etmiştir. Fakat 2000'li yıllarda Türkiye için 'dost devlet'e dönüşen İran, İsrail için 'düşman devlet' olarak kalmaya devam edince Türkiye ve İsrail arasındaki stratejik ittifak da bozulmaya başlamıştır. İsrail'in terör örgütü olarak gördüğü Hizbullah, Hamas ve FKÖ gibi yapıların İran'la olan bağlantıları 2000'lerde de sürmüştür. Bu yüzden İsrail-İran ilişkilerinde Türkiye-İran ilişkilerinde olduğu gibi tersine bir değişim yaşanmamıştır. Ayrıca İran sahip olduğu nükleer güç nedeniyle de İsrail için tehdit algısı yaratmayı sürdürmüştür.

Ezcümle, 1990'lı yıllarda hem Türkiye hem de İsrail için 'düşman devlet' olan İran, 2000'li yıllarda yalnızca İsrail için 'düşman devlet' olarak kalmıştır. Türkiye'deki değişen yönetim biçimi ve İran'la kurulan olumlu diplomatik ilişkiler sayesinde 2000'lerde Türkiye, İran'ı 'düşman devlet' olarak algılamamış aksine 'dost devlet' kategorisine yerleştirmiştir.

2000 yılı sonrası dönemde İran'ın nükleer gücü ABD ve İsrail'i dışlama siyasetine itmiştir. ABD ve İsrail, İran'ı dışlama politikalarına Türkiye'nin de destek vermesini istemiştir. Fakat Türkiye bu dönemde komşularıyla sorunsuz politikalar yürütme amacı gütmüştür. Türkiye nükleer enerji konusunda bir sınırlamanın bütün devletleri bağlayıcı olması gerektiğini savunmuştur. Oysa İsrail kendisi nükleer faaliyetlerde bulunurken İran'ın sınırlandırılmasını istemiştir. İran'ı sınırlamaktan bahseden İsrail'in kendisinin de nükleer silahlara sahip oluşu çelişkili bir durum olduğundan Türkiye İran'a karşı da müdahaleci olmamayı seçmiştir (Kaya, 2010, s.105-109). ABD ve İsrail nükleer programı nedeniyle İran'ı tecrit etmeye çalışırken Türkiye İran'ın faaliyetlerinin savaş veya tehdit içermediğini savunmuştur. Terör ve nükleer enerji konularındaki bu dayanışma İran ile Türkiye arasındaki iş birliği halini de artırmıştır. ABD ve İsrail ise bu ikili yakınlaşmadan rahatsızlık duymuştur (İşyar, 2017, s.468-470). 2002 yılında, ABD ile İsrail'in bölgedeki İran düşmanlığı daha da görünür olmaya başlamıştır. İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetleri bu iki ülkeyi son derece rahatsız etmiştir. ABD ve İsrail, Türkiye'yi de kendi saflarına çekmek istemiş

olsalar da Türkiye, İran'ın nükleer girişimlerine diplomatik yollarla çözüm getirmekten yana tutum sergilemiştir. Türkiye bu tutumunu 2010 yılındaki BM Güvenlik Konseyi'nin İran yaptırımlarına kadar sürdürmüştür (Pabuççular, 2023, s.332-333).

Türkiye 2000 yılında yapılan 'Umut Operasyonu' kapsamındaki baskınlarda Hizbullah ve İran bağlantılı belgelere rastlamıştır. Bu belgeler Türkiye ile İran arasındaki güven ortamını sarsmıştır. Hizbullah ve İran bağlantılı gruplar Türkiye'deki faili meçhul aydın cinayetlerinden sorumlu tutulmuştur. Hatta 2000 yılı içinde düzenlenmesi planlanmış olan 'Ekonomik İşbirliği Örgütü' görüşmelerine Türkiye tepki amacıyla katılım göstermemiştir (Oran, 2013, s.451).

Türkiye'nin İran ile olan ilişkileri 2001 yılı ve sonrasında düzelme yoluna girmiştir. Bunun en önemli göstergelerinden biri Türkiye ile İran arasındaki 'Doğalgaz Anlaşması' olmuştur. Necmettin Erbakan'ın başbakan olduğu 1996 yılında imzalanmış olan anlaşma 2001 senesinde hayata geçebilmiştir. 2001'den itibaren gaz transferinin sağlanmasından sonra taraflar dış ticarete gittikçe yakınlaşmıştır (Balcı, 2013, s.277). 2002 senesine gelindiğinde, Türkiye-İran arasında doğal gaz transferinin yapılmasıyla, Türkiye-İran ticaret hacmi Türkiye-İsrail ticaret hacmini geçmiştir (Kaya, 2010, s.105-109). 2002 yılı içinde İran'dan Türkiye'ye gelen gaz akışı bir süreliğine kesilmiştir. Türkiye, İran'ın birtakım teknik aksaklıklarla gazı kestğini açıklamıştır. Fakat İranlı yetkililer bu açıklamanın, Türkiye'de kötü giden ekonominin gizlenmesi için yapıldığını söylemiştir. 2002 yılı bitmeden Türkiye ve İran gaz akışındaki problemi bir şekilde gidermiştir. 2004 yılında Başbakan Erdoğan, İran'a gitmiştir. Erdoğan, Türkiye'nin İran doğalgazının üretiminde yer alması için 'BOTAŞ-İran Milli Gazı' ortaklığını görüşmüştür. Erdoğan görüşme sonrasında İran gazının AB'ye satılabilmesi hususunda İran'la anlaşma sağlamıştır. ABD, İran'a ekonomik ambargo uygulamak gerekçesiyle bu girişime engel olmak istese de Türkiye ortaklığı sürdürmüştür (Oran, 2013, s.458).

İran'ın Türkiye'ye karşı 1990'lardan beri sürdürdüğü terörü finanse etme ve gerçekleştirme faaliyetleri Türkiye'nin laik yapısını ve toprak bütünlüğünü tehdit etmiştir. Fakat 1998'de Öcalan'ın ele geçirilmesinden sonra PKK terörünün önünün alınmasıyla İran'ın PKK bağlantıları da zayıflamıştır (Pabuççular, 2023, s.332-333). Mahmud Ahmedinejad döneminde İran ile Türkiye'nin PKK'dan algıladıkları tehditler benzer şekilde seyretmeye başlamıştır. Bu dönemde PKK, Türkiye sınırında bölücü

eylemlerini sürdürürken bir taraftan da PJAK üzerinden İran'ı tehdit eden faaliyetlere girişmiştir (İşyar, 2017, s.468-470). Hal böyle olunca, 1990'lı yıllarda terör konusunda çıkar çatışması yaşayan tarafların 2000'li yıllarda çıkarları örtüşmeye başlamıştır. Daha önce PKK'nın terör faaliyetlerini görmezden gelen İran, 2000'lerde PKK'nın İran uzantısı PJAK üzerinden kendi toprak bütünlüğüne yönelik tehditler algılamaya başlayınca artık görmezden gelememiştir. İran'ın sınır güvenliğine ilişkin tehdit algıları onu Türkiye ile ortaklaşa hareket etmeye zorlamıştır. Yeni durumda Türkiye ve İran ortak düşman üzerinden dost devlet ilişkisi yürütmeye başlamıştır (Kaya, 2010, s.105-109).

2002 yılında İran'ın PKK'yı terör örgütü olarak sınıflandırmasına karşılık olarak Türkiye de HMÖ'yü terörist olarak kabul etmiştir. İran'ın değişen PKK yaklaşımının iki temel nedeni olmuştur. İlk neden olarak; Abdullah Öcalan'ın Türkiye tarafından tutuklanması ile PKK'nın etki alanının daralmıştır. İkinci neden ise; 11 Eylül 2001 İkiz Kuleler Saldırısı sonrası ABD'nin İran'a yönelik olan saldırgan politikalarına karşı İran'ın aradığı müttefik gücüne Türkiye cevap vermiştir (Oran, 2013, s.452).

ABD'nin 2003'teki Irak işgali ise Türkiye-İran arası ilişkilerin PKK ile mücadele anlamında bir nevi dönüm noktası olmuştur. Türkiye'nin girişimleriyle kurulan Irak'a Komşu Ülkeler Konferansı'na Türkiye ile birlikte İran da katılım göstermiştir (Pabuççular, 2023, s.332-333). Türkiye ve İran 'Irak'a Komşu Ülkeler Toplantıları' ile bölgedeki toprak bütünlüğünü muhafaza etme gayreti içinde olmuştur (Balcı, 2013, s.277). 2002 yılında İran lideri Hatemi, İstanbul'daki 'Ekonomik İşbirliği Örgütü' ve 'Irak'a Komşu Ülkeler' görüşmeleri için Türkiye'ye gelmiştir. Hatemi, AKP'li yetkililerle "Kuzey Irak'taki olası bir Kürt devletinin hem İran'ı hem de Türkiye'yi nasıl tehdit edeceğini" konuşmuştur. "ABD ve İsrail'in bölgede kendilerine bölücü ve koruyucu bir alan oluşturarak, İran ve Türkiye'nin sınır güvenliğini ihlal edebileceğini" anlatmıştır. Bunun üzerine 2003'te Dışişleri Bakanı Abdullah Gül "Diğer bölge ülkesi Suriye'nin de dahil olduğu 'Türkiye-İran-Suriye Bloğu'nun' Kürt devleti ve bölücü girişimlere karşı ortaklaşa hareket edeceğini" söylemiştir. 2003'te yaşanan Irak işgali sonrasındaki PKK terör örgütünün faaliyetleri, İran sınırlarına kadar dayanmıştır. Bundan sonra İran, sınır güvenliğinden endişe etmeye ve artık PKK'yı bir tehdit olarak görmeye başlamıştır. İran, algıladığı terör tehdidiyle mücadele etmek noktasında ise Türkiye ile iş birliği yapmayı uygun bulmuştur (Oran, 2013, s.451-453).

2004 yılında Recep Tayyip Erdoğan'ın İran'a gitmesiyle toplanan 'Yüksek Güvenlik Komisyonu İkili Anlaşması' taraflar arasında imzalanmıştır. Bu anlaşmadan sonra iki ülke terörle ortak mücadeleye tutuşmuşlardır. 2004'te PJAK İran'da PKK adına faaliyetlerde bulunmuştur. Bunun üzerine İran kolluk güçleri PJAK'la çatışmış ve 9 örgüt üyesini öldürmüştür. Bu gelişmeler PKK-PJAK ekseninde iki ülke için ortak tehdit unsuru olmuştur (Oran, 2013, s.452).

2000 yılındaki İran seçimlerinde reformcular başa gelmiştir. Bu sırada Türkiye'de hükümette bulunan Bülent Ecevit ve TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut 'Modern, özgür, demokratik yeni İran' şeklinde yorumlarda bulunmuşlardır. 2005'teki İran seçimlerinde ise muhafazakar lider Ahmedinejad başa geçmiştir (Oran, 2013, s.454). Seyyid Muhammed Hatemi yönetimindeyken İran'da nükleer projeler askıya alınmıştır. Fakat 2005 yılında Mahmut Ahmedinejad, Hatemi'nin yerine cumhurbaşkanı olunca İran'ın ABD ve Avrupalı ülkelerle yumuşayan ilişkileri yeniden gerginleşmiştir. Ahmedinejad sadece nükleer faaliyetlere girişmekle yetinmeyip Humeyni dönemindeki ABD ve İsrail karşıtı radikal siyaset anlayışını da yeniden canlandırmıştır. Ahmedinejad İsrail ve ABD'deyi özellikle 'düşman devlet' olarak tanımlayan demeçler vermiştir. Ahmedinejad İsrail'i Müslümanlara olan savaştan politikalarından dolayı eleştirirken ABD'yi de İran'ı 'Şer Ekseni' diye adlandırdığı dışlama siyasetine katmasından dolayı eleştirmiştir. Ahmedinejad düşman devlet şeklinde atfettiği ABD ve İsrail üzerinden yürüttüğü dış politik söylemlerini ülke içinde de kullanmıştır. Bu yönleriyle Humeyni ile oldukça benzeşen politikalar üretmiş olsa bile bölgedeki diğer Arap ülkeleriyle geliştirdiği olumlu ilişkiler anlamında Humeyni'den ayrılan politikalar da yürütmüştür. İran Ahmedinejad döneminde İsrail ve ABD ile düşmanca politikalar yürütürken Türkiye ile tam ters yönlü dostane politikalar yürütmüştür (İşyar, 2017, s.468-470).

2006 yılında Türkiye ve İsrail İran üzerinden bir anlaşmazlık yaşamıştır. İran'ın nükleer güç anlamında bölgedeki baskın ülkelerden biri olması İsrail'i rahatsız etmiştir. Bu sebeple İsrail 2006 yazında, Türkiye'den İran'la olan hava ve kara bağlantılarını kesmesini istemiştir. Bu isteğe yanıt olarak Erdoğan 'İsrail'e kendi sahip olduğu nükleer silahları hatırlamasını' söylemiş ve isteklerini reddetmiştir (Oran, 2013, s.452).

Türkiye ile Suriye arasında 2004'te yapılmış olan 'Serbest Ticaret Anlaşması'nın bir benzeri İran'la da yapılmıştır. Ayrıca Türkiye ile İran arasında 2007 yılında doğalgaz

ortaklığına gidilmesiyle ilgili bir ‘Mutabakat Belgesi’ imzalamıştır. Türkiye bu sayede Rusya gazına olan enerji bağımlılığını da azaltmayı planlamıştır (Balcı, 2013, s.277).

Türkiye 2007’de Irak’ın kuzeyinde tek taraflı askeri hareketler düzenlemiştir. İran, Türkiye’nin bu askeri ilerlemesini kendi açısından güvenlik riski olarak görmüştür. Çünkü Irak’ta bulunan petrol kaynakları Türkiye’nin kontrolüne geçebilirdi. İran, böyle bir senaryoda Türkiye’nin İran’ı bölgeden dışlama ihtimalinden çekinmiştir. Bunun dışında 2000-2010 arası dönemde iki ülkeyi güvensiz alana iten bir durum da Irak işgalinden sonra Irak’ta bulunan etnik gruplar üzerinden olmuştur. Irak, ‘Kürdistan İslami Hareketi’ni destekleyerek Şii mezhebinde bulunanları kendi safına çekmek istemiştir. Türkiye ise Türkmen soylu halk üzerinde bir etki kurmak istemiş ama Irak’ta merkezi bir otoritenin sağlanması için de çabalamıştır. 2008 yılına gelindiğinde Türkiye ve İran ortaklaşa terör operasyonları gerçekleştirilmiştir. 2009’da Türkiye, İran ve Irak sınır noktaları üzerinde başka bir operasyon daha yapılmıştır. Bu operasyonla 9 terörist öldürülmüştür. 2006’daki Türkiye ve Hamas arasındaki diyalog süreci, 2006 Lübnan Savaşı sırasındaki Türkiye’nin politikaları ve 2008 Gazze işgali sonrası Türkiye’nin Filistin’i destekleyen tutumları Türkiye ile İran’ı en çok yakınlılaştıran konular olmuştur. 2010’daki Irak seçimleri sırasında da Türkiye ve İran farklı adayları desteklemiştir. Türkiye, İyad Allavi’nin başbakan olmasını desteklerken; İran, Nuri El Maliki’nin hükümeti yönetmesini istemiştir (Oran, 2013, s.454).

2000-2010 arası 10 yıllık zaman diliminde Türkiye ve İran arası ilişkilerin o zamana kadarki en sorunsuz dönemi yaşanmıştır. Bunun böyle olmasında 2006 yılında yaşanan bölgesel gelişmelerin payı da yadsınamayacak düzeyde olmuştur. 2006’da Türkiye İsrail’in terör örgütü olarak gördüğü Hamas yetkililerini başkentte ağırlamış ve İsrail’in aynı yıl Lübnan Savaşı’nda giriştiği insanlık dışı muameleleri eleştirmiştir. Bu dönemde Türkiye, İsrail’in 2008’deki Gazze işgaline İran’la benzer eleştiriler yapmış ve Hamas’la politika geliştirmekten çekinmemiştir. Tüm bunlar Türkiye ile İran’ın dost devlet olmalarını ve çeşitli iş birlikleri geliştirmelerini kolaylaştırmıştır (İşyar, 2017).

Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin yönünü belirleyen üç önemli dinamiğin varlığından söz edilebilir. Bunlar; doğalgaz başta olmak üzere enerji konusundaki bağlantılar, PKK/PJAK unsurları ekseninde dönen ikili ilişkiler ve Orta Asya devletleri üzerinden olan ekonomik ilişkilerdir. 2006 yılında İran’ın nükleer gücü ABD ile

Türkiye arasında ikilem oluşturmıştır. ABD, ekonomik olarak İran'ı yalıtım için Türkiye'den Orta Asya'daki ulaşım ve ticaretini kesmesini istemiştir. Fakat bu durum Türkiye ekonomisini sarsacağı için Türkiye nükleer konusunda diplomasiden yana tavır almıştır. Konu 2006 yılı içinde BM Güvenlik Konseyi'ne taşınınca Türkiye kendi politikalarını geliştirmek zorunda kalmıştır. 2007'de bu amaçla AB ile İran arasındaki görüşmelere Türkiye aracı olmuştur. Türkiye bu rolünü sürdürmek için kendisinin arabulucu ülke olarak sıfatlandırılmasını istemiştir. Fakat 2009'da bu teklif, İran ve ABD tarafından hali hazırda BM, AB, ABD, Rusya, Çin ve İngiltere'nin bu görevi zaten üstlendiği öne sürülerek reddedilmiştir. 2009'da Türkiye, İran'ın nükleer faaliyetlerini Türkiye üzerinden de gerçekleştirebileceği önerisini ortaya atmıştır. Bu öneriye de İran olumlu yaklaşırsa da Batı tarafı destek çıkmayınca yine reddedilmiştir (Oran, 2013, s.455).

Türkiye ile İran arasındaki diğer ticari girişimler şöyle sıralanabilir;

2001 yılında 'Türkiye İran İş Konseyi'nin kurulması,

Türkiye ve İran'ın ortak ticari gruplarla çeşitli fuar etkinliklerine katılması,

2002'de yapılan 'Çifte Vergilerin Önlenebilirliği Anlaşması'nın yine 2005'te uygulamaya geçmesi,

2003'teki 'Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün gümrük vergilerinde indirim amacıyla oluşturduğu 'ECOTA' kapsamında 2007'de Türkiye ve İran anlaşma imzalasada da teknik aksaklıklarla uygulamaya geçememiş olması,

2003'te Tepe Akfen Ventures (TAV) ile İran 'İmam Humeyni Hava Alanı' restorasyon anlaşması,

2003'te 'Türkiye-İran Sınır Ticareti Ortak Komitesi' iş birliğinin yapılması,

2004'te Turkcell ile İran arasında yapılan iletişim anlaşmasının yapılması ve kısa süre sonra güvenlik gerekçeleriyle iptal edilmesi,

1996'da tarafların imzalamış olduğu 'Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Koruması Anlaşması'nın 2005'te faaliyete geçmesi,

2005 yılında Hatemi'ye rağmen İran parlamentosu 'Yabancı Yatırım Yasası' yaparak İran'ın milli iletişim kurumu İrancell'i faaliyete sokması,

2006'da Turizm Bakanı'nın TÜRSAB eşliğinde İran'a gitmesiyle 'Kültür Değişim Anlaşması'nın yapılması ve 2000-2010 arası sürede İranlı turist sayısının yılda 400 bin kadarken yılda 2 milyona kadar yaklaşması,

2008'de Türk devlet kurumu GÜBRETAŞ'ın İran'daki 'Razi Petrochemical' petro-kimya firmasını satın alması,

2008’de iki ülkenin sınırlarında yapılan ‘Ortak Sanayi Bölgesi’ kurulması için harekete geçilmesi,

2009’da iki ülkenin de yatırımcılarının milli para birimleriyle ticaret yapmasını kolaylaştıran adımların atılması,

2009’da Turkcell’in, İran’da sınırlı bir biçimde de olsa kullanılmasına izin verilmesi (Oran, 2013, s.459-460).

2010 yılında İran, Türkiye ve Brezilya arasında Uranyum Takas Anlaşması imzalanmıştır. ABD bu anlaşmayı İran’ı izole etme girişimlerini engelleme girişi olarak görmüştür. ABD bu anlaşmadan başka Türkiye’nin İsrail-Filistin meselelerine olan yaklaşımlarındaki Filistin’i destekleyen tepkilerinden de rahatsızlık duymuştur. Türkiye bu dönemde Filistin yanlısı ve İran’ın nükleer faaliyetlerine arka çıkan politikaları nedeniyle İran başta olmak üzere bölgedeki diğer Arap devletlerinin de takdirini ve saygısını kazanmıştır. Fakat 1990’ların sonuna değin ABD ve İsrail’le sürdürmüş olduğu iş birlikçi ve müttefik ilişkileri de aynı ölçüde hasar almıştır. Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (UAEK), 2009’da İran’ın topraklarında bulunan zenginleştirilmiş uranyumu Nükleer Takas Anlaşması ile bir başka ülkede üretmesi konusunda ikna etmiştir (İşyar, 2017).

2010 yılının Mayıs ayında İran ile Viyana Grubu (ABD, Rusya, Fransa ve UAEK) ile (Türkiye, İran, Brezilya) arasında bir bildirgesi imzalanarak Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması’nı (NPT) kabul edilmiştir. Bu çerçevede İran’ın 1200 kiloyu aşmayacak ölçüdeki zenginleştirilmiş uranyumu, Türkiye üzerinden takas etmesi kararlaştırılmıştır. Fakat sonradan Viyana Grubu ülkeleri İran’ın nükleer faaliyetlerini bu yolla sürdürmek istediğini gerekçe göstererek bildirgenin aksi yönünde bir karar almıştır. Rusya, Çin, ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya’dan oluşan ‘P5+1 Grubu’ İran’ın nükleer faaliyetlerini sınırlama konusunu BM-Güvenlik Konseyi’ne taşımıştır. BM Güvenlik Konseyi’nde yapılan oylamada Türkiye ve Brezilya İran’ın lehine oy kullanmış olsa da karar İran’a yeni yaptırımlar getirilmesi yönünde çıkmıştır. Bu yaptırımlar sonucunda TÜPRAŞ (Türkiye Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi) İran’a benzin satışını içeren sözleşmeleri de feshetmek zorunda kalmıştır. 2010’da ABD yetkilileri Türkiye ile İran’dan enerji alışverişini sınırlayan bir dizi ekonomik görüşmeler gerçekleştirmiştir. BDDK (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu), Hazine Müsteşarlığı, Merkez Bankası gibi ulusal finans kurum yetkililerinin de katıldığı toplantılarda, ABD tarafından ‘kara listeye’ alınmamak için

İran'dan yılda yalnızca 10 milyar metreküp doğalgaz alınabileceği kararlaştırılmıştır. ABD, İran'a karşı olan yaptırımlarını Türkiye dışında başka ülkeler üzerinden de artırmıştır. ABD, İran Merkez Bankası ve diğer İran bankalarının finansal hareketlerini riskli kategorisine alarak engellenmiştir. Tüm bunlar Türkiye'nin İran'la olan ticari ilişkilerini de kısıtlamıştır (İşyar, 2017, s.472-47)

7. TÜRKİYE-İSRAİL İTTİFAK İLİŞKİSİNİN YIKILMASI

İsrail işgallerine karşı Filistin direnişlerinin ismi olan İntifadalar toplamda 10 yıl kadar sürmüştür. Birinci İntifada; 1980'lerin sonunda başlayıp 1990'ların ortasına kadar sürerken, İkinci İntifada; 2000 yılının ilk 5 senesi boyunca sürmüştür. Her iki intifadanın 5'er yıllık periyotlarla gerçekleşmesi de bitmeyen çatışma ortamının göstergesi olarak düşünülebilir. Batı Şeria ve Gazze'deki İsrail iskân politikaları, Yaser Arafat'ın bir bodrumda tutsak edilmesiyle Filistin otoritesinin sarsılması ve buna bağlı olarak İslami Cihat, Hamas benzeri radikal grupların öne çıkması İkinci İntifada'nın başlıca sebeplerinden olmuştur. İkinci İntifada'nın daha geriye gidildiğinde temelinde yatan sebep ise Altı Gün Savaşı'nın ardından FKÖ'nün bölgedeki etkin faaliyetlerinin giderek artmasıyla ilgili olmuştur. FKÖ'nün İsrail'i tehdit eden Filistin yanlısı politikaları, FKÖ ile İsrail arasındaki çatışma ortamını kaçınılmaz kılmıştır. Orta Doğu'daki bölgesel krizlerden 2000'lerde Türkiye-İsrail ilişkileri de nasibini almış ve 1990'lı yıllardaki yoğun iş birliklerinin geliştirildiği halinden pek bir eser kalmamıştır (Örki, 2019).

Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini bozan bir diğer faktör de Filistin ile yapmış olduğu ekonomik iş birlikleri olmuştur. Bu iş birliklerini sıralamak gerekirse;

2003'teki İsrail-Filistin arasındaki ateşkesi sağlamak için sunulan 'Üç Aşamalı Plan'ı kolaylaştırmak adına 2004 yılında Türkiye ile Filistin arasında 'Ekonomik ve Sosyal Eylem Plan'ı oluşturulmuştur.

2004 senesinde Türkiye ile Filistin arasında 'Serbest Ticaret Anlaşması' imzalanmıştır.

2005'te Türkiye, Filistin ve İsrail arasında 'Ankara Forumu' tesis edilerek, özel sektör iş birlikleri geliştirilmiştir. 2006 yılına geldiğinde 'Barış için Sanayi Projesi' ile Gazze Sanayi Bölgesi'nin kalkınması için anlaşmaya varılmıştır. Fakat 2007'de Hamas ile FKÖ arasında yaşanan çatışmalar sonucunda Gazze ile Batı Şeria birbirlerinden ayrılmış ve sonrasında İsrail 2008 yılında Gazze'yi işgal etmiştir. Gazze işgali neticesinde 'Barış için Sanayi Projesi' de tümüyle iptal edilmek zorunda kalmıştır.

2005 yılında Ramallah'ta faaliyet gösteren Türk İşbirliği Kalkınma Ajansı Filistin'in bayındırlık sorunlarına çözüm üreten projeler yapmıştır.

2006'da Türkiye, Filistin'e 1 milyon dolar bağış yapmıştır. Fakat 2007 Gazze ve Batı Şeria bölünmesi sonrası Türkiye bağışı FKÖ kontrolündeki Batı Şeria'ya yapacağını açıklamıştır.

2008'deki Dökme Kurşun Operasyonu sonrası Kızılay, yardım amacıyla Gazze'ye gönderilmiştir. Türkiye'den ve diğer ülkelerden bölgeye giden insani yardımların Gazze'ye ulaşması için emek harcanmıştır.

Türkiye Osmanlı arşivlerinden çeşitli belgeleri Filistin'e göndererek, 2008 Gazze işgali sonrası Kudüs'teki evlerinden uzaklaşmak zorunda kalan Filistinlilere hukuki dayanak sağlamıştır (Oran, 2013, s.433).

Bölgeye dair bir diğer önemli gelişme ise 2003 yılında ABD'nin gerçekleştirdiği Irak İşgali/Irak'a Özgürlük Operasyonu olmuştur. Türkiye kendi milli menfaatleri doğrultusunda her iki işgale de taraftar olmadığı için İsrail'le ters düşmüştür. Bu yıllardaki Türkiye ve İsrail ilişkileri dört maddede çerçevelenebilir. İlk olarak; İsrail'in Filistin'le olan ilişkileri Türkiye'nin önceye göre daha çok ehemmiyet verdiği bir durum olmuştur. İkinci olarak; Türkiye ve İsrail bölgedeki gelişmelere yönelik olarak eskisi gibi ortak bakış açısıyla bakamamıştır. Üçüncü olarak; Yahudi Lobisi ile Türkiye arasındaki olumlu ilişkiler giderek bozulma yönlü bir değişime uğramıştır. Dördüncü ve son olarak da; İki ülke arasındaki askeri ve ekonomik iş birliklerinin zamanla değişerek sonlanabileceği anlaşılmıştır. 2000 yılı sonrası dönemde Türkiye ile İsrail arasındaki 'stratejik ittifak' halini bitmesine yol açan konular ise üç esasta belirlenebilir. Birincisi; Türkiye, Arap devletleriyle iyi yönlü seyreden ve güvenlik tehdidi oluşturmayan politikaları sayesinde İsrail'le iş birliği yapmaya daha az gereksinim duymuştur. İkincisi; İsrail-Filistin arasındaki mücadelelerin II. İntifada ile birlikte sona ermediği anlaşılmıştır. Bu sebeple Türkiye, İsrail'e karşı daha dikkatli politika izlemeye karar vermiştir. Üçüncüsü; Türkiye'de 2002 yılında AKP'nin yönetime gelmesiyle birlikte, İsrail'le yakın ilişkiler sürdürmekten yana olan askeri bürokrasi geri plana itilmiştir (Oran, 2013, s.438).

2009 yılı ile beraber Türkiye ile İsrail arası ilişkilerin hepten bozulduğu dönemin krizleri ortaya çıkmıştır. İlk olarak 'Dökme Kurşun Harekatı'na tepki olarak ortaya çıkan 'Davos Krizi' yaşanmıştır. Bunun üzerine 'Anadolu Kartalı Tatbikatı'ndan vazgeçilmiştir. Ardından da TRT'de yayınlanan 'Ayrılık' isimli dizinin kamuoyunda oluşturduğu negatif algı İsrail'i rahatsız etmiştir (Aymalı, 2019, s.62-64).

'Davos Krizi' ve 'Alçak Koltuk Krizi'nden sonra iki ülke arasında bu kez de 'Mavi Marmara Krizi' yaşanmış ve karşılıklı ilişkiler sonlanmanın eşiğine kadar gelmiştir. 'Mavi Marmara Olayı' İsrail-Türkiye arası gerginliklerin son raddesi olmuştur. 2010

senesinde, İnsani Yardım Vakfı'nın girişimiyle İsrail tarafından uygulanan Gazze ablukasının kaldırılması ve sivillere yardım götürülmesi amacıyla Türkiye'den yola çıkan Mavi Marmara Gemisi'ne İsrail ateşli saldırı düzenlemiş ve Türk vatandaşlarını katletmiştir. Bununla da kalmayan İsrail askerleri, Mavi Marmara gemisini Aşdot Limanı'na demirleyerek, bir süre esir almıştır. İsrail, burada gemilerin tehlike arz edip etmediğini kontrol etmiştir. Fakat Mavi Marmara mürettebatı bu limana girmediği için Ehud Barak'ın talimatıyla İsrail güvenlik güçleri ateşli silahlarla gemiye saldırmış, geminin Türk mürettebatını öldürmüştür. Türk-İsrail ilişkilerinde daha önce herhangi bir çatışma veya kayıp durumu yaşanmamışken Mavi Marmara olayı durumları değiştirmiştir. Türkiye İsrail'den resmi bir özür beklemiş fakat "Özür beklentisinin karşılanmayacağına" dair cevabı İsrail Savunma Bakanı Avigdor Liberman'ın bizzat kendisi söylemiştir. Bu cevaptan sonra Türkiye, hakkını aramak için BM'ye başvurmuştur (Örki, 2019, s.114-117).

BM ise bu başvuruya cevaben "Yeni Zelanda'nın eski Başbakanı Geoffrey Palmer'in olayı soruşturmak adına kurulan komisyona başkanlık edeceğini" açıklamıştır. Fakat Türkiye tarafı 2011 yılında sunulan raporun maddelerini incelediğinde, raporun uluslararası hukuktan ziyade siyasal kaygılarla hazırlanmış olabileceği çıkarımını yapmıştır. Bu nedenle de Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin Mavi Marmara saldırısı için İsrail'den beklentilerini içeren yaptırımları paylaşmıştır. Bu yaptırımlar "Diplomatik ilişkilerin düzeyinin aşağı çekilerek ikinci kâtiplik seviyesine çekilmesi, Doğu Akdeniz'de Türk kontrolünün sağlanması, iki ülke arasındaki askeri anlaşmaların dondurulması, öldürülen vatandaşların yakınları için hukuk arayışının sürdürülmesi" şeklindeki bir dizi istekten meydana gelmiştir. Ayrıca İsrail'in Kıbrıs'ın güneyinde ABD destekli Noble şirketiyle birlikte yürüttüğü doğalgaz sondaj faaliyetleri Türkiye'nin Kıbrıs'taki deniz yetki alanına da işgal niteliğinde olmuştur. Deniz yetki alanları hukuk çerçevesinde net bir zemine oturtulmadan, İsrail ile Yunanistan Kıbrıs'taki tartışmalı bölgede sondaj çalışmalarına girişmiştir (Eminoğlu, 2016, s.99-100).

7.1. Davos Krizi

2009'un Ocak ayında Dünya Ekonomik Forumu' sebebiyle biraraya gelen Şimon Peres ile Tayyip Erdoğan Gazze'deki katliamlar üzerinden gergin bir diyaloga girmiştir. Davos'ta konuşan Şimon Peres "Dökme Kurşun Operasyonu'na İsrail'in meşru

müdafa hakkı üzerinden açıklama getirmeye çalışınca” Başbakan Tayyip Erdoğan bir dakika (one minute) çıkışını yaparak, Davos Zirvesi’nden ayrılmıştır. Böylece manşetlerde ‘Davos Krizi’ şeklinde geçen olay yaşanmıştır (Örki, 2019, s.114-117).

AB, İsrail ile Hamas arasındaki sorunların müzakeresinde arabulucu devlet olması için 2009 yılında Türkiye’yi önermiştir. Fakat aynı yıl Dünya Ekonomik Forumu’nda İsrail ve Türkiye arasında Davos Krizi’nin çıkmasıyla ateşkes süreci de aksamıştır. Zirveyi tepki amaçlı terk eden Erdoğan’ın ayrılırken Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Musa’nın önünden geçmesi dikkat çeken başka bir konu olmuştur. Orta Doğu’daki çoğu ülke Filistin konusunda “Türkiye ve Erdoğan’ın Arap Birliği Sekreteri’nden bile daha duyarlı davrandığı” yorumunu yapmıştır. Hatta Türkiye, 2009-2010 yılları arasında BM Güvenlik Konseyi Geçici Üyesi olduğu sırada da Filistin’i destekleyecek yönde oylar kullanmıştır (Oran, 2013, s.432).

Netanyahu, Davos Krizi’nin ardından sözde Ermeni soykırımı iddialarını destekler görüşteki bir akademisyeni ABD’ye büyükelçi olarak atamıştır. Bunun üzerine Erdoğan 2009’da ABD’ye gitmiş ve BM Genel Kurul Toplantısı’na katılarak Yahudi lobileriyle uzlaşmaya çalışmıştır. Fakat 2000 yılı sonrası dönemde Filistin ve İran gibi meselelerde Türkiye ile İsrail’in aynı fikirde olmayışı Yahudi lobileriyle de anlaşmayı zorlaştırmıştır. 2009 senesi bitmeden Erdoğan bir kez daha ABD’ye gitmiş ama bu kez kendisi Yahudi lobileriyle görüşmek istememiştir (Oran, 2013).

29 Ocak 2009’da yaşanan Davos Krizi öncesinde Başbakan Erdoğan “Ehud Olmert’le Hamas’ın elindeki rehinelere takası hakkında 27 Aralık tarihinde başlayan ve 4 gün boyunca süren konuşmalar yaptıklarını” söylemiştir. Erdoğan, Ehud Olmert’le yaptıkları konuşmalarda “Olmert’in Filistin Reform ve Değişim Partisi üyelerinin takasından yana olmadıklarını sadece kadınlar ile çocukların takasına müsaade edebileceklerini söylediğini” eklemiştir. Erdoğan ayrıca “Konuşmaları devam ederken İsrail’in Gazze’ye aniden operasyon başlatmasına şaşkınlığını” ifade etmiştir. Kesintiye uğrayan arabuluculuk çabaları hakkında konuşan Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da Erdoğan’ı destekler bir biçimde “Türkiye’nin büyük bir emekle oluşturduğu barış girişimlerinin İsrail tarafından bir anda hiç edildiği” şeklinde bir açıklama yapmıştır (Özcan, 2010).

Bu sıralarda yaşanan bir diğer dikkat çekici olay ise Hamas temsilcisi Halid Meşal’in Türkiye’deki yetkililerle İsrail hakkında yaptığı görüşme olmuştur. Halid Meşal, İsrail

ile Kuzey Irak'taki PKK'lı teröristler arasında bağlantılar olduğunu ispatlayan belgeler sunmuştur. İsrail Dışışleri Bakanı Livni ise Davos Krizi sonrasında ABD'yi ziyaret etmiş ve ilginç bir açıklamada bulunmuştur. Livni "Erdoğan'ın Gazze Krizi'ne ilişkin yüksek oktavlı çıkışlarını daha çok Türkiye'deki iç politika gereği yaptığından bu durumu hoş karşıladıklarını" dile getirmiştir (Gürpınar, 2017,s.243-244).

2009'daki 'Davos Krizi' sonrası ABD adına konuşan Robert Wood da Livni'yi destekler bir biçimde konuşmuştur. Wood "Aslında Davos Krizi'nde yaşananlar her ne kadar olumsuz gibi görünse de hiç diyalog kurmamaktan daha iyidir" şeklinde bir açıklama yapmıştır. Robert Wood ayrıca gazeteciler arasından kendisine yöneltilen bir soruya karşılık olarak "Türkiye ve İsrail'in ABD'nin bölgedeki müttefikleri olması bakımından iyi ilişkiler içinde olmalarının ABD için önem arz ettiği" yanıtını vermiştir (Eminoğlu, 2016, s.97-98).

7.2. Alçak Koltuk Krizi

Türkiye ve İsrail arasında yaşanan başka bir krizli durum da 'Alçak Koltuk Krizi' ile yaşanmıştır. İki ülke yetkililerinin görüştüğü esnada gazeteciler görüntü alırken Türkiye'nin büyükelçisi kasten alçak bir koltuğa oturtulmuştur. Bu da yetmezmiş gibi Danny Ayalon gazetecilere dönmüş ve İbranice olarak "Türk Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'un kendisine göre alçak bir koltukta oturduğuna, odada Türk bayrağı yokken İsrail bayrağının var olduğuna ve bunu yaparken de gülmediklerine" dair bir demeç vermiştir. Yaşanılan bu kriz sonrası Cumhurbaşkanı Abdullah Gül "İsrail özür dilemezse Türk büyükelçisinin geri çağrılacağını" açıklamıştır. Bu açıklama sonrası İsrail, üstünden gün geçmeden resmi bir mektupla Tel-Aviv'deki Türk Büyükelçiliği'ne özürlerini iletmiştir. Fakat sonrasında da iki ülke arasındaki krizli durumlar son bulmak yerine hepten tırmanmıştır (Eminoğlu, 2016, s.97-98).

İsrail Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'un İsrail'in Dışışleri ile görüştüğü sırada kasten alçak bir koltukta oturtularak Dünya kamuoyunun gözü önünde rencide edilmesi ikili ilişkilerin gittikçe bozulmasına sebep olmuştur. 2001 yılından beri her sene tatbik edilen Türkiye, İsrail ve ABD arasındaki 'Anadolu Kartalı Tatbikatı' da ilk defa 2009 Ekim'inde iptal edilmiştir. İptal edilen tatbikata ilişkin Tayyip Erdoğan "Gazze işgallerini işaret etmiş ve bu talebin kaynağının da Türk halkı olduğunu" söylemiştir (Balcı ve Kardaş, 2012, s.428-429). Anadolu Kartalı Tatbikatı'nın iptal edilmesinin ardında yatan sebep Gazze'ye saldıran pilotların Türkiye'de eğitildiklerine dair çıkan

haberler olmuştur. Bu haberler nedeniyle Türkiye, kamuoyu baskısının da etkisiyle tatbikatı iptal etmiştir (Oran, 2013, s.448-449).

7.3. Mavi Marmara Krizi

2010 yılının Mayıs ayında, uluslararası sulara “Gazze’ye Özgürlük” sloganıyla yola çıkan yaklaşık 40 kadar ülkenin katılım sağladığı 6 adet yardım gemisi seyir halindeyken İsrail güçlerince ateşli saldırıya uğramıştır. Saldırıda Mavi Marmara gemisinde bulunan 9 Türk öldürülmüştür. Böylece ‘Mavi Marmara Olayı’ diye bilinen olay yaşanmış ve İsrail ile Türkiye ilişkileri uzun süre düzelmek üzere bozulmuştur. Türk Dışişleri Bakanlığı kesinleşmeyen bilgilere göre 2 ölü, 30 yaralının olduğu bilgisini aldıktan sonra İsrail’i kınayan bir açıklama yapmıştır. Açıklamada “İsrail’in masum sivillerden oluşan yardım gemisine silahla saldırılmasının kabul edilemez” olduğu belirtilmiştir. “Uluslararası suların ortak alan olması bakımından buradaki saldırı girişiminin açıkça uluslararası hukuka aykırı hareket etmek olduğu ve ikili ilişkilerde geri dönülmez bir aşamaya geçildiği” vurgulanmıştır. Türkiye’nin Tel Aviv Büyükelçisi ile İsrail’in Ankara Büyükelçisi arasındaki diplomatik temaslarla “İsrail’den ivedilikle bir açıklama beklendiği” iletilmiştir. İslam Konferansı Örgütü Yürütme Kurulu’nda konuşan Dışişleri bakanı Davutoğlu “Türkiye tarihinde uluslararası hukuka aykırı bir şekilde açık denizde vatandaşlarımızın katledildiği benzer bir olayın yaşanmamış olduğuna” dikkat çekmiştir. Türkiye daha sonra, uluslararası örgütler aracılığıyla da İsrail’i kınamıştır. Ahmet Davutoğlu, BM Güvenlik Konseyi’nin olağanüstü toplanmasını sağlayarak “Bu saldırının bir çeşit korsanlık, eşkıyalık veya haydutluktan farksız olduğunu” ifade etmiştir. “Bu olayın Türkiye’nin hukuk meselesi olmasından öte İsrail’in uluslararası kamuoyunda ve hukuk önünde kendi itibarını da zedeleyen bir olay olduğu” vurgulanmıştır. Ayrıca bu saldırının ardından “İki ülke arasında planlanan askeri tatbikatların da artık yapılamayacağı” belirtilmiştir. Türkiye Büyükelçisi Oğuz Çelikkol Tel Aviv’den ayrılarak, Ankara’ya geri çağırılmıştır (Aymalı, 2019, s.62-64).

Mavi Marmara Saldırısı ile kamuoyunda yükselen seslerden sonra sivil toplum örgütleri de hükümete tepki göstermiştir. Eğitim Bir-Sen’den Ali Kıtır “İsrail gibi terörist bir devletle tüm anlaşmaların rafa kaldırılması gerektiği ve hiçbir iş birliği veya ortaklığın insan canından kıymetli olmadığı” şeklinde konuşmuştur. Tüm bu kitlesel tepkilerden sonra TBMM’de “İsrail’den resmi bir özrün gelmesi ve Mavi Marmara

mağdurlarına tazminat ödenmesi gerektiğine” dair bir karar acilen onaylanmıştır (Balcı ve Kardaş, 2012, s.425-426).

Mavi Marmara Krizi sonrası 2010 yılında Türkiye, askeri hava sahasını İsrail’e kapatmıştır. Ahmet Davutoğlu “İsrail ile olan askeri tatbikatları iptal ettiklerini ve İsrail bölgedeki savaştan tutumlarını devam ettirdiği sürece tatbikatların yapılmayacağını” açıklamıştır. Fakat sonradan Türk askerlerinin insansız hava araçlarının kullanımını öğrenmesi için yeniden İsrail’le temas kurulması gerekmiştir. Bu sırada BM’den hakkaniyetli bir karar beklenirken Mavi Marmara konusunda açıklanan raporda “İsrail’in Gazze saldırılarının hukuki olduğu” öne sürülmüştür. Bu rapordan cesaretle İsrail Türkiye’den uzun süre özür dahi dilememiştir. Bu gelişmelerin ardından İsrail’le daha önce imzalanmış tüm askeri anlaşmalar dondurulmuştur. Genelkurmay Başkanı Necdet Özel “Anlaşmaların askıya alınması askeri kaynaklı değil, siyasi sebeplerdendir” şeklinde bir açıklama dahi yapmıştır (Balcı ve Kardaş, 2012, s.428-429).

Türkiye, Mavi Marmara olayından sonra ilişkilerin düzelebilmesini dört kritik şarta bağlamıştır. Bunlar arasında “İlk olarak İsrail’den resmî bir özrün gelmesi, ikinci olarak öldürülen ve yaralanan vatandaşlara ilişkin tazminat ödenmesi, üçüncü sırada Mavi Marmara olayının tarafsız mercilerce incelenmesi ve son olarak da tüm olayı başlatan Gazze ablukasının İsrail tarafından artık kaldırılması” sıralanmıştır. İsrail’in Yediot Ahronot adlı gazetesi “Mavi Marmara saldırısını İsrail’in meşru müdafaa hakkına dayandıran yazılar basmıştır. Bu yazılarda, İsrail askerlerinin yolcuların provokasyonları yüzünden ateş etmek zorunda kaldıkları” iddia edilmiştir. BM’de konuşan İsrail’in yardımcı büyükelçisi Daniel Carmon “Yolcularda bıçak, sopa vb. kesici, yaralayıcı aletlerin bulunduğunu bunlarla İsrail askerlerinin üzerine gittiklerini” söyleyerek İsrail’in yaptıklarına meşru müdafaa kapsamında açıklama getirmeye çalışmıştır. Benzer şekilde İsrailli bir diplomat olan gazeteci Zvi Mazel “Yolcuların insani yardımdan ziyade ‘barış militanı’ gibi davrandıklarını, sopa ve bıçaklarla İsrail’e zarar vermek gayesinde olduklarını ve bir şekilde bunu başardıklarını” açıklayan görüşlerini Jerusalem Post’ta kaleme almıştır. İsrail’in Haaretz isimli bir başka gazetesi diğer yayın organlarının aksine saldırıyı ağır bir dille eleştirmiştir. BM İnsan Hakları Konseyi’nin olayı incelemek üzere görevlendirdiği heyet ise saldırının haksız olduğuna ilişkin bir rapor sunmuştur. Raporda “Olayda yaralananların sözlü saldırıyla birlikte kafa, çene ve sırt darbeleri de aldığı,

yaralanmayanların bir kısmına da İsrail kolluk güçlerince işkence edildiği” belirtilmiştir. Tüm bunların ardından taraflar ilk defa ilişkileri düzeltmek amacıyla Brüksel’de gizli bir görüşme yapmıştır. İsrail Dışişleri Bakanı Lieberman “Görüşmeyle ilgili kendisinin bilgilendirilmediğini” ifade etmiştir. Türkiye bu raporla tatmin olmayarak saldırının daha detaylı araştırılması için BM’ye yeniden başvurmuştur (Aymalı, 2019, s.64-66).

İkinci kez BM Güvenlik Konseyi’ne intikal eden ‘Mavi Marmara Krizi’nin çözülmesi için yeni bir komisyon görevlendirilmiştir. Komisyonda görevlendirilen kişiler Emekli Türk Büyükelçi Özdem Sanberk ve İsrailli Joseph Ciechanover olarak seçilmiştir. Fakat Özdem Sanberk’in aktardığı gözlemlerine göre “Komisyon Başkanı ve Yardımcısı, İsrailli Ciechanover’in anlattıklarına paralel bir rapor yazma gayretinde” olmuştur. Ayrıca ‘Palmer Raporu’ İsrail ve Türkiye’deki ilgili resmi makamlara bile henüz ulaşmamışken, New York Times haberlerinde geçmiş ve tarafsızlığına hepten gölge düşürülmüştür. Palmer Raporu’nda “2010’daki Mavi Marmara Saldırısı’nda Türklerin tahrik edici halleri gerekçe gösterilerek, İsrail’in Gazze ablukasını haklı çıkaran maddelere” yer verilmiştir. Palmer Raporu ile krizlerin aşılamaması üzerine ‘Küresel Siyasal Eğilimler Merkezi’ bir toplantı yapmıştır. Ayrıca BM Genel Sekreteri Ban Ki Moon, Palmer Raporu’nun basına sızmasından sonra BM Güvenlik Konseyi’nin resmi işleyişini durdurmuştur (Akgün, Mensur ve Eralp, 2011).

BM İnsan Hakları Konseyi’nin çıkan raporunda “Saldırı kınanmış, Gazze’ye yardımların önünün kesilmemesi gerektiği” belirtilmiştir. Raporda “İsrail askeri birliklerinin saldırıdaki tutumları orantısız ve vicdansızca” bulunmuştur. BM Genel Kurulu’nca kabul edilen raporun oylamasında ise ABD ve İsrail olumsuz oy kullanırken, Avrupalı devletler çekimser oy kullanmıştır. Daha sonra Geoffrey Palmer başkanlığında 4 kişilik bir ekip yeni bir rapor hazırlaması için görevlendirilmiştir. Fakat Palmer Raporu, müzakere koşullarından tazminat dışındakilere olumlu bakmayan İsrail yüzünden oldukça geciktirilmiştir. İsrail’in raporun sürekli ertelenmesi yönünde çaba sarfetmesi Türkiye’de tepkilerin yükselmesine yol açmıştır. İsrail’in Palmer Raporu’nu geciktirmesinin ardındaki sebep; Gazze’deki ablukasını sürdürmek ve bu ablukaya yasal bir dayanak oluşturmak istemesiyle açıklanmıştır. Raporun yayınlanmasından önce New York Times’a sızdırılmış olması ve taraflar arasında uzlaşının sağlanamaması yüzünden rapor onaylanamamıştır. Türkiye, raporun teslim edilmeden önce dışarı sızması ve yaşanan gecikmeler dolayısıyla İsrail ile ikinci

katiplik düzeyinden temas kurmaya başlamıştır. Türkiye ve İsrail'in arasının daha çok açılmasını istemeyen ABD, Türk tarafının cenazelerinin ve esirlerinin teslim edilmesinde aracı olmuştur. Obama'nın yoğun uğraşları sonucu İsrail Başbakanı Netanyahu, Erdoğan'ı arayarak sonunda özür dilemiş ve ölenler için tazminat ödeyeceklerini iletmıştır. Türkiye ise Mavi Marmara Saldırısı'ndan sonra Gazze'ye yardım taşıyacak gemilerin Türk savaş gemileriyle birlikte bölgeye gideceğini ilan etmiştir. (Gürpınar, 2017,s.244-245).

Türkiye'de iktidar cephesinde bunlar yaşanırken muhalefet lideri Kemal Kılıçdaroğlu Mavi Marmara'da olanlara ilişkin olarak Reuters'a konuşmuştur. Kılıçdaroğlu "Şayet partisi CHP hükümetin başında olmuş olsaydı böyle bir savaş ortamına yardım amaçlı bile olsa dahil olmayacaklarını ve Türk vatandaşlarının zarar görmesine mücadele etmeyeceklerini" açıklamıştır. Kemal Kılıçdaroğlu, Palmer Raporu konusunda da iktidarı hatalı bulmuştur. Kılıçdaroğlu "Rapor çıkmadan önce can ve mal kaybeden Türkiye'nin rapor çıktıktan sonra da hukuk mücadelesini ve uluslararası itibarını kaybettiğini" söylemiştir. Kılıçdaroğlu "İsrail'in Gazze'de yaptığı zulümler için arayıp da bulamadığı meşru dayanak Palmer Raporu sayesinde İsrail'e verilmiştir" şeklinde bir tespitte de bulunmuştur. Kılıçdaroğlu'nun ayrıca "AKP'nin Mavi Marmara Saldırısı konusunda diplomatik mesajlar vermekten öteye gidemediğine ve İsrail'le sürdürülen ticari ilişkileri askıya almadığına" dikkat çeken açıklamaları da olmuştur. MHP lideri Devlet Bahçeli ise "AKP'nin İsrail siyasetinin yansıtılandan farklı amaçlar taşıyabileceğini" söylemiştir. Bahçeli "Füze Kalkanı Projesi'nin işletilmesi için tarafların yapay bir gündem yarattıklarını" ifade etmiştir. Hatta Bahçeli söylediklerini daha da öteye götürerek "İsrail'in saldırısı öncesinde Başbakan Erdoğan'ı arayarak haber vermiş olabileceğini ve eğer öyleyse AKP'nin bu hukuksuzluğun iş birlikçisi olarak hesap vermesi gerektiğini" eklemiştir. Bahçeli, Palmer Raporu'na ilişkin olarak da "Raporun resmi makamlara ulaşmadan önce basına sızmasıyla, hem BM hem de ABD'nin tarafsızlıklarına gölge düşürdüğü" yorumunu yapmıştır (Gürpınar, 2017,s.247).

2008 yılında Türkiye ve İsrail arasında yarım kalan Akdeniz Boru Hattı Projesi (Medstream) iki ülkenin ittifak ilişkisinin sonlanmaya yüz tuttuğunun önemli bir göstergesi olmuştur. Ceyhan-KKTC-Aşkelon olarak çizilen proje güzergahı 2009 siyasi krizleri sonrasında iptal edilmiştir. 2010'da İsrail, Türkiye'nin sürekli sorun yaşadığı Kıbrıs Rum Yönetimi ile daha samimi bir diyalog içine girmiştir. Daha önce

İsrail’de birçok proje kapsamında çalışan Türkiye’deki Yılmazlar Holding isimli inşaat şirketi de 2009’daki krizli durumlardan sonra daha az işi üstlenmiştir. Tüm bu gelişmelerden dolayı da İsrail’le Türkiye arasında 1990’larda kurulan ‘stratejik ittifak’ da bitme noktasına gelmiştir (Oran, 2013, s.450-451).

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın Davos çıkışı ile 2009 yılından itibaren başlayan krizli durumlar, Türkiye ve İsrail arasındaki ittifak ilişkisinin bozulduğunun somut çıktılarını oluşturmuştur. Türkiye, Davos Krizi, Alçak Koltuk Krizi ve Mavi Marmara Krizi derken İsrail’le yaşanan olumsuzluklardan sonra Hamas ile resmi temaslarda bulunmaktan çekinmemiştir. Bunların dışında 2009’da Filistin Başbakanı Salam Fayad ‘İşgali Sonlandırmak, Hükümeti Kurmak’ isimli hükümet programını açıklamıştır. Bu çerçevede AKP hükümeti, Hamas’a 300 milyon dolarlık yardım sözü vermiştir. Türkiye, Filistin’in elini İsrail’e karşı güçlendirmek için Osmanlı’dan kalma Gazze tapularını Hamas’la paylaşabileceğini söylemiştir. BM tarafından Orta Doğu’daki Filistinliler’e yardım toplamak amacıyla kurulan UNRWA 10 yıl içinde 7,5 milyon dolara yakın bağışı Türkiye’den temin etmiştir. Filistin Yakındoğu Danışmanlık Şirketi’nin bu destekler hakkında yaptığı bir ankette ‘‘Filistinlilerin yarısının Türkiye ile Filistin’in dostane ilişkilerine inandığı, diğer yarısının Türkiye’nin Filistin’le menfaat ilişkisinde olduğuna inandığı’’ sonucuna ulaşmıştır. Tüm bu gelişmeler 2000’li yıllarda Türkiye ile Filistin ilişkilerinin 1990’lara kıyasla daha olumlu seyretmesi sonucunda Türkiye ile İsrail ilişkilerini olumsuza çevirmiştir. The Washington Post gazetesinde Fareed Zakaria’nın kaleme aldığı yazıya göre ‘‘Amerikan Kongresi’nin sağladığı finansman sayesinde İsrail’in hem ekonomik hem de askeri anlamda Orta Doğu’da güçlenmesi kaçınılmaz olmuştur’’. Peter Beinart ‘Siyonizmin Krizi’ adlı eserinde ‘‘İsrail ve Filistin’in ateşkes yapamaması halinde Filistin nüfusunun daha hızlı arttığı için üstünlük kurabileceği riskini’’ açıklamıştır. ‘‘Bu üstünlük oluşmadan önce İsrail’in bir an önce resmi sınırlarını belirlemesinin zaruriliğinden’’ bahsetmiştir (Coşkun, 2012, s.29-32).

2010 yılında İsrail’de orman yangınları felaketi yaşanmıştır. Türkiye tüm yaşananlara rağmen İsrail’in Hayfa şehrinde çıkan yangına yardım göndermiştir. Yardım sonrası Netanyahu mevkidaşı Başbakan Erdoğan’ı arayarak İsrail’in teşekkürlerini iletmiştir (Eminoğlu, 2016). Türkiye bu yangına destek kuvvet gönderince ADL, Türkiye’ye ‘‘İsrail adına minnetlerini’’ sunmuştur. Bu olumlu gelişmeye rağmen Türkiye ve Yahudi lobileri arasında tam bir uyum sağlanamamıştır. Türkiye’yi Yahudi lobileriyle

ters düşmemeye zorlayan gerekçeler ise “Ermeni meselesi, Fetullah Gülen Cemaati’nin ABD’de giderek siyasallaşması, Türkiye’nin askeri teçhizat ithalatı için ABD’ye olan gereksinimi” şeklinde sıralanabilir (Oran, 2013, s.447).

2000-2010 yılları arası geçen 10 yıllık sürede Türkiye-İsrail arası ticari hacimdeki büyüme 1,5 milyardan 3,5 milyar dolara kadar artış göstermiştir. En krizli dönemin yaşandığı Mavi Marmara Olayı sürecinde bile karşılıklı ticaret zirve değerleri görmüştür. Serbest Piyasa büyüyüp gelişmeye devam ederken OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) yasal çerçevesi de iki ülkenin var olan proje ve anlaşmaları rafa kaldırmasında engel teşkil etmiştir. Türkiye-İsrail İş Konseyi ve Türk-İsrail şirketleri iş birlikleri sayesinde 1000’e yakın sayıda ortaklık kurulmuştur. Böylelikle İsrail Türkiye vasıtasıyla Arap devletleriyle ticari köprü kurarken Türkiye de benzer şekilde İsrail üzerinden ABD ile bağlantı kurabilmiştir. İsrail’in ihracat yaptığı ülkeler arasında Türkiye ilk 10 devlet arasına girmiştir. Türkiye içinse İsrail ilk 20 devlet arasında yer almıştır. İsrail’in AB ve NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) üyelikleri ona AB ve ABD ile serbest ticaret yapabilme olanağı sunduğu için buradan temin edilen mallar Türkiye açısından vergi indirimi anlamına da gelmiştir. İsrail aynı zamanda Türkiye’ye bilgisayar, tıp ve bilişim gibi yüksek teknoloji ürünlerine erişim olanağını sağlamıştır. ‘Better Place’ isimli İsrailli otomobil üretim şirketiyle Türkiye’nin yaptığı başka bir anlaşmayla da dünyadaki ilk elektrikli otomobil üretimi Bursa’da başlatılmıştır. Taraflar arasında elektrik bataryası dolum ağı da kurulmuştur (Punsmann, 2011).

2005-2010 arası yıllarda karşılıklı ziyaretler kesintiye uğramıştır. 2010 yılına gelindiğindeyse İsrail Genelkurmay Başkanı ilk defa Türkiye’ye gelmiştir. 1990’lı yıllar ile 2000’li yıllar kıyaslandığında İsrail ve Türkiye ilişkilerinde değişmeyen tek konu ise askeri ortaklıkların varlığı olmuştur. 2009 Davos Zirvesi’ndeki Tayyip Erdoğan’ın Şimon Perez’le yaşamış olduğu gerginliğe rağmen askeri ilişkiler devam ettirilmiştir. 2000’li yıllarda Türkiye-İsrail arası ilişkilerde artık ordu ve askerler yerine hükümet baskın gelmiştir. Buna rağmen askeri mühimmat ve savunma iş birlikleri yapmaktan da geri durulmamıştır. Yine de bu süre zarfında ordu hükümetten farklı görüşlerini zaman zaman açıklayabilmiştir. 2009’daki başında Davos Krizi’nde İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez ile Erdoğan’ın yaşadığı sorunlu ilişkiye ordu iştirak etmemiş, İsrail’e olan tutumunda bir değişikliğe gitmemiştir. Hatta TSK’ya İsrail ile ilgili bundan sonra nasıl ilişkiler yürütüleceğine ilişkin bir soru yöneltilmiş ve

“Türkiye’nin ikili askeri ilişkilerinde milli çıkarlar gözetilmesinin şart olduğuna” dair cevap alınmıştır. Her ne kadar başlarda TSK ve hükümet dış politikada görüş farklılıkları yaşamış olsalar da zaman içinde ordunun tutumları sivil politikayla aynı düzlemde ilerlemiştir. 2009’daki Davos Krizi hakkında konuşan İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı Avi Mizrahi “Erdoğan önce aynaya baksın” minvalinde bir yorumda bulunmuştur. Mizrahi’nin bu yorumuna karşılık Türkiye’nin tepkisi gecikmemiş ve İsrail’e nota verilmiştir. Türk Genelkurmay Başkanlığı ‘Mizrahi’nin ifadelerini şansız ve kabul görülmez olarak” değerlendirmiştir. 2009’a dek her sene gerçekleştirilen ‘Anadolu Kartalı Tatbikatı’ ilk kez iptal edilmiştir. Bunun üzerine bir değerlendirme yapan İsrail’in eski İstanbul Başkonsolosu Moti Amihai “Türkiye’deki ordunun daha önce demokratik ve dengeleyici bir etkisi varken üst düzey isimlerinin giderek siyasallaşmasıyla bu etkisini kaybettiğine” dair tespitleri olmuştur. Bu konuda yorum yapan bir başka isim de köşe yazarı Lale Kemal olmuştur. Kemal ‘İsrail’i Anadolu Kartalı Tatbikatı’ndan çıkaranın AKP olduğunu ve bu durumun ancak Türk siyasetinde değişen hükümet ile ordu arasındaki dengelerle açıklanabileceğini” kaleme almıştır. Türk basınındaki laik kalemlerden biri olan Oktay Ekşi ise “Türkiye’nin yeni stratejik ortağının İsrail yerine Suriye olduğuna” dair fikirlerini paylaşmıştır. İsrail’le uzaklaşmak konusunda yorum yapan Cüneyt Arcayürek de “Erdoğan hükümetinin halka danışmadan keyfi kararlar aldığına” dikkatleri çekmiştir. İsrail Genelkurmay Başkanı Gabi Aşkenazi 2010’da Türkiye’ye gelerek Fikret Bila ile görüşmüştür. Bu görüşmede Gabi Aşkenazi “Türk ordusu ile İsrail’in hep ortak hareket ettiğini fakat AKP döneminde TSK’nın hükümetin baskısı altına girmesinden dolayı ilişkilerin eskisi gibi olmadığını” ifade etmiştir. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun “İsrail’in bölgedeki çatışmaları körüklemesi durumunda Türkiye’nin askeri tatbikatları yeniden iptal edebileceği” yönündeki açıklaması da Gabi Aşkenazi’nin söylediklerini haklı çıkarır nitelikte olmuştur (Balcı, 2011, s.131-133).

2002’de başlayan AKP iktidarının dış politikaları çoğunlukla Ahmet Davutoğlu ve onun ‘Stratejik Derinlik Doktrini’ etrafında şekillenmiştir. 2005 yılından itibaren, ABD’nin ‘Büyük Orta Doğu Projesi’ ile AKP’nin Orta Doğu politikaları birçok açıdan eş güdümlü ilerletilmiştir. 2010 yılı sonrasında Arap Baharı nedeniyle Türkiye politikaları ABD ve Avrupa ile paralel ilerletilerek, Orta Doğu’daki iktidar değişikliklerinden uzak kalmak istenmiştir. (Oran, 2013, s.443-446).

Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu yaklaşık 150 sayıda baskı yapan kitabı ‘Stratejik Derinlik’ kitabı ile Türk dış politikasına yeni kavramlar getirmiştir. Bu kavramlar; yumuşak güç, komşularla sıfır sorun politikası, yeni-Osmanlıcılık, merkez ülke olmak şeklinde sıralanabilir. Davutoğlu doktrini olarak da literatüre giren Stratejik Derinlik eseri Türk dış politikasına bu denli yön vermesinden ötürü çok fazla talep görmüştür. Davutoğlu, yıllarca Türkiye’nin jeopolitik konumu nedeniyle Doğu ve Batı arasında ‘‘köprü’’ niteliğinde olan konumunu ‘‘merkez’’ ülke olarak değiştirmeyi hedeflemiştir. 21. Yüzyıla kadar takip ettiği politikanın savunma odaklı olması Davutoğlu, Türkiye’nin bölgesinde bu zamana değin yürüttüğü siyasetin savunmaya odaklanmaktan kapsayıcı bir devlet olmayı kaçırdığını düşünmüştür. Davutoğlu, Türkiye’nin Kurtuluş Savaşı’ndan sonra Osmanlı devletiyle olan tarihsel ve kültürel bağlarına çok sadık kalmadığını ileri sürmüştür. Neredeyse yarım asırlık bir imparatorluğun tecrübelerinden uzak kalmanın çok da doğru olmadığını iddia etmiştir. Bu durum bir çeşit aslını ve geçmişini inkar etmek olduğundan, Türkiye’nin geçmiş ve gelecek arasında sıkışıp kaldığını savunmuştur (Pabuççular, 2023, s.328-329).

Ahmet Davutoğlu, Türkiye’nin tüm bu sıkışmışlıkları aşması için ‘yumuşak güç’ü kullanarak çözüm üretebileceği kanaatinde olmuştur. Eğer bölgedeki komşularıyla ekonomik ilişkilerini artırarak sorunsuz ilişkiler geliştirebilirse yumuşak gücünü doğru kullanmış olacaktır. Bunun dışında Türkiye, Orta Doğu, Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya’nın birleştirici gücü olmayı başarabilirse tüm bu coğrafyalar için merkez ülke olabilecektir. Bu coğrafyalar dışında ABD, AB ve Rusya’ya da hitap edebilirse dostane ilişkilerle gücünü artırabilecektir. Özetle Türkiye AKP hükümeti döneminde 2010’lara kadar bu doktrin etrafında dönen bir siyaset anlayışı izlemiştir. Davutoğlu’nun doktrini ‘zıtlıklarla’ dolu bir perspektifte olmuştur. Bu zıtlıklar;

Kemalist laik Türkiye Cumhuriyeti ilkeleri yerine - Osmanlı Devleti değerlerine dayanan tarihsel arka plan,

Pasif ve savunmacı Türk dış politikası yerine vizyoner ve proaktif dış politika hedefleri,

Orta Doğu’yla mesafeli ve savunmacı ilişkiler yürütmek yerine Orta Doğu’yla yakın ilişkiler kurmak,

Güvenlik odaklı siyaset anlayışının yerine yumuşak gücün ön plana alındığı siyaset anlayışı şeklinde sıralanabilir (Pabuççular, 2023, s.329).

Bu dönemde Türkiye ve İsrail arasındaki ittifakın sonlandığını gösteren en önemli emareler şunlar olmuştur;

Filistin Meselesi dışındaki bölgeye ilişkin konularda iş birliği kuramamışlardır. Örneğin 2003'teki Irak işgalinin İsrail destekçisi olurken, Türkiye sınır güvenliği kaygılarıyla diğer bölge devletleri olan Suriye ve İran'la karşı görüşte olan tarafta yer almıştır. Hatta bu kapsamda Türkiye, Suriye ve İran 'Irak'a Komşu Devletler' toplantıları düzenlemiş, Irak'ın toprak bütünlüğünü savunmuştur.

2003'te Irak işgal edildikten sonra da Türkiye ve İsrail birbirleriyle ters düşen taraflarda yer almıştır. İsrail, Irak'taki etnik ve mezhepsel ayrışmayı kullanarak, çatışmaları büyütme suretiyle Irak'ı parçalamayı hedeflerini taşımıştır. Ayrıca İsrail'in bölücü nitelikteki militanları eğittiği ve finanse etmiştir. Türkiye ise tüm bu kampaşmanın ve bölünmenin karşısında durmuştur.

Türkiye ve İsrail bölgede İran'la ilgili olarak da farklı amaçlarda olmuştur. İsrail İran'ı bölgede izole etmek istemiş ve bu maksatla 2006 yılında Hizbullah'ın askeri teçhizat tedarikinin önünü kesmek için Türkiye'nin İran'la olan kara ve hava bağlantılarını kesmesini istemiştir. İsrail İran'ı nükleer faaliyetleri nedeniyle çeşitli platformlarda hedef göstermeye ve dışlamaya çalışmıştır. Fakat Türkiye İsrail'in bu girişimlerine destek vermemiş ve nükleer faaliyetler konusunda da İsrail'in bu konudaki kendi faaliyetlerini hatırlatmıştır.

İki ülke arasındaki bir başka ayrışma konusu da Kıbrıs'a ve Akdeniz'deki enerji transferine yönelik olarak yaşanmıştır. İsrail-Türkiye arasında 'Akdeniz Boru Hattı Projesi' ile KKTC'nin güzergahta olduğu bir enerji koridorunun yapımı planlanmıştır. Fakat 2009-2010 yıllarında taraflar arasında yaşanan siyasi krizler (Davos Krizi, Alçak Koltuk Krizi, Mavi Marmara Krizi) bu planı sekteye uğratmıştır. Ardından da İsrail ile GKRY 2010 yılında 'Kıta Sahaneliği Anlaşması' imzalamış ve 2011 senesinde de Akdeniz'de ortaklaşa sondaj faaliyetleri yürütmüşlerdir. Tüm bunlar Türkiye ve İsrail'i 1990'larda kurdukları 'Stratejik İşbirliği' ve 'Stratejik İttifak' hallerinden uzaklaştırmıştır (Oran, 2013, s.444-446).

8. SONUÇ

Tez çalışmasında, Türkiye ile İsrail ilişkilerindeki 1990-2010 arası 20 yıllık dönem incelenmiştir. Bu süreç devletlerin arasındaki ittifak ilişkisi çeşitlerinden resmi olmayan ittifak hali ‘alignment’ olarak tespit edilmiştir. Türkiye ve İsrail arasındaki ‘alignment’ türündeki ittifak ilişkisi ‘ortak tehdit algısı’ üzerinden teorik çerçeveye oturtularak analiz edilmiştir. Bu kapsamda 1990-2000 arasındaki dönemde Türkiye ve İsrail ittifak ilişkisinde ‘tehdit algısı’ oluşturan üç devletin varlığının ön plana çıktığı literatür taramalarıyla gözlemlenmiştir. Zira ABD’nin, Türkiye ve İsrail ittifak ilişkisinin sağlanmasında birleştirici rolü üstlenen devlet olduğu tespit edilmiştir. Türkiye ile İsrail arasındaki ‘alignment’ halini ispatlayan askeri, ekonomik ve siyasi iş birlikleri vaka incelemesinde ayrı ayrı başlıklarla ele alınarak ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Tezin teorik çerçevesi için ‘İttifak Teorilerinden’ yola çıkılmıştır. Süreç incelenirken atıf yapılan başlıca teorisyenler; Kenneth Waltz, Stephan Walt ve Glenn Snyder olmuştur. Bu teorisyenlerin ittifakı tanımlayan, kuran ve yıkan görüşlerine kavramsal çerçeve yazılırken başvurulmuştur.

Tez çalışmasının 1990-2000 arası dönemini ele alan başlıklarında Türkiye-İsrail ittifakını kuran hallerden söz edilmiştir. 1990-2000 arası dönemde Türkiye ve İsrail tehdit algıladıkları devletlere karşı askeri, ekonomik ve siyasi iş birlikleri geliştirerek ittifak kurmuşlardır. Bu dönemde Türkiye ve İsrail’in algıladıkları tehditler Irak, Suriye ve İran devletleri üzerinden hissedilmiştir. Irak, Suriye ve İran’dan algılanan tehditler aşağıdaki gibi sıralanabilir;

Irak tehdit algısı başlığındaki İsrail’i etkileyen tehditler Körfez Savaşı ile ortaya çıkmıştır. Körfez Savaşı sırasında Saddam, koalisyon devletleriyle çatışırken füze saldırısı ile İsrail’in güvenliğini tehdit etmiştir. Ayrıca Saddam Hüseyin’in işgal ettiği Kuveyt’ten çıkma şartını İsrail’in de Filistin topraklarından çıkmasına bağlayışı İsrail için toprak bütünlüğü ve sınır güvenliği tehditleri oluşturmuştur. Filistinliler Irak’ın ve Saddam Hüseyin’in desteklerini karşılıksız bırakmamış, FKÖ üzerinden Saddam ile İsrail’e karşı birlikte hareket etmiştir. Böylece Irak dolaylı olarak İsrail’in Filistin meselesine de müdahale etmiş ve işgal planlarını zorlaştırmıştır.

Irak tehdit algısı başlığında Türkiye’yi etkileyen tehditler ise Türkiye için de Körfez Savaşı ile ortaya çıkmaya başlamıştır. Irak’ın parçalanması ile Kürt gruplar arasındaki çatışma ve ayrışmalar artmış, PKK terör örgütü faaliyetleri de öne çıkmıştır. PKK’nın terör yapılanmaları ve çatışma alanları Türkiye’nin Güneydoğu illerine kadar yayılmıştır. Tüm bunlar Türkiye’yi sınır güvenliği ve toprak bütünlüğü üzerinden tehdit etmiştir. Ayrıca Türkiye, Dicle ve Fırat akarsuları üzerinden de tehdit algılamış, su ihtiyacı konusunda egemenlik ve paylaşım ilişkisi olarak Irak’la karşı karşıya gelmiştir.

Suriye tehdit algısı başlığında İsrail’i etkileyen tehditler; Körfez Savaşı sonrası Lübnan’ın Bekaa Vadisi’nde belirginleşen otorite boşluğu ile ortaya çıkmıştır. İsrail burada da terör ve sınır güvenliği üzerinden tehdit algılamış, Hizbullah ile çatışmak zorunda kalmıştır. İsrail’in terör örgütü kabul ettiği örgütler arasında Hizbullah’tan hariç FKÖ de yer almıştır. Bu sebeple İsrail ile FKÖ Suriye’deki Golan Tepeleri gibi stratejik noktalarda çatışmalar yaşamıştır. Suriye’nin Golan Tepeleri’ndeki hakimiyet iddiaları ve FKÖ’ye verdiği destekler de İsrail’in güvenliğini tehdit eden konular arasında olmuştur.

Suriye tehdit algısı başlığında Türkiye’yi etkileyen tehditler ise; Irak’ta olduğu gibi Suriye’de de terör örgütü PKK üzerinden toprak bütünlüğüne ilişkin olmuştur. Körfez Savaşı ile Türkiye’ye yayılan bölücü Kürt hareketlerine ve PKK faaliyetlerine Suriye destekler vererek Türkiye’nin güvenliğini tehdit etmiştir. Irak’la su paylaşım konusunda sorunlar yaşayan Türkiye yine benzer bir biçimde Suriye ile de karşı karşıya gelmiştir. Türkiye’nin Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinden sunduğu sınıraşan su müzakerelerine uzak duran Suriye bu akarsuları sınıraşan kabul etmek yerine uluslararası su kabul ederek Türkiye’nin su güvenliğini tehdit etmiştir. Bunu yaparken önemli sınır kenti Hatay’ı da konuya dahil ederek Hatay şehri için de egemenlik tehdidi oluşturmuştur.

İran tehdit algısı başlığında İsrail’i etkileyen tehditler; İsrail için hem Hizbullah hem de Hamas terör örgütü olarak öne çıkmıştır. İran Lübnan’da Hizbullah’ı destekleyerek İsrail’le çeşitli çatışmalara girmiş, İsrail’in sınır güvenliği ve toprak bütünlüğüne ilişkin politikalarını tehdit etmiştir. İran ayrıca Hamas’a da çeşitli destekler vererek Filistin işgallerinde İsrail’i engelleyen girişimlerde bulunmuştur.

İran tehdit algısı başlığında Türkiye'yi etkileyen tehditler; İran'dan Türkiye'ye doğru yayılan rejim ihracı ile belirginleşmiştir. Türkiye laik düzeni ve kuruluş değerleri ile çelişen radikal girişimlere maruz kalmıştır. Bu konu 28 Şubat 1997 MGK'sında görüşülerek uzun süre ülke gündemini etkilemiştir. İran PKK terör örgütüne de yardımlarda bulunmuş ve PKK'nın İran kolu PJAK üzerinden Türkiye'yi bölmeye çalışmıştır. Tüm bunlar Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve kuruluş değerlerine ilişkin geleceğini tehdit etmiştir.

Türkiye ve İsrail 1990'lı yıllarda Irak, Suriye ve İran'dan algıladıkları tehditlerden dolayı çeşitli anlaşma ve iş birlikleri geliştirmişlerdir. Özellikle Madrid Görüşmeleri ve Oslo Barış Müzakereleri ile bölgede gelişen barış yanlısı ortam Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkilerin de iyi yönde ilerlemesine katkı sağlamıştır. 1991-1992 yıllarında sırasıyla önce Ekrem Güvendiren'in sonrasında ise Onur Gökçe'nin İsrail'in Tel Aviv Büyükelçisi yapılması ikili ilişkileri geliştirmiştir. 1992 yılında Dış İşleri Bakanı Hikmet Çetin'in de İsrail'e gitmesiyle MIT ile MOSSAD arasında bağlantılar kurulmuş, taraflar 'stratejik ittifak' olma yolunda adım atmıştır.

1994 senesine gelindiğinde bu defa Başbakan Tansu Çiller İsrail'e bir ziyarette bulunmuş, Türkiye ile İsrail ortaklığının 'stratejik ilişki' seviyesine getirildiğini ilk defa dile getiren lider olmuştur. Çiller ayrıca 1996'da İsrail Dış İşleri Bakanı Şimon Peres ile görüşmüş, İsrail'in havadan karaya ateşlenen kısa menzilli Popeye füzelerinin ortaklaşa üretimi noktasında anlaşma sağlamıştır.

1996 yılında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel nezdinde yapılan İsrail görüşmeleri sonrasında da üç önemli alanda peş peşe anlaşmalar imzalanmıştır. Askeri, Savunma ve Serbest Ticaret alanlarında yapılan anlaşmalarla ilişkiler 'stratejik ittifak' seviyesine çekilmiştir. Bu kapsamda Türkiye'ye ait F4 savaş uçaklarının ve M60 model tankların İsrail'de modernize edilmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye bunlardan başka, Phalcon isimli erken uyarı uçaklarının İsrail'den satın alınması ve İsrail'e ait Delilah isimli seyir füzelerinin Türkiye'de üretilmesi hususlarında da anlaşmıştır. Askeri ve savunmaya ilişkin geliştirilen bu ortaklıklar sonrasında 1996-1997 yıllarında Türkiye Genelkurmay Başkanları İsmail Hakkı Karadayı ve Çevik Bir İsrail'e ziyaretlerde bulunmuştur. Böylece daha önce 1995'te yapılmış olan 'Hava Kuvvetleri Ortaklığı Anlaşması' sonrası iki devlet arasındaki savunmaya ilişkin iş birlikleri daha da artırılmıştır.

1998 yılında ise Türkiye, İsrail ve ABD arasında bölge devletlerinin yoğun tepkisine yol açan bir deniz tatbikatı gerçekleştirilmiştir. ‘Güvenilir Denizkızı’ isimli tatbikat hem Türkiye ile İsrail ‘stratejik ittifak’ ilişkisini hem de ABD’nin bölgedeki iki müttefiki ile olan bağlayıcı ilişkisini gözler önüne sermesi bakımından dikkat çekici olmuştur.

Sonuç olarak; 1990-2000 arası dönemde Türkiye ile İsrail askeri, ekonomik ve siyasi alanlarda anlaşmalar yaparak, algıladıkları tehditlere karşı güç birliğine gitmişlerdir. Özellikle 1995-2000 yılları arasındaki 5 yıllık dönemde, Türkiye ile İsrail üst düzey ziyaretleri giderek çoğalmıştır. Nihayetinde iki ülke tarihinde daha önce benzeri olmayan bir ortaklık tesis edilerek ‘stratejik ittifak’ ilişkisi kurulmuştur.

1990-2000 arası dönemde Türkiye ile İsrail’in kurmuş olduğu stratejik ittifak 2000 yılı sonrası dönemde sürdürülememiştir. O nedenle de tez çalışmasının 2000-2010 arası dönemini ele alan başlıklarında ittifak halini yıkan unsurlara yer verilmiştir. 2000 yılından sonra Irak, Suriye ve İran üzerinden Türkiye ve İsrail’in algıladığı tehditler değişkenlik göstermiştir. Bu devletler üzerinden değişen tehdit algıları aşağıdaki gibi sıralanabilir;

Irak’tan algılanan tehditlerin değişmesi başlığında; ABD’nin 2003’teki Irak işgali sonrasında değişen konjonktür üzerinde durulmuştur. ABD Irak Savaşı ile bölgedeki müttefiki İsrail’in güvenlik tehditlerini azaltmıştır. Irak Savaşı’nın neticesinde 1990’lardaki SCUD füze saldırısı gibi saldırı riskleri İsrail açısından risk olmaktan çıkmıştır. Fakat İsrail Irak’ın parçalanmasından yana olan emellerini sürdürmeye devam etmiştir. İsrail Irak’taki merkezi otorite eksikliğini avantaja çevirmek istemiş ve Kürt kimliği üzerinden tasarladığı bölücü plan ve projelerini bu dönemde de sürdürmüştür.

Türkiye ise 2000 yılından sonra ‘Irak’a Komşu Ülkeler Toplantıları’na katılmış ve İsrail’in tersine Irak’ın toprak bütünlüğünün korunmasından yana olmuştur. Çünkü Irak’ın sınırlarının değişmesi ihtimalinde veya Kürt kimliği üzerinden bölücü hareketlerin kışkırtılması durumunda Türkiye’nin güvenliği de tehlikeye atılmış olacaktır. Böylesi bir senaryoda Türkiye’de yaşayan Kürt vatandaşların da etkilenmesi ve birtakım bölücü terör faaliyetlerine kapılması an meselesi olacak, Türkiye’de de iç karışıklık ortamının oluşmasına mahal verecektir. Dolayısıyla Türkiye’nin sınır güvenliği açısından sınır komşusu Irak’ın bölünmemesi kendi milli çıkarları için

elzemdir. Bu yüzden Türkiye 1990’larda ABD ve Koalisyon Güçleri’ne verdiği Körfez Savaşı’ndaki destekleri 2003’teki Irak işgalinde vermemiştir. 1 Mart Tezkeresi ile ABD’nin savaş yönündeki talepleri TBMM’de reddedilmiştir.

Suriye’den algılanan tehditlerin değişmesi başlığında; 1998’de Adana Mutabakatı ile Abdullah Öcalan teslim alınmıştır. Bu durum Türkiye açısından Suriye üzerinden algıladığı PKK ve terör tehditlerini ortadan kaldırmıştır. Bunun neticesinde Suriye, Türkiye için ‘düşman devlet’ olmaktan çıkmıştır. 1998’den sonra Türkiye ve Suriye birbirlerini ‘dost devlet’ olarak görmeye başlamıştır.

2000-2010 yılları arasındaki dönemde Türkiye ve Suriye dostane ilişkiler sürdürürken İsrail ve Suriye açısından durumlar aynı seyretmemiştir. İsrail ve Suriye 1990’larda olduğu gibi 2000 yılı ve sonrasında da birbirlerini ‘düşman devlet’ olarak algılamaya devam etmiştir. Suriye, Baas rejimi üzerinden Hizbullah ile olan bağlantılarını sürdürdüğü için İsrail açısından tehdit oluşturmaya devam etmiştir. Ayrıca daha önce taraflar arasında sorun yaratan Lübnan’daki Beka Vadisi ve Golan Tepeleri gibi stratejik noktalar 2000-2010 arası dönemde de sorun teşkil etmiştir.

İran’dan algılanan tehditlerin değişmesi başlığında; 2001 yılında Türkiye ve İran arasında imzalanan ‘Doğalgaz Anlaşması’ Türkiye için İran’ı ‘düşman devlet’ kategorisinden çıkartmıştır. 2003’teki Irak Savaşı ise Türkiye ile İran’ı yakınlaştıran başka bir gelişmenin açığa çıkmasını sağlamıştır. Daha önce Türkiye’nin mücadele ettiği PKK terör örgütüne karşı kayıtsız kalan İran savaştan sonra bu tutumunda değişikliğe gitmiştir. Irak’ın işgalinden sonra bölgede daha çok palazlanan PKK terör örgütü PJAK isimli alt kolu vasıtasıyla İran sınırlarında da faaliyetler göstermeye başlamıştır. Bunun üzerine İran devleti PKK’yı terör örgütü olarak ilan ettiğini açıklamıştır. Bu kapsamda PKK’ya karşı üstünlük kurmak adına Türkiye ile ‘Güvenlik İşbirliği Anlaşmaları’ imzalamıştır. Tüm bu ortaklıklar Türkiye ile İran arasındaki ilişkileri sıkılaştırmış ve olumluya çevirmiştir.

İsrail’in 1990’lardaki İran ilişkileri 2000’li yıllarda da pek bir değişime uğramamıştır. İsrail İran’ı bu dönemde de ‘düşman devlet’ olarak sınıflandırmıştır. İran’ın vekil güçleri olan Hizbullah ve Hamas’la 1990’larda giriştiği mücadelelerine 2000’li yıllarda da devam etmiştir. Benzer şekilde İran’ın nükleer faaliyetleri konusunda da İsrail’in baskı oluşturmaya ve yalnızlaştırmaya dayalı politikaları 1990’larda olduğu gibi 2000’li yıllarda da sürdürülmüştür.

Özetle, Türkiye ve İsrail'in 1990'lı yıllarda Irak, Suriye ve İran'dan algıladıkları güvenlik tehditleri 2000'li yıllarda Türkiye için tersine dönerken, İsrail için değişmeden kalmıştır. Bu sebeple de 1990'larda güvenlik tehdidi zemininden kurdukları 'stratejik ittifak' işlevini yitirmiş ve 2000'lerin sonuna değin gittikçe artan bir hızla yıkılmıştır.

Bu dönemde Türkiye ve İsrail arasındaki ittifakın bozulduğunu ispatlayan en belirgin konuların başında; 2000 yılında ortaya çıkan İkinci İntifada ile İsrail ve Filistin arasında süren çatışma ortamı olmuştur. Bundan başka İsrail'in 2006'daki Lübnan ve 2008'deki Gazze işgalleri Türkiye ve İsrail arasındaki stratejik ittifak ilişkisini yıkılmaya doğru götürmüştür. Özellikle 2008'deki Gazze işgalinin sonrasında 2009'da toplanan Davos Zirvesi görüşmelerinde Türkiye ile İsrail arasında yaşanan gergin diyalog tarafları art arda gelen krizlerin yaşandığı bir çıkmaza sürüklemiştir. Davos Krizi, Alçak Koltuk Krizi ve Mavi Marmara Krizi derken iki ülke arasındaki tüm askeri ve savunmaya ilişkin anlaşmalar askıya alınmış ve ittifak tamamıyla yıkılmıştır.

KAYNAKLAR

- Akçay, E., Anlı, İ. A.** (2013). İsrail: Türkiyesiz Güvenlik. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(1), 155-162.
- Akgün, M., Gündoğar, S. S., Görgülü, A.** (2014). Zor Zamanda Siyaset: İsrail Türkiye İlişkileri, *Tesev Dış Politika Programı*, 11.
- Altunışık, B. M.** (1999). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye İsrail İlişkileri, İçinde M. B. Altunışık (Ed.), *Türkiye ve Orta Doğu Tarih Kimlik Güvenlik Tarih Kimlik Güvenlik*, (ss.181-215). İstanbul: Boyut Kitapları, Eylül.
- Arı, T.** (2006). Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Orta Doğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler, İçinde İ. Bal (Ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (ss.695-727). Ankara: Ankara Global Araştırmalar Merkezi, Nisan.
- Arı, T.** (2006). Türkiye, Irak ve ABD: Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Basra Körfezinde Yeni Parametreler, İçinde İ. Bal (Ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (ss.729-751). Ankara: Ankara Global Araştırmalar Merkezi, Nisan.
- Aydın, A.** (2013). Three Types Of Turkish Foreign Policy After The Cold War On The Middle East, *Suleyman Demirel University The Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences* 18(3).
- Aymalı, A.** (2019). *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye İsrail İlişkileri : Ekonomi Politik Analiz*. (Yüksek Lisans Tezi). Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Bal, İ.** (2006). Bölgesel Güvenlik ve Türkiye'nin Stratejik Önemi. İçinde İ. Bal (Ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*. (ss.851-869). Ankara: Ankara Global Araştırmalar Merkezi, Nisan.
- Bal, İ.** (2006). Orta Doğu'da İstikrarsızlığa Yol Açan Faktörler ve PKK'nın Katkısı. İçinde İ. Bal (Ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası* (ss.679-693). Ankara: Ankara Global Araştırmalar Merkezi, Nisan.
- Balcı, A.** (2010). İsrail Sorunu: Orta Doğu'nun Gordion Düğümü. İçinde K. İnât, B. Duran, M. Ataman (Eds.), *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, (ss.99-163). Ankara: Nobel Akademik.
- Balcı, A.** (2011). Türkiye'nin Dış Politikası ve İsrail : 1990'lar ve 2000'lere İlişkin Bir Karşılaştırma. *Orta Doğu Etütleri* 2(2):117-136.
- Balcı, A.** (2013). Darbenin Gölgesinde Dış Politika (1980-1987). İçinde M. A. Memmi (Ed.), *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. (ss.173-176). İstanbul, Türkiye : Etkileşim, Eylül.

- Balcı, A.** (2013). Özal Dönemi Dış Politikası (1987-1993). İçinde M. A. Memmi (Ed.), *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. (ss.195-198). İstanbul, Türkiye : Etkileşim, Eylül.
- Balcı, A.** (2013). Koalisyonlar Dönemi Dış Politikası (1993-1999). İçinde M. A. Memmi (Ed.), *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. (ss.219-227). İstanbul, Türkiye : Etkileşim, Eylül.
- Balcı, A.** (2013). Avrupa Birliği Ekseninde Dış Politika (1999-2002). İçinde M. A. Memmi (Ed.), *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. (ss.246-254). İstanbul, Türkiye : Etkileşim, Eylül.
- Balcı, A.** (2013). AK Parti Dönemi Dış Politikası (2002-2009). İçinde M. A. Memmi (Ed.), *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. (ss.257-278). İstanbul, Türkiye : Etkileşim, Eylül.
- Bayraklı, E.** (2013). Kuzey Irak-İsrail İlişkileri. *Orta Doğu Yıllığı*, s. 465-483.
- Bozkurt, A.** (2014). Hizbullah'ın Lübnan'da Kuruluşu ve Popülaritesinin Sebepleri. *Tarih Okulu Dergisi*, 2014(XVII).
- Bozkurt, E.** (2006). 1991 Körfez Savaşı, Ambargo ve Türkiye'nin Politikası. İçinde İ. Bal (Ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası* (ss.780-796). Ankara: Ankara Global Araştırmalar Merkezi.
- Benson, Brett V.** (2011). Unpacking alliances: Deterrent and compellent alliances and their relationship with conflict, 1816-2000. *Journal of Politics* 73(4):1111-1127.
- Bölükbaşı, S.** (1999). Behind the Turkish-Israeli Alliance : A Turkish View. *Journal of Palestine Studies* 29(1):21-35.
- Bölükbaşı, S.** (2001). Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa. İçinde Ş. H. Çalış, İ. D. Dağı, R. Gözen (Eds.), *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, (ss.243-269) Ankara: Liberte Yayınları.
- Bulut, G.** (2009). "Filistin, Davos ve ABD Emperyalizmi". *TMH-453* (1):25-30.
- Cha, V. D.** (2000). Abandonment, entrapment, and neoclassical realism in Asia: the United States, Japan, and Korea. *International Studies Quarterly*, 44(2), 261-291.
- Cirit, H.** (2007). *Sınıraşan sular ve Türkiye*. (Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Cole, J.** (2009) Iraq and the Israeli-Palestinian Conflict in the Twentieth Century, *Macalester International*: 23 (1), 8.
- Coşkun, B. B.** (2012). Arap Baharının Gölgesinde İsrail-Filistin Sorunu ve Türkiye-İsrail İlişkileri. *Orta Doğu Analiz*, 4(42), 28-34.
- Çufalı, M.** (2006). 21. Yüzyılda Türkiye'nin Bölgesel Sorunları ve Öneriler. İçinde, İ. Bal (Ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası* (ss.871-886). Ankara: Ankara Global Araştırmalar Merkezi.

- Davutoğlu A., Özcan M.** (2003). "Filistin İsrail Barış Süreci ve Türkiye." ss.63–101 in *Filistin Çıkmazdan Çözüme*, ed.M. Turhan, İbrahim. İstanbul: Küre Yayınları.
- Demir, A.** (2006). *Türkiye-Suriye-Irak arasındaki sınıraşan sular sorunu çerçevesinde Türkiye'nin su politikası*. (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Doster, B.** (2012). Bir bölgesel güç olarak İran'ın Orta Doğu politikası. *Orta Doğu Analiz*, 4(44), 44-51.
- Eminoğlu, A.** (2016). Tarihsel Süreçte Türkiye İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı. *Gumushane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi* 7(15):89-106.
- Erkmen, S.** (2005). 1990'lerden Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 2(7):157–85.
- Erkomaishvili, D.** (2019). Alliance Index: Measuring Alignments in International Relations. *International Studies* 56(1):28–45.
- Farabi.** (2017). İdeal Devlet. İçinde A. Arslan (Ed.), *İdeal Devlet*. (ss.138-139) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Fedder, E. H.** (1968). The Concept of Alliance. *International Studies Quarterly*, 12(1):65–86.
- Fordham, B., Poast, P.** (2016). All Alliances Are Multilateral: Rethinking Alliance Formation. *Journal of Conflict Resolution*, 60(5):840-865.
- Gözen, R.** (2006). Kuzey Irak Sorunu, İçinde İ. Bal (Ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası* (ss.797-818). Ankara: Ankara Global Araştırmalar Merkezi.
- Gözen, R.** (2006). Türkiye'nin II. Körfez Savaşı Politikası, İçinde İ. Bal (Ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (ss.754-778). Ankara: Ankara Global Araştırmalar Merkezi.
- Gürpınar, B.** (2017). "Dış Politika ve Kamuoyu: Mavi Marmara Krizi." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10(53):241–253.
- Güvenç, S., & Özel, S.** (2012). NATO and Turkey in the post-Cold War world: between abandonment and entrapment. *Southeast European and Black Sea Studies*, 12(4), 533-553.
- İşyar, Ö. G.** (2017). Türkiye-İran İlişkileri, *Türk Dış Politikası: Sorunlar ve Süreçler*. (ss.465-475). Bursa, Türkiye: Dora.
- İşyar, Ö. G.** (2017). Suriye Krizi Perspektifinden Türk Dış Politikası, *Türk Dış Politikası: Sorunlar ve Süreçler*. (ss.475-480). Bursa, Türkiye: Dora.
- Kandemir, E.** (2011). ABD Başkanları G . W . Bush ve B . Obama Dönemlerinde Yayımlanan Ulusal Güvenlik Stratejilerinde İttifak Söylemleri ve S . Walt ' un İttifak Teorisi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 10(2):122-51.
- Kasım, K.** (2006). Türkiye İsrail İlişkileri İki Bölgesel Gücün Stratejik Ortaklığı. İçinde İ. Bal. (Ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (ss.836-71). Ankara: Ankara Global Araştırmalar Merkezi, Nisan.

- Kaya, E.** (2010). "Türkiye İsrail İlişkilerinde Yeni Dönem." *Bilge Strateji* 2(2):93–114.
- Keohane, R. O.** (1988). Review: Alliances, Threats, and the Uses of Neorealism. *International Security* 13(1):169-176.
- Küntay, İ. B., Özyurt, A.** (2024). Bir güvenlik stratejisi olarak koalisyonlar: Birinci Körfez Savaşı. *Tesam Akademi Dergisi*, 11(1), 109-135.
- Koğ, Y.** (2021). Türkiye-İsrail İlişkileri (1990-2000). *Kare*, (12), 211-247.
- Leeds, B. A.** (2003). Alliance Reliability in Times of War: Explaining State Decisions to Violate Treaties. *International Organization* 57(4):801-827.
- Leeds, B. A., Savun, B.** (2007). Terminating Alliances: Why Do States Abrogate Agreements? *The Journal of Politics* 69(4):1118-1132.
- Muran, A.** (2010). *Lübnanda ki dini-siyasi bir hareketin anatomisi: Hizbullah*. (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Oran, B.** (2013). Orta Doğu'yla İlişkiler. İçinde B. Oran (Ed.) *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt-III:2001-2012*. (ss.401-461). İstanbul, Türkiye : İletişim.
- Örki, A.** (2019). *Realist Uluslararası Politik Ekonomi Bağlamında Türkiye İsrail İlişkileri*. (Doktora Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Özcan, G.** (2005). Türkiye İsrail İlişkilerinde Dönüşüm : Güvenliğin Ötesi. *Tesev Dış Politika Analiz Serisi 1* 1–140.
- Özcan, G.** (2010). Aynalar Galerisi: Türkiye İsrail İlişkilerinde Yansımalar, Yanılsamalar ve Gerçekler. *Orta Doğu Analiz* 2(18):36-45.
- Özcan M.** (2003). Filistin İsrail Barış Süreci ve Türkiye, İçinde M. İ. Turhan (Ed.), *Filistin Çıkmazdan Çözümüne*, (ss.63-100) İstanbul: Küre Yayınları, Mayıs.
- Pabuççular, H.** (2023). Yeni Bir Tarihin Eşiğinde: 1990'lı Yıllarda Türk Dış Politikası. İçinde A. Berktaş (Ed.), *Cumhuriyet'in Dış Politikası Olaylar, Aktörler, Kurumlar 1923-2023*. (ss.255-275). İstanbul, Türkiye İş Bankası, Aralık.
- Pabuççular, H.** (2023). 21. Yüzyıl Oluşurken: Avrupa'dan Afroavasya'ya Türk Dış Politikası. İçinde A. Berktaş (Ed.), *Cumhuriyet'in Dış Politikası Olaylar, Aktörler, Kurumlar 1923-2023*. (ss.307-333). İstanbul, Türkiye İş Bankası, Aralık.
- Polat, F.** (2017). Orta Doğu'daki Yapısal Değişimin Devletlerin İttifak Politikalarına Etkisi: Suriye Örneği. *Türkiye Orta Doğu Çalışmaları Dergisi*, 4 (1), 74-101.
- Punsmann, G. B.** (2011). Türkiye-İsrail: Ekonomi ve Siyasetin Ayrışmasına Doğru. *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı* 1-4.
- Sarıaslan, F.** (2019). "İsrail-Filistin Sorunu ve Türkiye: Bir Denge Siyaseti." *Filistin Araştırmaları Dergisi* Kış (6):1–32.

- Saxi, H. L.** (2022). Alignment but not Alliance: Nordic Operational Military Cooperation. *Arctic Review on Law and Politics* 13:53-71.
- Selvi, H., Er, U.** (2020). Fransız İhtilali'nden I. Dünya Savaşı'na Uluslararası İttifaklar. 1-9.
- Semin, A.** (2023). Orta Doğu'da Filistin-İsrail Sorununda Bölgesel Dengeler: Algılar, İş birlikleri, Jeopolitik ve İran Etkisi. *Akademik Hassasiyetler* 10(22):90-108.
- Soysal, İ.** (1982). 1939 Türk-İngiliz-Fransız ittifakı. *Belleten*, 46:367-414.
- Snyder, H. G.** (1991). Review: Alliances, Balance, and Stability. *International Organization* 45(1):121-142.
- Snyder, H. G.** (1984). The Security Dilemma in Alliance Politics. *World Politics* 36(4):461-95.
- Snyder, H. G.** (1990). Alliance Theory: A Neorealist First Cut. *Journal of International Affairs* 44(1):103-23.
- Sprecher, C., Krause, W.** (2006). Alliances, Armed Conflict, and Cooperation: Theoretical Approaches and Empirical Evidence. *Journal of Peace Research, Special Issue on Alliances*, 43(4):363-369.
- Şenol, S.** (2022). *Seçilmiş vakalar ışığında İran dış politikasında İsrail'in yeri.* (Yüksek Lisans Tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Tamtürk, E.** (2019). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk Siyasetindeki Dönüşüm. *Gaziantep Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 1(1):161-185.
- Tan, E. A.** (2022). Çoklu Hiyerarşi Modeli Çerçevesinde Rafsancani Dönemi İran-ABD, İlişkileri. *Journal of Economics and Political Sciences*, 2(2), 166-178.
- Toklu, V.** (2006). Türk Dış Politikasında Su Sorunu, İçinde İ. Bal (Ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (ss.671-693). Ankara, Ankara: Ankara Global Araştırmalar Merkezi, Nisan.
- Tufan, O.** (2010). *Saddam Hüseyin sonrası Irak'ta yeni siyasal yapı ve Türkmenler.* (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Üren, M.** (2011). Ak Parti Dönemi Türkiye-İsrail İlişkileri. *Uluslararası Orta Doğu Barış Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 3(5), 1-23.
- Walt, M. S.** (1985). Alliance Formation and the Balance of World Power. *International Security* 9(4):3-43. (1997).
- Walt, M. S.** Why Alliances Endure and Collapse, Survival: Global Politics and Strategy, 39:1, 156-179.
- Yesevi, G. Ç.** (2020). İsrail Türkiye İlişkileri. *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü* (Aralık):1-8, from <http://openaccess.iku.edu.tr>.
- Yurdakurban, İ.** (2007). *Devrim sonrası İran dış politikası (1979-2005).* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yıldırım, S. (2020). *İsrail ve Suriye'nin Golan Tepeleri Üzerine Geliştirdikleri Söylemin Eleştirel Jeopolitik Analizi*. (Yüksek Lisans Tezi), Tobb Etü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yıldız, D. (2024). İsrail'in Güney Lübnan'da sınır güvenliği dışındaki hedefleri What's driving Israel's escalation in south Lebanon? *Hidropolitik Akademi*, Temmuz, 1-13.

ÖZGEÇMİŞ

TARANMIŞ
VESİKALIK
FOTOĞRAF

Ad-Soyad : Aylin KOCA

Doğum Tarihi ve Yeri :

E-posta :

ÖĞRENİM DURUMU:

- **Lisans** : Adnan Menderes Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü.